

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

**NEMZETI POLITIKÁJA
ÉS JÖVŐNK**

ÍRTA

GAAL JENŐ

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA

1903

Pátria irodalmi vállalat és nyomdai r.-t. nyomása.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN SZELLEMÉNEK

kegyelettel ajánlom az Ő ihletése folytán keletkezett és csekély súlya daczára az Ő nemes céljait szolgálni hivatott ezen munkámat. Esdve kérem, hogy szálljon le mindazokhoz, a kik magasztos rendeltetéséhez képest bizonyára gyarló dolgozatokat akármikor, bármely hangulatban kezökbe veszik, és érintse őket bűbajos, de egyúttal csodálatosan józanító varázslatával, hogy az én jóakarátú, de gyenge szavaimban is az ildomos fajszeretet s az előrelátó, bölcs, önfeláldozó és váltig hű hazafiság Apostolának jó sorsunk végzése szerint örök idők számára szóló harsonáját felismerni, átérteni és megszívlelni képesek legyenek.

TÁJÉKOZTATÓ BEVEZETÉS.

Évtizedekkel ezelőtt, midőn Buckle Tamásnak az angol civilisatio történetéről írt könyvében olvastam, hogy a beteges író erejének nagyobb fokú kimerülése előtt miként siet a tőle telhető minél becsesebb szolgálatot megtenni a kitűnő angol nemzetnek, melyhez tartozhatni büszkeségét képezte, ez az őszinte jóakarát és önzetlen kötelességérzet mély benyomást tett reám. Akkor és később is gyakran gondoltam arra, hogy az ehhez hasonló odaadás hazánkban szintén mily szépen jelentkezett a közel múltban, s hogy annak minél nagyobb mértékben való megnyilatkozása jelenleg is mily horderővel bírhatna. És ezen hazafias szolgálatkészségnek csírái tényleg nem kis mértékben megvannak nálunk, de sok mindenféle előfeltétel híjában nem érvényesülhetnek úgy, mint kellene. Az uralkodó közönyös hangulat közepett magam is éreztem, hogy míg munkaképes vagyok, mennyi kötelességem volna ezen nemes magyar nemzet iránt, melyhez nemcsak az eredet, hanem a hála alakjában is mindaz fűz, a mi jót élveztem az életben. E nemzethez tartozhatni — annak szabadságszeretete, nagylelkűsége, nyílt jelleme s úgy a felvilágosodás, mint az önfeláldozás iránti fogékonysága és lovaságiassága mellett — minden hátrányai, bajai, csapásai és veszélyei között is az én szemeimben szerencse. Nehéz, de nagy hivatásra mutató életfeltételeiben részesnek lenni nekem vonzó és érdekes. Elröppenő, kérészerű létemet szívesen töltöttem e nemzet viszontagságai közt tusakodva, mert annak körében a szabadság és a feltörekvő emberies műveltség oly palladiu-

inok, melyek oltalmát semmiféle nagy nemzetnek esetleg lelket ölő és egyéni fejlődést akadályozó védelmével, ha tőlem függne is, nem cserélném fel soha. Ennek a nemzetnek mindent kívánok, a mit az ember a saját boldogságára gondolva csak kívánhat magának. Küzdelmes életének emberileg lehetséges biztosított voltát, s életharczának eredményes könnyebbülését, tehát észszerű, emberies irányzatú és szellemű, lendületes, erőteljes továbbfejlődését és az emberi nemre nézve is maradandó becsű haladását hőn óhajtom. — Mind ennek előmozdítására azonban körülményeim és minden irányú erőim csekély volta folytán, fájdalom, én nem sokkal járulhattam. — Csak is ezért sajnálom, hogy az életben több szellemi és anyagi eszköz nem állott rendelkezésemre; mert a mennyi magamnak kellett, annyi mindig volt.

De hogy a tőlem telhetőt mégse mulasztam el, mindjárt, a mint csak időm egy jó részével szabadban rendelkezhettem, arra határoztam el magamat, hogy lemondva a közszolgálat külsőleg fényesebbnek látszó alkalmairól, azon a téren összpontosítom még meglevő erőmet, a melyen osztatlan figyelemmel és igyekezettel tényleg a legszélesebb körű s tatán a legállandóbbá válható hatást gyakorolhatni, és pedig olyasmivel, a mi napjainkban a legnagyobb mértékben szükséges, de a mit ehhez képest kortársaim mégis nagyon elhanyagolnak, t. i. a nemzeti jellem ápolásának és nemesbítésének munkájával. — Ennek elodázhatatlan voltáról több elvbaráttal és nézet-rokonommal együtt már régóta meg vagyok győződve; de nem éreztem magamban hivatást arra, hogy e részben kezdeményezőleg a saját nevemben lépjek fel. Míg végre a Széchenyi iratait újból és újból kezeimbe véve, azokban mind azt, a mi engem nemzetünk sorsára vonatkozólag aggasztott, vagy reménnyel töltött el, s mind azt, a mitől remegtem, vagy a mi felett benső, igaz örömet éreztem magamban, oly mértékben megtaláltam, hogy nemcsak a nagy hazafi emléke iránti kegyelemnek, hanem fennebb jelzett köteles-

ségérzetelnnek is a legjobban véltem eleget tehetni akkor, ha nemzetfejlesztő politikáját rendszerbe foglalva, annak megbecsülhetlen nagy értékét meggyőzőleg feltüntetni, s belőle mai életküzdelmeink számára a szerintem szem elől sohasem tévesztendő tanulságokat lehetőleg konkrét módon levonni igyekszem.

Ezt az elhatározásomat a Magyar Tudományos Akadémia, Széchenyi szellemének hivatott letéteményese, megerősítette akkor, midőn egy ilyen dolgozatnak megírásával bízott meg. Ez a megbízatás csak fokozta bennem azt a törekvést, hogy legjobb részemnek abba való fektetésével e munka által fajom és nemzetem létérdekeinek a tölem, mint mulékony, de vele magát teljesen egynek érző parányától, kitelhető legnagyobb szolgálatot tehessem.

Negyedfél évig behatóan tanulmányoztam gróf Széchenyi Istvánnak úgy nyomtatásban megjelent, valamint eddig kiadatlanul heverő és napvilágot még nem látott összes iratait azon célból, hogy nemzetfejlesztő társadalompolitikai rendszerét összeállítván, azt kritikailag minden főbb szempontból megvilágítsam. Felfogásom szerint hazánk nagy regenerátora ugyanis mélyen meg volt győződve arról, hogy a magyar nemzetnek politikai, közgazdasági és közművelődési súlyos viszonyai között a fennmaradásra és a haladottabb életképes nemzetek sorába való léphetésre csak úgy van kilátása, ha a társadalmában rejlő összes őserőket sikerül oly hasznos erjedésbe hoznia, melynek folytán az itten szétszaggatva tengődő gyenge népiségekből egységes, öntudatos, testileg, szellemileg és erkölcsi tekintetben is egészséges, erős és gazdag nemzet válik, mely fajunk jeles tulajdonságainak megtartása mellett mindazon polgári erényeket felveszi magába, a melyek más nemzeteket nagygyá tettek, és a melyek hiánya, vagy elégtelensége miatt ő a magyarság létét folyton veszélyben forgónak tekintette. Bármennyire híve volt is az alkotmányos fejlődésnek, a fősúlyt a magyar társadalom benső átalakulására fektette, ezáltal akarván amannak is szilárdabb alapot

teremteni a jövőben. Minden erejét megfeszítette tehát, sőt teljes odaadással egész életét áldozta azon eszme megvalósításának, hogy a magyar nemzetet önmagának visszaadván, azt az emberiségnek megmentse, s hogy a megerősödött és önfegyelmzés által önállóbbá lett magyarság a maga alkotmányos jogait később nemcsak megvédeni, hanem mennél inkább kiterjeszteni is képes legyen. A közélet terén folytatott működésének súlypontját tehát a társadalmi politikára fektette. Minden egyes cselekménye, vagy vállalkozása közvetlenül, vagy közvetve annak szolgálatában állott. Az eszközöket, módokat és utakat, a melyekkel élt, és a melyeken haladt, legtöbbször nagy czéltudatossággal, nem ritkán bámulatos mély belátással, annak szempontjából választotta meg. Ez az álláspontja nyilvános működésének egész tartama alatt megmaradt. Abból tekintve eljárása soha sem volt következtelen, sőt alig van benne, vagy szava, mely e tekintetben nem a legnagyobb következetességről tanúskodnék. Igazi nagysága itt tűnik fel, lángelméje ez irányban a legtermékenyebb, és alkotásaiban élő szelleme e téren fog minden korok számára folyton áldást hozó maradni.

Már régen kívánatosnak tartottam ennél fogva, hogy gróf Széchenyi István nemzeti szellemű társadalmi politikája oknyomozólag rendszerbe szedessék, és úgy domboríttassék ki, hogy abból a jelenkor társadalmi és politikai szükségleteire való tekintettel következtetések is legyenek vonhatók. Egy ily tárgyú műnek anyagát lassanként összehordván, annak részletes tervezetét kidolgoztam, alapeszméjét pedig illetékes helyről hozzám történt felhívás folytán alkalmam volt a Magyar Tudományos Akadémia 1001. évi ünnepies közülésén előadni. Magát a művet, mely tárgyának közérdekű volta mellett talán másként is megjelenhetett volna, az Akadémia több tagjának biztatására, a kik véleménye az volt, hogy az ilyen dolgozat kiadása első sorban ezt az első közművelődési intézetünket illeti meg, az 1900. év november havában annak ajánlottam fel. Az Akadémia illetékes második

osztálya minden változtatás nélkül tényleg el is fogadta e tervet, és ajánlata folytán egy ily mű megírásával bízattam meg. Annak hármas rendeltetéssel kellett bírni: Széchenyit, mint reformátort kellett jellemeznem és méltatnom; eszméit a nagyközönségre nézve is hozzáférhetőkké tennem; végül pedig vizsgálnom kellett, hogy rendszerét a tudomány, az élet és különösen hazánk több mint félszázados története mennyiben igazolta, hogy az mily mértékben valósult meg, miben tértünk el tőle, miért szükséges okvetlenül, hogy ahhoz ismét visszatérjünk, s mit kell tennünk, hogy ez lehetségessé váljék.

Az első feladat szempontjából ismertettem azt a kort, melyben a reformálandó Magyarország akkor élt, midőn gróf Széchenyi István fellépett. Működésének alapját az képezte, hatalmas egyénisége annak talajából nőtt ki. E korszak állapotainak szemlélete ébresztette fel benne a működésének kiindulási pontjaként szereplő nagy elhatározásokat. Szükséges volt ennél fogva, hogy az ő idejét megelőzőt állami, nemzeti és társadalmi hiányokat, hibákat, az általa oly mélyen fájlalt hátramaradást, s a köz- és magánbűnöket lehetőleg élethíven ecseteljem. Ez azért is mulaszthatatlan teendőm volt, mivel különben sok ma igen egyszerű, természetes, önként érthető dolog, talán munkásságának épp azon mozzanatai, melyek nagyságának legékesebben szóló bizonyítékait képezik, nem méltányoltatnának eléggé, és sok valóban csaknem emberfeletti hatás könnyűszerrel elérhetettnek tűnnék fel. De szükséges volt a régi magyar társadalom biztató és örvendetes jelenségeit szintén kellőleg kiemelnem, mert csak így válik érthetővé az ő - valódi tényállásra és a nemzet életképessége iránti bizalomra fektetett szerves politikája, melynek rendszere az azok főbb mozzanataihoz fűződött számtalan finom szálakból szövődik és alakul. — Mindezt tehát nemcsak rendszerének alapos megérthetése, hanem az osztó igazság lehető érvényre juttatása is kívánatossá teszi.

Mert csupán azért, hogy a nagy reformer hal-

hatatlan érdemeit emeljük, nem szükséges az előtte éltek netáni érdemeit elhallgatni, vagy kisebbíteni, s a dolgokat sötétebb színben tüntetni fel, mint a minőben úgy is jelentkeztek. Azonban nem szabad kegyeletből őseink fogatkozásait, tévedéseit és vétkeit sem rejtegetni, vagy csak szépíteni is, hanem az e részben felhozható enyhítő és súlyosbító körülmények latolgatásával a valónak teljesen hű képét kell feltárnunk. Nem hízelgek magamnak azzal, hogy a történeti igazság felderítése minden irányban sikerült nekem. Azonban megnyugtat az a tudat, hogy semmi mellékes czélzat nem vezetett, és hogy az azonkori viszonyokat alaposan megismerni teljes erőmből igyekeztem. Megfigyeltem a tényeket s az egykorúak kedvező és kedvezőtlen ítéletét azokról; de az utókor előnyös, vagy hátrányosan hangzó bírálatait sem hagytam tekinteten kívül. A kérdéses korszak vajúdasai magukban véve is érdekesek; ezeket azonban tüzetesebben nem adhattam elő. Munkám más czállal birt, és annak irányától nem volt szabad eltereltetni magamat. — De ezen vajúdasok és küzdelmek kínlódó természete figyelmemet nem kerülte el; hiszen annak átértésétől függött feladatom megoldásának sikere. Azok magyarázzák meg a későbbi rendkívül megkapó fejleményeket, és Széchenyi emlékének is azokból állítható a legkimagaslóbb talapzat.

Ez az egyébként is nagy alak ugyanis a mai fel fogás szintjére igazságosan nem helyezhető. Az ily eljárás, mivel óriási méreteit egyben-másban mégis leszállíthatja, vele szemben mindenesetre méltánytalan lenne. Imponáló fensége csak a múlt állapotainak előterében domborodik ki egészen. Eredeti egyéniségének ezen háttér elé helyezésével való újabb jellemzése azért dolgozatom rendeltetése szempontjából nem látszott előttem feleslegesnek. A Széchenyi jelleme különben is oly útvesztő, melyben rendkívül könnyű eltévedni; annak tehát minél tökéletesebb megvilágítására, és benne valamely vezető fonál használatának nyújtására törekedni nem lehet haszontalan vállal-

kozás, mivel ha reformjainak szellemét helyesen felfogni és azok valódi horderejét kellőleg átérteni kívánjuk, okvetlenül magunk előtt kell látnunk az ő egyéniségét is, mely nagy életcéljával tökéletesen azonosult.

Külön és igen behatóan tárgyaltam továbbá reformtevékenységének eszközeit. Azok megválasztásának és alkalmazásának megfigyelése annyi és oly becses magyarázatot nyújt, melylyel eljárásának semmiféle másnemű elemzése nem ér fel. Azokkal külön és együttesen is sokan foglalkoztak már; de a kik egyenként tárgyalták, azokat nem hozták szerves kapcsolatba egymással, a kik pedig művei és alkotásai felett szemlét tartottak, rendszerint más, általános történeti, vagy életrajzi célok szempontjából tették ezt, és éppen azért minden oldalú, összefüggő méltatásukba nem bocsátkozhattak.

Az Akadémia megbízásából írt munkám második főrésze a tárgyi és egyéni mozzanatok távlatos csoportosítása által lehetőleg élethíven feltüntetni óhajtott nagy reformátor legbecsesebb hagyatékát, logikai sorrendbe állított eszméiből alakuló rendszerének részletes foglalatját van hivatva nyújtani. — Nem lehetett célom e részszel az a törekvés, hogy Széchenyi műveinek olvasását bármelyik értelmes és kegyeletes olvasóra nézve feleslegessé tegyem. Sőt azok ilyenmű megvilágítása által kedvet óhajtottam ébreszteni arra, hogy ezen megbecsülhetetlen irodalmi termékek nemesítő hatásában mennél többen akarjanak részesülni. De mivel azt tapasztaltam, hogy még sok előkelő férfiak is közéletünknek azon nagyszámú vaskos kötetek figyelmes tanulmányozására nem tud magának elég időt szakítani; továbbá, mivel többen közülök nekem maguk bevallották, hogy részint szerkezetük, részint bizonyos tekintetben elavult nyelvezetük miatt alig tudják élvezni, mások pedig, kik a régi viszonyokat nem tanulmányozták eléggé, talán nem is érthetik meg jól a Széchenyi műveit: azt hittem, hogy szolgálatot teszek a közügynek, ha arra — a nekem nem kellemetlen, de kétségkívül igen fáradságos — munkára határozom

el magamat, hogy a Széchenyi összes irataiban élszórt szellemi kincseket, lángelméjének drágaköveit, szikráit és sziporkáit, bölcs, nemes, lélekemelő és megkapó gondolatait, a mennyire egy ily munka természetes határain belől lehetséges, minél teljesebb és részarányosabb egészbe foglalom össze. — Midőn az ezen munkához szükséges előkészületeket megtettem, bámuló csodálattal láttam azt a rendszert, melynek az ő csillogó és jótékonyan melegítő eszméi nagybecsű alkatrészeit képezik. Egy gyakorlati nagy bölcsész lép e rendszerrel a magyar nemzet elé, hogy a mindenség, a világegyetem, az Alkotó és összes teremtményei között fennálló viszonyt, a mennyiben emberek által felfogható, s ezeknek egymás közötti kapcsolatát: az anyag, a szellem, az erkölcs óriási és kicsiny problémáit a társas élet követelményeinek fejtegetése közben megmagyarázza. A lángelme fénye csaknem elvakítani, ember- és különösen fajszeretetének izzó heve pedig gondolatainak olvasása közben képesek lángra lobbantam a fogékony kebleket. Azonban bölcességének mérséklete és higgadt eszmesugalkásának közrehatása mellett az eredmény nem a lelkesedés csupán, hanem a vele való benső érintkezés üdvös akaratirányításra és az egész életre kiható hazafias fogadalom tételére hangolja az olvasót.

Midőn korunk nagy erkölcsi szükségéinek kielégítéséről kellett beszélnem, mintegy adva volt ily körülmények között, hogy ezt a rendszert a maga egészében állítsam a nemzet szeméi elé.

A Széchenyi politikájának ezen rendszeres előadása után az Akadémia által elfogadott terv szerint szóban levő munkám harmadik részében annak a rendszernek beható méltatása lett volna előadandó. E rész első fejezetében azt akartam bebizonyítani, hogy Széchenyi társadalmpolitikai rendszere mily egységes. Továbbá a fejlődéstan álláspontjáról kívántam azt megvilágítani, kimutatván, hogy a társadalmi tudományok mai színvonaláról szemlélve is legnagyobb részt kiállja a bírálatot. A második fejezetben a terv szerint

azt kellett vizsgálnom, hogy a történelmi fejlődés mennyiben adott igazat Széchenyinek, s mennyire váltak be kezdeményezései, és azok társadmunkra mennyiben gyakorolták eddig is az általa célba vett hatást. A harmadik fejezetben ennek mintegy folytatásaképp le akartam vezetni ezen összes előzményekből a következtetéseket, és utalni kívántam arra, hogy eszméi napjainkban is mennyire actualisak, ennél fogva nagy haszonnal alkalmazhatók, és szellemének uralkodóvá tétele közéletünk legtöbb terén mennyire szükséges. Ugyanott végűi javaslatokat voltam teendő arra nézve, hogy ennek elérése az irodalom, közoktatás, a közkormányzat és a társadalmi tevékenység terén minő eszközök és módok használata mellett kíséreltessék meg. Ezen utolsó törekvésemre magának Széchenyinek nyilatkozatai serkentettek, a ki egy alkalommal például azt mondta, hogy „tudom, lesznek olyanok, kik nem fogják kedvelni, hogy én, és éppen én, a Magyar Akadémiát politikai életünkkel annyira összefüggő intézetnek tartom, és azt e tekintetben működésre sürgetni vagyok bátor. Ámde ezáltal csak azt tanúsítják, hogy politikai kifejtésünk legmélyebb talajáig nem bírtak eddigelé hatolni. Mert hiszen ez nem egyéb, mint nemzetiségünk biztosítása, felemelése, a mi megint oly szorosan függ az élő szónak, írásnak s gondolat-elrendezésnek kifejtésével össze, miszerint lélektelen gép volna Akadémiánk, ha nem venne e hazafiúi műtételben a legbuzgóbb s legernyedetlenebb módon részt.”¹

Azonban e fejezeteket az Akadémia által kiadott műbeír nem közöltem. Ennek okát pedig az képezi, hogy habár annak is legnagyobb része, az első fejezet első fele a második és harmadik egészen, minden lényegesebb kifogás nélkül ment keresztül a szokásos bírálaton, mindazáltal egy tudományos szempontra nézve, melyet azonban igen messzeható horderejűnek tartottam,

¹ Zichy Aurél: Széchenyi Beszédei 517. lap.

²) Gróf Széchenyi István Nemzeti Politikája. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Gaal Jenő. Első kötet 496. 1. Budapest, 1892. Második kötet. Budapest 1903. 167. 1.

köztem és az illető akadémiai bíráló közt kiegyenlíthetlenné bizonyult ellentét merült fel. Midőn az e miatt szükségessé vált tárgyalás már nagyon hosszúra nyúlt, részint a mű mielőbb leendő megjelenése, részint írói szabadságom teljes mérvű megóvása céljából magam kértem, hogy az összefüggő és bizonyos önállósággal bíró harmadik könyvet külön én adhassam ki.

Az Akadémia második osztálya ezt a kívánságomat csaknem egyhangúlag teljesítendőnek találván, íme, Széchenyi rendszerének méltatását most mint külön, önálló munkát teszem közzé. Az Akadémia által kiadott művem ez tehát természetesen egészíti ki, és viszont ennek amaz kétségkívül alapját képezi. De jelen művem mostani szerkezetében önállóan is megérthető, s úgy gondolom, alkalmas arra, hogy a Széchenyi szellemének terjedésében rejlő nagy nemzeti érdek iránti felfogásomat kifejezésre juttassa.

Egész ebbeli törekvésemnek egyedüli célját pedig ez képezvén, a végből, hogy az ő szelleme a maga hamisítatlan valóságában terjedjen, minden áldozatra kész vagyok. Lemondtam ezért arról is, hogy átgondolt és az Akadémia által is jónak talált egységes terv szerint készült művem egy nagyobb szerves, egyöntetű egésznek képezzen, mivel a legnagyobb súlyt arra kellett fektetnem, hogy ezen szerintem a nemzet jövője szempontjában annyira fontos tárgyra nézve szabad vizsgálódás alapján nyíltan, őszintén, egyenesen és minél nagyobb határozottsággal mondhassam el azt, a mit gondolok és érzek.

Már pedig nem tarhattam feleslegesnek, hogy Széchenyi rendszerét a tudomány és életfolyásának szempontjából is behatóbb vizsgálat tárgyává tegyem. Az oly messzemenő következtetéseket, mint a minőket én tudok és akarok ezen rendszerből kivonni, nem lehet csupán az érzésszülte megnyugtató benyomásra alapítani. Ki kellett tehát mutatnom azt, hogy az a rendszer, mely szerint gróf Széchenyi István eljár, és a melynek követését a távol jövőben is annyiszor és oly nyomatékkal ajánlotta, nem csupán alkalmi politikai,

vagy társadalmi szükségek kielégítésére való, és hogy ő annak alkatelemeit nem ötletszerűen gondolta ki, hanem abban az általa oly jól ismert emberi természet követelményeit Magyarországra alkalmazva öntudatosan foglalta össze. Azért a tudomány és több mint egy félszázad eseményeinek tűzpróbáján az lényegének sértetlen épségével diadalmasan mehetett keresztül. — Ha azután ezt a minden próbát kiállott nemzetfejlesztő és fenntartó politikát ily teljes fényben látjuk tündökölni, vajjon nem önként támad-e fel bennünk a vágy, hogy életküzdelmeink közepett felszínre került ezen kincsünket fajunk, nemzetünk, hazánk, sőt a belőle okulni kívánó emberiség javára a lehető legnagyobb mértékben hasznosítani törekedjünk?

Ez okból vizsgálom most már a jelen mű harmadik fejezetében, hogy gróf Széchenyi István politikáját miként lehetne újból élővé s fejlődésünk hatóságos tényezőjévé, az ő szellemét pedig magyar nemzeti géniusszá tenni.

Ez a nem csupán hazai, de általános mérték alkalmazása mellett is valóban nagy ember eredetére, érzelmeire és törekvéseire nézve is egyaránt kizárólag a mienk volt. A jóságos végzet akaratából nekünk született, a saját nemes elhatározásából attól a pillanattól kezdve, midőn fennkölt szelleme magasztos hivatását felismerte, kizárólag nekünk élt, nekünk áldozott folyton, és pedig oly sikerrel, hogy ha széttekin-tünk ma e hazában, alkotó kezének áldott nyomaival mindenütt találkozunk kell. Általa lettünk összetört és már-már végképp elalélt népiségből nemzetté. Ő adta vissza önbizalmunkat, s mikor szellemét belénk öntötte, csaknem elhalt életerőnk oly lendületre ébredt, melynek gyorsuló ütemben való jelentkezése benne is aggodalmakat keltett. Midőn aztán a nemzet tanácsára nem hallgatván, katasztrófaszerű bonyodalomba került, hazájáért lángoló elméje önmagát semmisíté meg. De ezáltal is csak egy újabb nagy kincsét hagyott hátra, mert vértanúságával pecsételte meg az életében mindig hirdetett történelmi tanulságot, hogy

annak a fajnak, mely élni akar, bármily nehezére essék is, a nemzeti lét összes követelményeit okvetlenül teljesítenie kell, és hogy az a nemzet bír a fennmaradásra a legtöbb kilátással, melyért fiainak aránylag legnagyobb száma kész önmagát, azaz életének minden mozzanatát, czélszerűen és okosan feláldozni.

Ez a meggyőződés kezdettől fogva öntudatosan élt benne, Később azt a törvényhozás termében szabatosan is formulázta, midőn ismételve mondta a következő szavakat: »az a nemzet létezik mint ilyen valóban s emelkedik folyton magasbra, melynek lehető legtöbb fia él hű kebelével a honért.«

ELSŐ FEJEZET.

SZÉCHENYI POLITIKAI RENDSZERÉNEK EGYSÉGES VOLTA ÉS MARADANDÓ BECSE.

A Széchenyi tanításai igen sok tekintetben a szabatos Bevezetés, természeti törvények jelentőségével bírnak, és emberi értelemben véve azoknak állandó jelleget kell tulajdonítanunk. Igazak általában minden nemzetre, de mivel reá való tekintettel vannak formulázva, igazak különösen a magyar nemzetre nézve. És ha gr. Széchenyi István rendszeresen nem adta is elő azokat, eszméinek logikai szoros összefüggése minden alaposabb tanulmányozója előtt kétségtelen.

Hogy rendszere kellőleg nem domborodhatott ki, annak okát az képezi, hogy eszméi nyomtatásban megjelent és még csak kéziratban levő összesen mintegy negyven kisebb-nagyobb kötetnyi műveiben vannak elszórva, és pedig úgy, hogy örök igazságokkal teljes gondolatai — mindegyre megzavarván az éppen tárgyalt gyakorlati kérdés előadásának egyöntetűségét — ötletszerűen merülnek fel. Gyakran magukban és eredeti szerkezetükben is rendkívül megkapók, sokszor azonban helytelenül látszanak alkalmazva lenni. Továbbá három-négy idegen nyelv fordulatait használván, közülök majd az egyik, majd a másik homályosítja el kifejezéseinek magyarságát, azok tehát csak futólag olvasva nagyszerű belső értékeket nem árulják el. De ha mai irodalmi nyelvünkre úgyszólván lefordítva, az összetartozó gondolatokat egymás mellé állítjuk, akkor éreznünk kell, hogy egy szellemóriás szólal meg bennök, a ki a világegyetem, az emberiség s az egyes külön nemzetek összefüggésében jelentkező bámulatos harmóniát teljesen átérti, s a ki a mindenség fejlődésének örök törvényeit a magának róla alkotott ideáljában határtalanul és ildomos emberiséggel szeretett nemzetére alkalmazza. Egyes mondásai annyira összetartoznak,

hogy azok alakja és tartalmának gondos megvizsgálása után rendszerét, mert ő mindenre gondolt, igazán nem is rekonstruálni, hanem az egymáshoz való részeket csak össze kell illeszteni. S ekkor magunk előtt látjuk azt a rendszert, mely szerint ő gondolkozott, javasolt és cselekedett, s a melynek helyességében oly föltétlenül bízott, hogy hite szerint utó-jára is bekövetkező megértetésének esetén annak elmaradhatatlan sikerére fel merete tenni nemcsak a saját — úgyis mindig áldozatra szánt — életét, hanem a róla alkotott eszménynek képében valósággal imádott magyarságnak jövőjét is.

Ez a rendszer a maga teljességében azt a benyomást teszi, mint valamely egyszerűségében is méltóságos, óriási méretű gyönyörű görög templom, melynek talaját az ő természeti bölcséletén és tisztult — inkább értelmi, mint érzelmi — keresztény felfogáson nyugvó világnézete, alapját pedig a magyar nemzet egyéniségének, összes állapotainak és körülményeinek emberileg tökéletes ismerete képezi. A hatás, melyet a szemlélőre gyakorol, leírhatatlan, varázsszerű; és káprázatos fénye csak azért nem vakít el, mert e fény valóban nemes és mivel a sok drágakő, melyből ez épület áll, nincs kellőleg csiszolva. De hatása így is jótékonyan melegít, emel és nemesít. A ki abba a szentélybe belép, érzi, hogy mily fenséges helyen tartózkodik, és bizonyára javulva tér onnan vissza. Ha pedig, miként évekre terjedt külön tanulmányaim jutalmául én, abban egynél több ízben is megfordul, a mindennapiság pora által bemocskolt saruit bejáratánál a következő alkalommal önkéntelenül le fogja rakni.

Megtalálhatja abban mindenki az önismeret útján elérhető kötelességtudás eszközein s a polgári erény által követelt önnevelés és fejlesztés módjain kívül a múltakért való vezeklés kegyszereit, a jelen küzdelmei számára a becsületes kebel vértetét és a jövő homályba burkolt esélyeivel szemben a felmagasztaltság szülte lélekerősítő bizalmat. Ez a rendszer a maga korát határozottan megelőzte. Sokkal korábban foglalkozik az evolutio társadalmi tanulságaival, mintsem e tannak legnagyobb mestere, Darwin, annak alapigazságait teljesen bebizonyította volna. Hamarabb vallotta magáéinak azon eszméket, melyekkel Carlyle és népszerű-

sítói átalakították az angol társadalom közfelfogását. Előbb hozta összhangba a tudományos és a tiszta keresztény felfogást, mint azt ez a két nagy elme s utánok Spencer Herbert és követői tevék. És én a felállítása óta jóval több, mint félszázadnak lepergése után nem tudok Széchenyi rendszerében egy fő mozzanatra vonatkozó tételt sem felmutatni, melyet ez a nemzetek életében is már számottevő idő nem igazolt volna, vagy olyat, melyet nem az iránta érzett hála és kegyelet, hanem a saját léteérdekei szempontjából a magyar nemzetnek szabad lenne tekinteten kívül hagyni.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Széchenyi nemzeti politikájáról írt művem négy fejezetében az említett munka természetes méretei által megengedett legnagyobb tüzettséggel igyekeztem bemutatni ezt a hagyatékot. Most annak egységes voltát és azt akarván kimutatni, hogy az a tudomány ítélőszéke előtt is megállja helyét, és a kritika tűzpróbáján is lényegének minden sérülése nélkül képes keresztülmenni, szükséges, hogy e rendszernek menél tömörebb, egyszerűbb és világosabb vázlatát adjam.

Széchenyinek természetbölcseleti alapra fektetett nemzeti politikájának eszmenete röviden a következő: Az Isten maga a tökéletesség. A tér és idő végtelenségében minden az egységes nagy összhangba akarván beleilleszkedni, öntudatlanul is az egyensúly és a tökély felé törekszik. A Mindenható bizonyos törvényeket szabott nem-világnézet, csak teremtményeinek, hanem önmagának is, mivel ő a rend és törvényesség tiszta fogalma. A vallásos érzület nem oltható ki az emberek szívéből, mert az nem egyéb, mint a teremtmények viszonya a Megvalósult Tökélyhez.

A nagy mindenség megfoghatatlan; de éppen ilyen keblünknek benső világa is. A kereszténységről és a világegyetemről alkotott legtisztultabb fogalmak tulajdonképp azonosak, azért nagy megnyugvásunkra szolgálhat, hogy a természet bölcseleté és a kereszténység legfőbb tartalma között teljes összhang létezik. Az Istent tisztelni és szavainak engedelmeskedni annyi, mint a természet ajándékait bölcsen használni és felebarátainkat híven szolgálni.

»Ha a nagy természet írását nem tudjuk kibetűzni és keblünk tükrébe tekintve azt homályosnak találjuk, akkor ve-

gyük csak a keresztény vallás alapoktatásait zsinórmértékül. De a keresztény vallást a maga tisztaságában kell tekinteni s nem úgy, a mint azt a szenvedély, az uralkodási vágy és a türelmetlenség ördöge elferdítették.

A keresztényvallású nemzetek és népek körén kívül létezik e földön igazi polgárosodás és polgári ére-nyekre alapított tisztult haladási szellem. De akár kereszt-alapított tisztult haladási szellem. De akár kereszt-ények, akár más felekezetűek az emberek, ha felebarátaikat szeretik és jólétüket emberiesen mozdítják elő, akkor volta-képp a kereszténység szelleme hatja át őket. — Nincs kárhoza-tosabb bűn, mint a vallásos türelmetlenség, mely különösen megbocsáthatatlan akkor, ha az ármány a maga vad dühét a keresztények közt is fellobbantja. Végezzen a Mindenható-val ki-ki, a mint benső meggyőződése sugallja neki, s gon-dolja meg, hogy a legszelídebb áhítattal elmondott fohásznál is hathatósbabb ima az, melyet cselekedetekkel végezzünk. Adja meg Istennek mindenki, a mi Istené; szeresse fele-barátaikat, mint önmagát. De az okosság azt parancsolja, hogy csak úgy és nem jobban. E mellett pedig legyen jó rokon, jó polgár és jó embertárs.

Ha az emberek bajait megelőzni segítünk, és e végből őket neveljük, velők és a társadalommal is sokkal nagyobb jót teszünk, mintha a már meglevő rosszat és a bajokat irto-gatjuk. Felebarátainkon gyökeresen nem is segíthetünk más-ként, mint azon ingerek és módok által, melyek ösztöneikre hatnak, és ha odaviszszük őket, hogy tisztességes jólétüknek önmaguk lehetnek szerzői.

Ezért a haladásnak a tompa elméjű lágyszívűség volta-képp egyik fő akadályát képezi, minélfogva a felebaráti szeretetnek is a józan ész kormányozása alatt kell állani. A jó szív ugyanis, ha egyúttal jó fő nincs mellette, mely azt kellőleg igazgatni képes, gyakran nagyobb bajokat idéz elő, mint a határozott gonoszság, mely ellen az emberek a saját védelmökre idejekorán fegyverkezhetnek.

Magunktartásának szabályai a természet törvényeiben meg vannak állapítva. Egyenként az Isten nem segít rajtunk, vényei, minthogy ő nem bontja meg az általa alkotott nagy törvé-nyeket. Ennélfogva boldogulásunk alapföltétele az, hogy elég értelmeseek legyünk e törvényeket felismerni, s hogy a ter-

mészetnek előítéletek és rossz szokások által meg nem rontott útján tudjunk haladni. Természetellenes dolgokat tehát ne várjunk, hanem egyesek és nemzetek kövessenek el mindent, hogy létüket és előmenetelőket alaposan megérdemeljék.

Az egyén ugyanis a nemzetet, a nemzet pedig az emberiséget kénytelen szolgálni, mert a természet rendje azon a^{A'}nt[^] nagy horderejű tényen alapszik, hogy csak a világegyetem X^{TM66'} örökös, ellenben a részek a mint támadnak, úgy el is múlnak. Ennek következtében folytonos romlás és teremtés váltja fel egymást. A nemzet magatartásának, törekvéseinek és alkotmányának a természettel és az igazsággal egybehangzónak kell lenni, mert a természet törvényei ellen semmi sem sikerülhet, azok pedig szigorúan igazságosak. A természet fia ennek folytán nem sejtve is jobban él annak rendje szerint, mint a félig tanult, vagy a tudákos. De az igazán művelt később ismét visszatér a természet rendjéhez. Ennek pedig egyik alaptörvénye, ha mi gyarló emberek oly gyakran félreértjük is, hála az égnek mindig azt mutatja, hogy a legfőbb igazság és a legnagyobb boldogság azonos fogalmak.

A társadalom berendezésének azért szintén igazságosnak kell lenni, hogy az természetes lehessen, a mi azután a fejedelemtől fogva a legkisebb polgárig a közönség minden tagjára a legnagyobb jót hártandja.

A természet bő kézzel nyújtott adományai azonban csak akkor viszik előbbre a közmívelődést, tehát csak akkor eszközei a boldogulásnak, ha valóban a természet törvényei szerint élő nemzet kapja azokat. Különben a bőség nemcsak nem fejleszti, hanem el is altatja, sőt megöli az emberben szunyadó erőket. Innen van, hogy a kissé mostohább helyzetű, de életképes nemzetek óriási erőfeszítésre képesek. A valóban művelt ember és nemzet tehát nem alapíthatja életét a vak véletlenre, hanem az elemeknek esze és keze munkájával parancsolván, bő kincseket gyűjt, melyek további küzdelmében hathatós segítséget nyújtanak neki.

A természet nagy törvényeinek parancsait teljesítjük ennél fogva akkor, ha a léleknek kifejtett gazdagságait teszszük boldogságunk alapjává, s nem az anyagnak oly hamar szétfoszló előnyeit.

A valóban nagy és igazán jó tehát nem tetszésünktől ízlésünk dolga az sem, hogy a társadalmat és az alkotmányt miképp rendezzük be. Nem jószívűségünk kérdése továbbá, hogy honfitársainkat és felebarátainkat támogatni, vagy emelni akarjuk-e? Ez nem egyéb, mint egyszerű igazság, folyton szem előtt tartandó kötelesség és a természet megdönthetetlen szent törvényének egyszerű teljesítése.

Legyünk tehát nyugodtak az iránt, hogy a szó szoros értelmében vett való egyetlen biztos kalauza az emberiségnek, és az iránt is legyünk megnyugodva, hogy az emberiségnek mindenütt jelentkező ellenségei nem elég hatalmasok az igazságot örökre elnyomni. Világosítsa fel a Gondviselés a magyar nemzetet, hogy eljárásának alapját ne a véletlen, ne az erőszak s ne is az irgalom vagy indulatosság, hanem kizárólag a természetesség, a való és az igazság képezze, mely állandóan alkalmazva a legelőnyösebbnek is fog bizonyulni.

De arról szintén legyen meggyőződve a nemzet, hogy minden előre megy és feljebb emelkedik ezen a világon. tökélyesbülés eszméje velünk született és annak csirája mélyen gyökeredzik természetünkben. A haladásnak azonban, miként a haza oltárára tett áldozatnak, okszerűnek kell lenni. Az okszerűség okvetlenül ismeretet tételez fel, ez pedig a körülmények és helyzet áttértését is magában foglalja. A józan haladás az ezekhez való alkalmazkodással sok tekintetben egyértelmű...

Jaj annak a nemzetnek, mely nem a reális tapasztalás útmutatása szerint, hanem valamely képzelet által sugallt emésztetlen elméletek és kísérletek szerint kormányoztatik.

Isten e világon főleg a velő és veríték által képviselteti magát¹. Az ész az ember legfőbb ereje, tehát társas boldogulásának is ész az alapja. Az emberi agyat kell mindenképp fejleszteni. Az kormányozza a testet s ad értéket az anyagnak. Nagy veszélyek idején, midőn az emberek közt minden válaszfal leomlik, és a saját élete megmentéséért küzd a tömeg, a lelkiileg erős legjobban ér czélt. Közönségesen ilyenkor azok mentik meg életüket, a kiknek szelleme

¹ Politikai Programtörvények, 115. 1.

a legélénkebb, ismereteik a legkiterjedettebbek és leikök a legnemesebb.

De mivel a léleknek a testtel való összliangzása képezi az életet és a megelégedés alapját, azok teljes elválása pedig a halál, leikével is voltaképp az bír leginkább, a ki teste felett a legjobban uralkodik.

Minden haladásnak előfeltétele, alapköve és kútfeje ezeknél fogva a nemzeti értelmességnek minél nagyobb mérvű kifejlődése, melyből a nemzetiséghez való hűség és a honszeretet, a közszellem és a polgári erény, a közboldogság és az általános üdv fakad.¹

A győzelem mindig az összhangzatos fölényé. Nincs A fölény más jog, mint az erősebbnek joga. De ez a fölény természetesen nem csupán az izmok és inak erejében nyilvánul, hanem egyúttal a szellem és erkölcsiségben is. Míg valamely nemzetben nincs elég lelki erő, akármiként fuvalkodjék is fel, mindig csak hitvány rab marad. De ellenállhatatlanul szabaddá fog az válni akkor, ha lelki ereje az emberileg elérhető tökélyig fejlődik.

Valamint óvakodás és okos életmód által az egyes emberek meghosszabbíthatják életüket, úgy a nemzetek közötti messég és az abból szükségképp folyó igazi erkölcsösség által szintén sok századdal élhetik túl a tudatlan, gyűlölködő és elkorcsosult népeket. Ez az erkölcsi fölény minden áldozatai daczára győzni fog, mert a nagy áramlatoknak meghódol, s a saját közvetlen érdekei által nem engedi magát elvakíttatni, hanem közszempontok által vezéreltetvén, a leghatalmasabb tényezőket felhasználja és így a saját külön érdekeit is a legbiztosabban óvja meg.

Hazánk nagysága abban keresendő, hogy belső szer-^{lővönk.} vezete minél kielégítőbb, közművelődése általános, vagyónának és jövedelmének megoszlása arányos s nemzeti érzése és erkölcsisége mélyen gyökerező legyen, és hogy mindezen nagy szabályok kivételei csak ritkán s ne feltűnően jelentkezzenek. Az anyagi, szellemi és erkölcsi belterjes kultúra képezi tehát Magyarország eszményi nagyságának alapját.

De valamint az a bölcs ember, a ki csupán a lehető

¹ Világ 363. Stádium 39.

kívánja, s jól tudván, hogy az ember gyarló voltánál fogva sem felette boldog, sem szerfelett boldogtalan nem lehet, a középúton jár: azon kell vezetni ez okból a nemzetet is. Mít ér az akarat tehetség nélkül! Csak ha a nemzet erejét hű kötelességteljesítés, egyetértés, szervezés, anyagi gyarapítás, szellemi és erkölcsi fejlesztés és nevelés által fokoztuk, akkor jövend el majd észszerű egymásutánban a merészebb feladatok megoldásának is az ideje.

Ennek előkészítése, vagy biztosítása szempontjából se vegyen vállaira, mint a mennyit jelenleg elbír. Vizsgáljuk meg azért jól vagyoni és szellemi erőinket és azt a helyzetet, melybe a sors bennünket juttatott, s azután az ily higgadt vizsgálat útmutatása szerint járjunk el; akkor nem fogunk hibázhatni. Az ember élete oly titokteljes valami, hogy azt szemlélve, még a legvilágosabb elme sem tud minden lényegest biztosan, hanem csak sejdíthet. De éppen ezért azt, ami kétségtelen, fogadjuk el ilyenek. Már pedig bizonyosnak tekinthető az a hely, a hová a sors állított bennünket, t. i. hazánk, melynek lehető előmozdítása által a mindenség tökéletesbítéséhez tehetségünk szerint mi is járulhatunk. Hogy lesz-e sikere fáradozásainknak, azt bízzuk a hatalmas istenekre. Azonban egy-egy hazafitól nem kell mindent várni, hanem mindenkitől erejéhez képest valamit.

A magyarban sok a pezsgő vér. Ez az életszikra csodákat mívelhet, ha aprólékosságokra és díztelen alacsonyosságokra nem pazaroltatik el. Ezt a szent tüzet bölcsen kell felhasználni, mert ez vív diadalmas háborúkat, ez nyer csatákat, ez hoz nemes elszánást a tanácskozásba s önt férfias állhatatosságot és szívós, bátor kitartást a polgári életbe.

Lényünk anyagi és szellemi része gyakran felismerhetőleg, sokszor azonban nem is észlelhető módon összefüggésben van a világegyetemmel, annak anyagi és szellemi erőivel, mert a nagy természetnek számkivetett gyermekei egyedül mi nem lehetünk. Éppen ez okból a magyar nemzetnek is kettős nevelést kell adni: nemzetit és keresztényt. A magyarnak, hogy valami lehessen Európában, egyedül magyar nemzetnek szabad lennie. Az nem része, avagy ága valamely más fajnak, hanem önálló nemzet. És ez az ország addig nem is

lesz boldog, míg népét nem emeljük az elsőrendű művelt nemzetek sorába. Nyelvének a törvény, tudomány, művészet és mesterségek *egyedüli* nyelvének kell itt lenni. Az összetartás érzete legyen e hazában oly nagy, hogy míg egy ügyefogyott és szűkölködő van közöttünk, addig erőnket másokra nem pazaroljuk. Saját szülőföldünk, vagy honfitársunk helyett ugyanis idegennek kimentése a veszélyből ép érzésről és kellő ítélőképességről nem tanúskodik. Nemzetiségünk levetközése által elvesztenek a világ becsülését. Pedig legfőbb betegségünk nemzetiségünk és értelmiségünk csekély fejlettségében keresendő. Nekünk erőseknek kell lennünk, erőt pedig éppúgy csak nemzeti sajátóságainkból meríthetünk, mint más nemzetek.

A világtörténelem nagy tanulsága az, hogy a múlt korok VTM "n-legkiválóbb nemzetei is csak addig voltak erősek, míg rom-^{tossáca}latlan nemzetiségök alapján állottak. Ennek megtörése olyan, mint a zománcznak lehullása a foganyagról, ami után annak elpusztulása csak rövid idő kérdése már.

A nemzet önálló fejlesztéséhez azonban nagy odaadás N[^]k és és áldozatkészség szükséges. Éppen mert helyzetünk rend- "siségköi" kívül nehéz, a melyben jó hazafinak megmaradni sokszor csaknem emberfeletti erőfeszítésbe kerül, azért kétszeresen szükségünk van az erkölcsiségre. Ezt pedig az összes életviszonyoknak átértése, tehát a fejlett értelmiség támogatja legjobban. A kiindulási pontnak ennél fogva a szellemi élet tökélyesbítésének kell lenni. Az anyagi jólét nem cél, hanem csupán a magasabb értelmiség és erkölcsiség támasza s nélkülözhetetlen eszköze.

A keresztény vallás is azért nagy áldás ránk nézve, A_{te}^k n_y^c r_s T[^] mivel, mint már említve volt, nem az érzelemnek, hanem az [^]o_á[^]TM-értelemnek hite; ebben áll revelatiója. Nem szívbeli andalgás, hanem a nagy Teremtő példájához szorosán alkalmazkodó az a tanítás képezi alapját, mely szerint: a mit nem akarsz, hogy más tegyen veled, azt te se tedd másnak. Add meg a királytól fogva az utolsó koldusig mindenkinek a magát. Mindez nem egyéb, mint az örök igazságnak, a legnagyobb türelemnek emberi létünk követelményeihez szabott és szellemsítet matematikai szabálya s az állambölcsességnek is legmélyebb kútfeje. Keresd az Istent, tehát a Legfőbb Bölceséget, és szeresd felebarátodat, mint tenmagadat; de csak úgy,

nem ám jobban, mint tenmagadat! Széchenyi országlási rendszerének helyességét szerinte is a világegyetem összhangzata, valamint az emberi szellem önként megszólaló sugallata és a keresztény vallás szelleme egyaránt mutatják.¹

Mindezeknél fogva a mire törekednünk kell, azt ez a két szó foglalja magában: nemzetiség és kereszténység. Könyveket írhatni e két szó becse felől. A keresztény elv a különféle vallások híveit egyesíteni, a nemzeti elv pedig egyesít minden igaz magyart, és sokkal többet jelent, mint a mennyit első tekintetre magában foglalni látszik.

A magyar vaktában senkit, egy idegen nemzetet se jÉt'i°ban' kövessen, hanem szellemi és testi erőit önsajátsága szerint fejleszse ki a lehető legmagasabb fokra. Életét és foglalatoságát, bármily kicsinyesnek lássék is néha ez eljárás, egyéniségéhez és körülményéhez alkalmazza. Tisztét minden ember töltse be teljesen, minélfogva önbecse által fog annak fényt és dísz adhatni. Fiatal nemzet vagyunk, de mert még nincs elég szilárd alapunk, a férfikor átugrásával könnyen a roskatag vén korba juthatunk. Ezt csak akkor kerülhetjük el, ha főtörekvésünk nemzeti nemes tulajdonaink kifejtésére s a polgári erény általánosítására irányul. A polgári erényt pedig az jellemzi, hogy vele az önmegtágadás és a közjóra irányuló elszántság már második természetté vált az emberben.

Számtalanszor hangsúlyozta Széchenyi, hogy nekünk az erkölcs magasabb lépcsőjén kell állanunk, mint másoknak, mert nálunk sok feladat nehezebb, mint másutt. Nagy feladatainkat azonban sohasem fogjuk megoldhatni, ha mindig másban, pl. kedvezőtlen földirati fekvésünkben és éghajlati viszonyainkban, múltunkban, szövetséges társunkban és más egyebekben, s nem inkább magunkban, saját hibáink és hiányainkban keressük hátramaradásunk okát. A nemzetek nagysága ugyanis mindig csak a nemzetben rejlő okoknak természetyszerű következménye. Józan, csendes reform kell tehát nekünk: hazai béke és nem véres belháború. De Magyarországnak minden hátrányai, viszontagságai és természetes mostohaságai daczára is nagnak kell lenni, hogy megmaradhasson.

¹ Kelet Népe 177,178.

Nemzetiség és magasra emelt szabadság a mi két lételemünk. Ez a kettős kútforrás, melyből részünkre minden jónak fakadni kell. A jelek fényes jövőt ígérnek nemzetünknek; ennek valószínűségét megállapítani jós tehetségre nincsen szükség. Elég más nemzetnek fejlődésének menetét megfigyelni, és akkor bizonyos czélszerű eljárás föltétele mellett jövőt ígérhetünk magunknak. Ezen föltételek egyik legfőbbike az, hogy mint nemzet is az értelem által vezetessük magunkat.

Hogy a jó taktika mit ér, mutatja lengyel és angol ^{A_L} „nyei” nemzet példája. A lengyel elszánt, fenkölt, erős szívű és tehetséges nép; míg az angoloknál egyenként kevés az emelkedettség, s szívek nem könnyen olvadozik. De mivel eszköz mindig jó taktikát tanácsolt nekik, az eredmény ellenkező: az egyik nemzet tönkrement, a másik pedig bámulatos magasságra emelkedett.

Széchenyinél a nemzet iránti hűsége nagyobb súlyt Nemzetről senki sem fektetett. De mély meggyőződése volt, hogy nekünk szükségképp békés újjászületésünk folyama alatt múlhatatlanul uralkodni kell magunkon. A felébredt nemzeti érzésnek fékét az okosság képezze, s nemzetiségünk terjesztésében eszközül főleg erényeinket és fölényünket használjuk fel. Esményi nép, igaz, sohasem létezett, de azért egy sincs, mely az ideálhoz közelebb, vagy távolabb nem állana; azaz, mely más népekkel szemben olvasztó, vagy olvadó nem volna. A mely nép élni akar, annak okvetlenül olvasztó erő kell szereznie, mert elgyengülésének és korai halálának más ellenszere nincs, mint az erőgyarapodás.

Ámde bír-e ilyesmivel az, a ki szeretetreméltóság és rokonszenygerjesztés helyett visszataszít és a nemzetre kuruzslóként csak külsőleg hat? Vagy használhat-e neki az, a ki a hatalom csalálmai között sikra állítja ki a még fejletlen magyart, hogy minden erőt s minden az övénél nagyobb hatalmat felbőszítsen ellene. —Eléggé kiviláglik ebből, hogy honunk bármily nagy és bármily kis fiának mi a legszentebb kötelessége. Nincs a haza területén egy magyar ember sem, a ki nemzetiségünket nem terjesztené, vagy azon csorbát nem ütne. A kinek erkölcsileg és értelmileg másokkal szemben vonzó fölénye van, az a magyarságot terjeszti; ellenben a ki amazt visszataszító módon nélkülözi, bizonyosan csorbát üt

rajta. — A magyar szó még nem magyar érzés. De bízunk magunkban, bízunk nyelvünk bámulatos erejében és bízunk abbéli elhatározásunkban, hogy minél közelebb akarunk emelkedni a népeszményhez. Oly helyzetben, mint a minő a mienk, sokszoros kötelesség, hogy minden magyar ember lelkiismeretesen töltse be helyét.

És e kötelességet mindig többen fogják megszívlelni, ha más nemzetek bukásán okulni, s azoktól, de a saját tapasztalataikból is tanulni tudnak.

^Pviszó^{-al} Belviszonyaink nagyon szövevényesek. Igen sok itt az [^]öve^{‘vék} egybeolvadni nem akaró tarka-barkaság. Ennyi zűrzavarból kigázolni; magyarosodni, de ezzel senkit sem károsítani; a szabadságot az anarchia veszélye nélkül terjeszteni; mívelődni sajátságaink levetközése nélkül; bizalmat fenntartani és fejleszteni a ma bizalmatlankodó nemzet és uralkodó ház között: mindez gyakran lehetetlennek látszik; de azért mind ennek mégis meg kell történni, mert föltétlenül szükséges.

E végből nem nélkülözhetjük a hidegvért és a csalva^{^aiUk^{Za}}hatatlan számítást. De az odaadó buzgalmat sem, mert a jelzett követelmény értelme nem az, hogy magasztosabb érzelmek nélkül cselekedjünk. Csakhogy e részben itt nagy fogalomzavar uralkodik. Nálunk sok dolog azért nem sikerül, mert az emberek éppen ott nem tudnak magasabb szempontokra felemelkedni, a hol az a siker feltételét képezi. Kicsinyek, a hol nagyoknak kellene lenniök, és a felhőkben nyargalásznak, midőn jobb volna gyalog jámiok. Sokszor a legvilágosabb igazságnak sem engednek; de éppen annyiszor szintoly világos, sőt otromba cseleknek áldozatai. A belterjes, mindenre kiterjedő igazi míveltség és az ehhez vezető, a mindenre kiterjedő, okos és célszerű nevelés ezért szükséges annyira.

Ez az általános társadalmi köznevelés a nemzeti összetartozás érzete által nagy mértékben előmozdítható. Az képezi a nemzetek legfőbb kötelékét; de ne keressük azt igen messze, hanem mindjárt önmagunkban. Annál jobb ragasztékai vagyunk a nemzetnek, minél jobban érdeklődünk bármely osztályból való polgártársaink iránt. Ha azokat nem taszítjuk el magunktól, ha nem irigykedünk reájok, s ha mindannyiunknak a használás és nem a tündöklés a célja: ebben áll a nemzetfejlesztés egész titka. És mily felséges

érzést szül az a tudat, hogy ebben a művészetben kiki mester lehet. Attól függ e feladat megoldása, hogy nem egy, nem kevés ember, hanem mindnyájunk váltetett munkáját egyesítsük, minden polgártársunk emlékezetébe hozván folyton, hogy magyarok és emberek vagyunk.

A: összetartozás érzete magában mindazáltal nem ele- ^{A, sztrvez.} gendő, hanem tényleg társulni és szervezkedni is kell. A józan rendszer, akármily csekély eredményt ígérjen is eleinte, a helyes eljárásnak, az egyén és társadalom boldogságának valódi alapját képezi. Nincs méltóbb törekvés a férfiúhoz, mint azon okokat nyomozni, amelyektől embertársainak java és boldogsága függ. Az erős nem egyedül akar megelégedett lenni s nem elszigetelve kíván örvideni szerencsájének, hanem másokon is segíteni igyekszik. Hogy a jólét útjára vezethesse őket, nekik kezét nyújt, mert embertársai közül minél többet kíván boldogsághoz juttatni. Csak a gyenge szereti önmagát; az erős egész nemzeteket hordoz szívében. De ily törekvés mellett a siker biztosítása érdekében erőit, idejét és képességeit jól kell beosztania. A helyes rendszer tehát a legjobb akaratú erő hasznos nyilvánulásának is nélkülözhetetlen előfeltétele.¹

A jó szervezkedéshez tartozik mindenekfelett annak szem előtt tartása, hogy a kormányzásnál mindig a valódi fölényt illeti meg a vezetés. Nagy, boldog és dicső egyedül az a nemzet lesz, ^{A vze,és.} melyet, bárhol legyen is feltalálható, az egyesnél, keveseknél, vagy a nagy sokaságnál, de mindig a hamisítatlan közérdeknek megfelelő józan felfogás kormányoz.

Az emberiség minden népe nagy és halhatatlan lehet, ha az értelem szózatát követi; de a legnagyobb nemzetek is tönkre mennek, ha az érzélem és képzelet mámorának engedik át magukat.

Széchenyi lelke az után sóvárgott hoov a magyar nép találja meg a magasra vivő utat, s egyoldalúságaiból, gyakran előforduló logikátlanságából kivetkőzve, lemondani is tudó józan ítélettel, helyes egymásutánban lépésről-lépésre haladjon a dicső jövőnek meredek útján felfelé. Így rövid idő alatt ugyan célhoz jutni nem fog, mert vérmes képzelgő az,

¹ Hitel, 22. 1.

a ki Magyarországot rögtön, vagy kevés idő alatt véli nagy magasságban és vakító fényben láthatni; de a haladás gyönyörű célja elérhető. Azonban ez a feladat az emberi problémák egyik legnehezebbike.

Főleg azért vagyunk hátra, mert nemzeti politikánkban nincs meg a kellő átgondoltság. Az egyes mentő eszmék rögtönözve fogamzanak meg bennünk; szóval egész politikai tervünk nem nyugszik szilárd alapon. Cselekvésünket inkább az ötletszerű szeszély vezeti, s lépéseink nem olyanok, mint a gondosan kiszámított sakkhúzások. Pedig nehéz helyzetünkben, annyi ellenséges viszonyok között ezt a pezsgő vérű, nemes, de számolni nem tudó nemzetet végleges diadalra vezetni másképp nem lehet. Szálljon mindenki magába és tagadja, ha meri, hogy ez így van! Kövezzék meg őt, kiált fel gyakran, de előbb hallgassák ki, mert szent meggyőződése, hogy igaza van.

Mindenekfelett több életet és mozgást képviselő s teremtő hasznos munkára van szükségünk. Időnket jobban kell beosztanunk s azzal még inkább kell gazdálkodnunk, mint pénzünkkel, hogy belőle mindenre, különösen az életérdekű nagy dolgok intézésére is jusson valami. A nemzeti nagyság fejlesztése sakkjáték, azért politikánk minden sakkhúzása idejében helyesen történjék. Minél több embert kell tehát nevelni, kicsinyt és nagyot, a ki megérti, hogy mit jelent Nelsonnak az abukiri csata előestéjén kiadott hadi parancsa, mely hazánkra alkalmazva így szólhatna; „Magyarország minden fiától elvárja, hogy híven teljesítse kötelességét“!

De a nemzeti sakkjáték kiszámított tervének helyes végrehajtása mindenekelőtt azt kívánja, hogy hazánk állapotainak diagnózisa tisztán álljon szemünk előtt; hogy a sürgős dolgokat hamarabb intézzük el, mint a kevésbé sürgőseket, mert a tegnap a ma előtt van, a holnap pedig utána következik.

Csak józan logikával tudjuk eljárásunk részleteit kellőleg beosztani. A logikának hiánya, vagy visszássága vonja maga után azt, hogy számolni és kormányozni nem tudunk. Az ábrándozás itt sokkal ragadósabb, mint a mirigybetegség. Képzelmünk szárnya kimondhatatlanul sebes. Gyakran

elragad bennünket, ha csak az, mielőtt ellenállhatatlan erőre kap, el nem fojtatik. Herder elsülyedésünket jövendölte, és valóban a csodával határos, hogy meg vagyunk, mert menekvésünk egész rendszere kimondhatatlanul szövevényes. Csak egy kis, szűk ösvény kínálkozik számunkra, melyen az önkény és anarchia között tényleg haladnunk kell, ha a magyar népet a világnak meg akarjuk tartani. Ezt pedig csak akkor tehetjük, ha az emberiség díszére váló, nagy, erős és dicső nemzetté fejlesztjük azt. Ez a lehetetlenséggel határos feladatnak látszik. És valóban lehetővé egyedül csak akkor válhatik, ha a minden szenvedélytől ment s az ábrádnak és szívgerjedelemnek parancsoló hideg ész jelölné ki útját a jövőben. Egy hajszálon függ az egész. Egy elhibázott sakkhúzás és minden helyrehozhatatlanul el lehet veszte. Drága honfitársak, ez állapotunknak diagnózisa!

Egy szerencsénk azonban van: az, hogy valónkban belső életerő lakozik, minélfogva azt a hajszálat, melyen életünk függ, senki más nem vághatja el, csak mi magunk. A nemzeti sakkjátszmában egyedül mi hibázhatjuk el a végzetes húzást, mert minden — nemzeti és alkotmányos létünk ellen törő külső támadás csak erősítené és szilárdítaná létünket. Ez a nemzet, mely az arany szabadság lélekemelelő kéjét, az emberi méltóság érzetét, a nemzeti nagyság és üdv boldogságát ismeri, habár csak egy maroknyi is, csupán saját kezével gyilkolhatja meg magát.¹

Ennek elkerüléséhez azonban elsősorban szükséges hogy ne beszéljünk oly sokat, hanem cselekedjünk. Nemzeti politikánk legfőbb problémája az marad, hogy a polgárok minél nagyobb száma boldog s a megelégedés itt a lehető legnagyobb legyen. De azt sem a kormány, sem egyes kiváló és áldozatkész hazafiak magukban nem eszközölhetik. Ehhez a nemzetben erős közszellem és a polgári erény minél nagyobb elterjedése szükséges, hogy ezektől áthatva nagy és kicsiny egy- mást becsülve, vagy legalább is kiméivé s erejéhez képest válllvetve mindenki a saját jogosult érdekeinek szolgálatában is a közérdek előmozdítására törekedjék. — A kik pedig ezt a nemzetet vezetik, azok mindíg a nagy számok törvényét

¹ Kelet népe, 180—204.

tartsák szemeik előtt, a melynek rövid tartalma az, hogy az érdekek összeütközésénél nem a nagy egész áldoztassék fel a részért, hanem az egyes és a kevés a nagy számért.¹

Ha egyet mást, ami kifejlődésünkre üdvös volt, ő és társai a kormány segítsége nélkül iparkodtak megkezdeni és végbevinni, igazságos ember nem rosszalhatja eljárásukat, mert az ő idejökben a kormánytól nem sokat lehetett várni. hazában levő nemzetiségeket sem kívánta bántani. Azok nemzetiségük tekintetében egyébiránt biztosítvák, s nem vehetik rossz néven tőlünk, a kik egyedül Magyarországon élünk, ha itt azután csakugyan élni is akarunk.

Nem veheti rossz néven senki, ha csak félig-meddig igazságos, hogy a magyar is élni akar, és azt sem, ha életmentési küzdelmeiben egyes tagjai néha talán túl is lépnek a méltányosság határán. Hazánk lakosainak az emberiség legszebb jogaiból kizárt nagy számát a sötét butaság és a kényuraság undok hatalma alól ki kellett szabadítani, és ő a hazafiság szent kötelékével iparkodott körülfüzni minden nemzetiséget, osztályt és vallásfelekezetet.

Nem bánta meg a mit tett, sőt áldotta sorsát, hogy körülményei kedvezően alakultak, s kötelességérzete még idejekorán felébredt benne. Ha százszor jönne a világra, ugyanazon körülmények között ismét ugyanazt tenné, és újból mindannyiszor. Bűnösnek tartotta volna magát, ha a polia népslt? dkai Pályán nem kedvezményezett, vagy kellő mérsékletet ruség, nem tartott; ha nem agitált és nem fékezett volna akkor, mikor kellett, és pedig talán azért, mivel a népszerűséget nagyon szerette.

Ha nemzetiségünk erősebb lábon állana, még akkor is óvta volna a nemzetet minden erőszakos szereptől.³ De nemzetiségünk nem erős, azt tehát már csak ez okból is semmiféle visszahatás által veszélyeztetni nem szabad, mert az legbecsesebb kincsünk, mely nélkül — ezt ne felejtjük el soha — vajmi rideg pálya lenne a hosszú élet fajunkra nézve.⁴

¹ Kelet népe 232.

² K. N. 321.

³ K. N. 330.

⁴ K. N. 330.

A legkisebbet sem akarta hiában mondani, s ha rendszerében valami feleslegesnek, vagy homályosnak látszik, szerinte csak ügyessége nem volt elegendő, hogy minden okoskodásait rendezze, összpontosítsa és egyesítse.¹

Midőn, ime, hosszas, fáradságos és lelkiismeretes munka után előbb részletesen, most pedig dióhéjban rendeztem és összpontosítottam volna Széchenyi eszméit, azt hiszem bátran állíthatom, hogy ez a rendszer, mely belőlük így keletkezett, valóban az övé, és hogy részeinek észrendi összefüggéséhez s okozati szerves kapcsolatához, tehát igazi egységéhez, kétség^{lemzése.} nem fér. Ebben a rendszerben ő, habár sokszor hézagosan, egyéni és társas életünk egész nagy problémáját felöleli. — Államférfiaink és politikusaink közül, az egy báró Eötvös József kivételével, az emberi és nemzeti élet nagy talányával senki sem foglalkozott oly behatóan, mint Széchenyi. E részben nemcsak a mi összes gyakorlati politikusainknál, hanem sok elsőrendű európai, nála jobban magasztalt politikai lángésznel is magasabban áll, és pedig nem legkevésbé azért, mivel rendszere nem csupán eszmékből, hanem egyúttal nagy elhatározások és sikeres tettek tanulságaiból is alakul.

Az ő tanai, alkotásai és rendszere, sőt például élénk állított egész vértanúi élete is azzal a rendeltetéssel látszanak bírni, hogy, amennyire emberileg lehetséges, szélesb körök által is felfogható módon adják meg a nyugtalanító kételyek lecsillapítására alkalmas feleletet ezekre a kérdésekre: mik vagyunk hát ezen a világon?; mi a mi viszonyunk az emberi élet kisebb és nagyobb közösségeihez?; hogyan viszonyának ezek egymáshoz, és mit kell tennünk, hogy a saját természetünk és a világegyetem bámulatos összhangját visszatükröző természeti törvényeknek eleget téve, fajunkkal együtt magunk is boldogok lehessünk? Nem tudós tantételek módszeres rendszerével fejt meg ő e kérdéseket; hanem azért szóval, írásban és tettekkel hirdetett tanai és alkotásai a maguk egészében nem kevesebb bölcseséget, nem gyakorlóbb részarányt s nem csekélyebb alaposságot tartalmaznak, mint a legnagyobb bölcselők korszakos szisztémái.

¹ Hitel 185.

Széchenyinek az a számos nyilatkozatából kiderülő fel-
 c)oRás a fogása, mely szerint a nemzet külön étellel bíró collectív
 'umrói' egyéniség, és hogy az egyén minden fontossága mellett is a
 társadalomra nézve mint a nemzeti közösség tagja, tehát mint
 rész az egésznek alárendelendő; de az egész fejlődése viszont
 ezen becses alkatrészeinek boldogulásától függ, minélfogva
 a kettőközött szerves kapcsolat létezik: nem új keletű. Az emberi
 társadalom szerves természetét ismerték máraz ókori bölcsészek
 is. — Socrates úgy nyilatkozik Protagorasban, hogy rokonok,
 barátok és polgártársak vagyunk, nem a törvény alapján,
 hanem a természettől. — Plato az államról irt munkájában tár-
 gyalván ez eszmét, részletesen kifejtette, hogy az olyan munka,
 melyet valaki tehetségeinek megfelelőleg választ, jobban
 sikerül, s az a dolog, melyet az ember folyton gyakorol,
 könnyebben, nagyobb mennyiségben és jobban végezhető.
 Emellett, ha kizárólag egy feladatnak szenteljük magunkat,
 kevesebb időt is vesztegetünk. Az így keletkezett különböző
 osztályok között azután oly egyetemlegesség létesül, mely
 azokat egymásra nézve kölcsönösen becsessé teszi. A gyer-
 mekek rendesen hasonlítanak szülőikre, s a nevelés a pol-
 gárokba oly szokásokat és felfogást önt, melyek nélkül a
 törvények hatálytalanok lennének. Az állam Plato szerint is
 élő test, mely hasonlít az egyénhez. Az osztályok olyanok,
 mint az egyének különböző tehetségei. — Azonban Plato nem
 annyira a társadalmi jelenségeket figyelte meg, mint inkább
 szabályokat állított fel a társas lét számára.

A mélyebbre ható megfigyelés alapján okoskodó
 Aristoteles szerint a társadalom mint élő lény keletkezik, nő
 és úgy hal meg, mint minden más teremtmény. Élet-
 föltétele a változás és az átalakulás, azért hiú kisél let változ-
 hatatlan alkotmányra törekedni valahol. A társadalmak nem-
 csak idővel, hanem a különböző helyek szerint is változnak,
 azért ugyanazon alkotmány minden népnek nem való.¹ Egy
 élő lény sincs hasonnemő részekből alkotva, ennélfogva a
 társadalomnak is különböző alkatelemekből kell állani; ezek
 pedig az osztályok. A család is heterogén elemekből alakul,
 a milyenek a férfinak, nők és gyermekek. Ez a különböző-

¹ Aristoteles: Politika. IV. könyv, 1., 3. és 5 fejezet.

ség a közreműködés föltétele; ez teszi lehetővé az összes részeknek egyes részek vezetése alá való helyezkedését. A családban a férfinak a háznép feletti fölénye alapján keletkezik az egység. A törzsben a házi tekintély patriarchális tekintélyé válik. A törzsekből alakult nemzetnél a társadalom vezető tekintélyét a királyság képviseli. — Az egyén nem lehet a tudomány alpmértéke; mivel az nem elegendő önmagának és magából nem magyarázható meg. Az nem is képes a fajt fenntartani, mert nem bírja megvédeni annak életét. Eszméi és erkölcsi erői magára hagyatva nem fejlődnek. Ha az állami hatalom felbomlik, akkor a nemzet részei megtámadják egymást; elszélednek vagy elfajulnak, és ha nem pusztulnak is el, hasonlökká lesznek az állatok családaihoz, melyek egy darabig fenntarthatják ugyan magukat, sőt más állati családokkal társulhatnak is, de az ilyen társulásban nincs meg az, a mi az emberi társadalmat jellemzi: a jognak fogalma és az oly fejlődött nyelv, mely azt kifejezni képes.¹

Az embert a társaságon kívül tehát nem szabad tárgyalni, mert jellegének alapvonását a társiaság adja meg. Az állam az egész, az egész pedig elébe teendő a résznek, tehát az állam is elébe teendő a polgárnak. — Aristoteles szerint az a művészet, mely az emberi társadalmat felépíti, és mely uralkodik felette, csak alkalmazása a természeti törvénynek.

Aristoteles szellemében okoskodva megijidja egy későbbi író (De Maistre), hogy minden nemzetre nézve az a kormány a legjobb, mely az ezen nemzet által lakott területen a legtöbb időre az emberek legnagyobb számának legnagyobb boldogságát teremti meg. — A mint láttuk Széchenyi e részben csaknem szóról-szóra így nyilatkozik. Az újabbkori philosophia azt tanítja, hogy ott, a hol az egyéniség túlzása uralkodik, semmi nagy nem jöhet létre, mert a skepticismus felbont mindent. A ki a politikában nagyot akar teremteni, annak mély és erős hitre kell támaszkodnia². A hit és a hazafiság a világnak a legnagyobb csodatevői. Mind a kettő isteni hatalom. Velők sok akaratból

¹ Aristoteles: Az állatok természetrajza. I. 10.

² L. Oaaljenő: Carlyle Tamás társadalompolitikai rendszere, Budapest, 1897.

egyet teremthetni, és lehetségessé válik azokat egy központ köré gyűjteni; sőt gondolatokat önteni oly emberekbe, a kik még nem is léteznek. A következő nemzedékeket az előbb élők így bizonyos mértékben engedelmességre kényszeríthetik. Herder pedig azt mondta, hogy valamint az ember a természet rendje szerint magát nem képes nemzeni, úgy az életet magának nem adhatja akkor sem, ha szellemi képességeiről s azok fejlesztéséről van szó. Egy nagy nemzet olyan, mint az emberi test; bámulatosan berendezett egyensúlyban levő gép. Az közegeket teremt magának, melyekre szüksége van. A társadalom egyneműsége a szokásoknak és öröklékenységnek terméke. A történész és a természettudós tehát, tnu-kájokat végezve, anélkül, hogy egymást ismernék, voltaképp ugyanazon dolgot hajtják végre, mivel egymás szellemét ösztönszerűleg kicserélik.

Széchenyire Franklin példáján s Brougham beszédein és iratain kívül, melyekről mindjárt alább fogok megemlékezni, mélyebb benyomást a már említett Herder mellett Montesquieu és Bentham Jeromos rendszeres munkái gyakoroltak. Montesquiu¹ fennen hirdette, hogy a dolgok természetéből folyó törvények uralkodnak minden felett. Az emberek számára is léteznek ilyen törvények, melyeket azonban szándékosan, vagy tévedésből azok nem mindig követnek. A természeti törvényekből folynak szerinte a társas formák és az államhatalom formái, az államalkatok is, melyeknek minden egyes társadalom állapotainak feltételeihez kell alkalmazkodniok, mert azok nem mások, mint az állami feladatok legcélszerűbb megoldásának mechanizmusai. - Az állam főczélja pedig az egyéni szabadság megvalósítása. De ha az állami akarat osztatlanul van egy kézben, akkor az zsarnokivá lesz. Ezért szükséges az államhatalmat megosztani. Ilyen megosztott hatalmat Aristoteles nyomán hármat különböztet meg. Tudvalevőleg Montesquieu minden kormányalkatnak megállapította főelvét is, melyből annak kiindulni, és a melynek szellemében azt alkalmazni kell.

Montesquieu kiindulási pontjának és tanításainak visszhangjával a Széchenyi irataiban és beszédeiben gyakran talál-

¹ Esprit des lois, Paris 1748.

kozunk. De ő azokat csak mintfor mulákat emlegeti; hanem mivel minden doctrinarismustól távol állott, olt, a hol ezen formulák tévesek, gyakorlati következtetéseiben és javaslatában azok hibájába rendszerint nem esik. — Herder befolyásán kívül mindazáltal a természetes alapon való társadalmi berendezkedésre vonatkozó gondolatmenetének a leghatalmasabb lökést Montesquieu adta.

A harmadik reá igen nagy benyomást tett író Bentham Jeromos volt, a kinek elmélete a legnagyobb boldogság elvéből indul ki, melynek legalkalmasabb úton és módon végbemenő megvalósulása a politika. Az erkölcs szerinte nem más, mint a jól felfogott egyéni érdek helyes számítása. Mások jogosult előnyében a kellőleg felvilágosult, művelt ember a saját boldogulásának feltételeit is képes feltalálni. A mindenkinek hasznosról a magánegyént az erkölcsstan, a népet pedig a törvények világosítják fel. Mindazáltal az egyes ember számítóképességének hiányai vannak. Ez olyan baj, melyet az államnak a jog szabatos megáUffpítása által kell meggyógyítani.

A ki azonban a Széchenyi rendszerét jobban megfigyeli, már első pillanatra láthatja, hogy ő Bentham kiindulási pontját tulajdonképp nem tette magáévá. Széchenyinél a közérdekben rejlő erkölcsi jó oly mélyen természetünkben gyökeredző kategoricus imperativus, mely semmi feltételt nem tūr, és a melynek a haszonelvi magyarázat által ő inkább csak tetszetőséget kívánt kölcsönözni. Széchenyiben, miként jellemrajzában kimutattam,¹ az altruismus oly eredeti őserő volt, melyet neki nem kellett az egoismus kárója mellett ápolgatni magában. — És itt megint állítható, hogy őt semmiféle idegen doctrina nem tudta egészen hatalmába keríteni, hanem az neki csak arra szolgált, hogy a saját gondolkodási folyamatát indítsa meg benne. Ennek során erős szellemi munkával szerezte meg a saját meggyőződéseit, melyek között oly világos és határozott logikai összefüggés volt, hogy mellette epigonjává ő nem válhatott senkinek. Ettől megóvta lángelméje, rendkívüli erkölcsi érzéke és az a körülmény, hogy a főmesterei nem egyes emberek, hanem a már ifjú korában

¹ Gaal Jenő: Gróf Széchenyi Nemzeti Politikája. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia, I. kötet 214. és köv. II.

küzdelmessé vált élet és a nagyvilág voltak. Ennek köszönhetjük azt, hogy semmiféle tudományos, vagy scholasticus rendszer sem tehetné őt rabjává.

Ezzel függ össze az, hogy a közéletre vonatkozó felfogását jóval kevésbé a tudósok, mint az annak terén sikerrel működöttállamférfiak befolyásolták. Hálával tartozunk Franklin BíoSgham' emlékének, mely Széchenyit — mint életrajzában és önnevebefotyása lsének a leírásából láthatni¹ annyira megkapta, hogy sok tekintetben az ő példája után indult. Arról nincs tudomásunk, hogy iratait is behatóbban tanulmányozta volna, csak azt tudjuk, hogy biographiáját 1819-iki utazása alatt megszerезvén magának, midőn abban elmélyed, naplóiban azt a megjegyzést teszi, hogy „ez a könyv döntőleg fog hatni egész életére“.

Azon kiváló gyakorlati férfiak közül, kik Széchenyire mélyebb benyomást tettek, különösen ki kell emelnem még Broughamot. Ennek egyéniségében, daczára annak, hogy ő főleg nagy jogász és szónok volt, sok oly vonás található, mely Széchenyit is jellemezte. A széles látkör, az átható ész, az emberszeretet, az élénk jog- és igazságérzet, a szabad intézmények kultusza, a deisticus világnézet mellett a természeti törvényeknek való meghódolás, a nemzetgazdaság s a nemzeti élet szerves felfogása és a közjó előmozdítására irányuló lankadatlan törekvés Széchenyi szellemi rokonává teszik őt. Abban mindazáltal különbözik ettől, hogy inkább az ékes-szólásnak, melyre bámulatos tehetséggel bírt, mint a tettnek volt embere. — Széchenyire Broughamnak kevésbé tudományos művei, mint szónoklatai és gyakorlati irányú iratai hatottak. Valószínű, hogy a gyarmatpolitikáról 1803-ban írt munkáját is olvasta, de „Discourse of Natural Theology“ czimű nagyobb dolgozatát bizonyára behatóbban tanulmányozta. Ebben a későbbi lordkancellár világnézetét adja elő, és keresi a módot, mely a természet Alkotójának a gyarló ember által való megértését lehetővé teszi. Gyönyörű irány mellett a gondolatok mélysége és az okoskodások szabatossága jellemzik azt. — Broughamhoz, a ki őt egy angol népnevelő társulat kültagjává is megválasztatta, Széchenyi több levelet írt, és kéz-

¹ Idézett akadémiai munkám második és harmadik fejezetében, I. 128., 254. és 260. 11.

iratban maradt naplóiba 1831-dik szeptember havában azt jegyzi be, hogy Lengyelországról, továbbá Európa politikai helyzetéről írt munkáit; kkoriban olvasta. Hogy ez íróra általában mily súlyt fektetett, mutatja az, hogy még 1847-ben is kegyelettel gondol rá, s midőn összes műveinek egy régibb kiadását az eredeti ár negyedrészen megveszi, így kiált fel: „sic transit gloria mundi.“¹

Brougham már idézett theosophiai művében az Istenről következőképp nyilatkozik: „Közvetlen tapasztalással annak a nagy Lénynek, a kiben mint teremtkben hiszünk, létezéséről nem bírunk. Azonban valamint inductio útján a természettudománynak mezején meggyőződünk az ezredekkel ezelőtt élt állatok természetéről, habár létezésüket közvetlenül magunk nem észleltük, épp úgy következtethetünk egy magas, bölcs és hatalmas Lényre, a ki a világot mozgató nagy természeti törvényeknek is oka.“ — Hasonló szellem lengi át Széchenyi felfogását is az Alkotóról.

Ő egyébiránt különösen a népnevelésről 1825-ben írt gyakorlati megjegyzéseinek tulajdonított rendkívüli fontosságot.² Ebben az emberek önállóságra való szoktatásának apotheosisa foglaltatik, melyhez számos hasonló nyilatkozat olvasható a Széchenyi műveiben is. Különösen a neveléstan! elme-futtatásokat tartalmazó „Önismeret“ című művének nem egy helye összevág a Brougham nézeteivel. Idézett munkájában és parlamenti beszédeiben Brougham a nemzetnevelésnek oly rendszerét adja, melynek eszmenete mindenkit alkalmas meggyőzni arról, hogy közte és Széchenyi között valóban nagy szellemi rokonság létezett. Brougham szerint az ismeretek terjesztésének célja a népnek szokásait javítani, életelveit emelni és jellemét nemesíteni, hajlamát a gondolkozásra gyarapítani, látkörét tágítani s nemes érzések befogadására alkalmasabbá tenni, különösen pedig felkölteni érdeklődését mások s a magasabb és jobb dolgok iránt, mint a minők az érzéki élvezetek. Ezáltal javul a nemzetnek jelleme és magaviseleté, gyarapszik okossága és nemesbül

¹ írott napló. 1847. jan. 7-én.

² Lord Brougham: Practical observations on the Education of the People. London 1825.

emberi érzése. Ha a jó szokások korai alakítása a gyermekben ötéves koráig elhanyagoltatik, a később bekövetkező nevelés ezt a mulasztást nem pótolhatja.¹ Hiába tanítják azután akármire, ha a rossz szokások meggyökeredzését nem akadályozták meg benne. A gyermek ugyanis a kíváncsiság belterjességének élvezetében növekszik. Nincs dolog, melyet gyorsabban és jobban nem tanulna meg, mint az életnek későbbi korszakaiban, a nélkül, hogy ez által magának, vagy tanítójának terhére válnék. — De a tanulás nem minden, sőt nem is a fődolog. Az, hogy a gyermek sokat, vagy keveset tanul-e, kisebb jelentőségű, minthogy vájjon részesül-e, vagy nem erkölcsi fegyvelmezésben?²

A nép nevelésére vonatkozó gyakorlati észrevételeinek foglalatlja pedig ez: „Kimondhatatlan örömmel tekintek azokra a gazdag adományokra, arra a becsületes buzgóságra, melyet magán egyének embertársaik javára nyújtottak, illetve kifejtettek. Ha kutatjuk Angliában, kiktől származnak ezen dús áldozatok, akkor azt fogjuk találni, hogy azok szabály szerint nem a kormánytól, sem a fejedelmi vagyonnal bírótól, hanem legnagyobbrészt szerény származású üzletemberekől erednek, a kik hálásak azért a nevelésért, mely arra képesítette őket, hogy becsületes munkával vagyont szerezzenek, és most annak egy részét arra áldozzák, hogy az ő korábbi viszonyaik között élő gyámoltalan teremteseket támogassák a küzdelemben, melyen maguk is keresztül mentek. Köz- és magánéletünkben nem találok ennél meghatóbb vonást; kivéve talán azt a jelenséget, midőn szemeink láttára egyesek minden nap vagyonukat, munkájukat, egészségöket áldozzák fel a jótékony-ság és az irgalom kötelességeinek teljesítése közben.

Hány embert ismerek csak én magam, a kiknek elég megmondani azt, hogy léteznek munkanélküli emberek, nevelést nélkülöző gyermekek, szenvedők a börtönben, a betegségek áldozatai és szükségben sanyargó nyomorultak; akkor ők rögtön abban hagyják minden egyéb teendőjüket, mintha maguknak nem is volna nagy családjuk, melyről gondoskodnak kell, s a pillanatokat hivatásszerű szükséges felada-

¹ Brougham, 1820. évi június 28-diki beszédéből.

² Brougham 1834. évi június 20-diki beszédéből.

fáiktól ellopva, éjjel-nappal súlyos munkát végeznek, hogy az éheseket táplálják, a mezteleneket ruházzák, a szegények gyermekeire a nevelésnek azt a megbecsülhetetlen áldását árasztják, mely egyedül adott nekik is vágyat és erőt arra, hogy embertársaikon segítsenek. — Kimondhatatlan örömmel szemlélem ezt a látványt, és pedig nem legkevésbé azért, mivel az különös dicsősége Angliának. És ez ország annál büszkébb lehet rá, mert az szabad alkotmányának törvényes gyümölcse. A hol zsarnokok kezelik a közhatalmat, ott paloták keletkezhetnek a szegények menhelyeül, és kórházak emelkedhetnek, mint nagyszerű ékességei a szegényebb városrészeknek. De habár szemléletük kellemes, és egyes osztályoknak használnak is, azok alapjai mások szenvedésin nyugszanak. Ezeket az intézeteket ugyanis nem a magánjótékonyosság emelte, mely öröm az adományozónak és enyhülés arra nézve, a kinek nyújtott. Hanem azok a szegény emberek nehéz munkával előállított szerzeményeiből építvék fel, melyeket az ő szükségéiktől ragadtak el, és pedig úgy, hogy visszaszállítván vétkeiket is megadóztatták.—Míg valamely népnek kormányzói legszentebb jogainak élvezetét, t. i. a saját ügyeinek intézésébe való beleszólást elvonják tőle, addig a polgároknak ama nemes érzések iránt idegeneknek kell lenniök. Idegenek ők a szabad emberek azon elhatározása iránt, melynek folytán ezek a személyes érdekek körén túl is tekintenek, a mi szívökét hevesebben dobogtatja meg, s kinyújtatja velők karjaikat hazájuk dicsőségére és előnyére. — Nincs a despotismusnak megalázóbb hatása, mint az a mely természetünk könyörületes érzelmeinek határt szabván, az embereket gyanakvókká s önzökké teszi, és elfeledteti velők, hogy hazájok is van. Szerencse Angliára nézve, hogy oly néppel bír, mely magasabb dolgokra is képes.

Esztelenség azt gondolni, hogy a világegyetemet mozgató törvényekkel való megismerkedés vallástalanságra hangozhat bennünket. Igaz, hogy' az meggyógyíthatja a babonát, és bizonyára meg fogja gyógyítani a türelmetlenséget; de a tiszta és igazi vallásosság semmiképp sem félhet az anyag, vagy szellem tanulmányozása által gyarapodott értelemtől.

Minél inkább terjednek az ismeretek, annál jobban

lesz megismerhető minden dolgoknak a Teremtője, s annál kevésbbé lehet megalázni és félrevezetni az embereket. zsarnokokra és rossz kormányzókra nézve tehát az ismeretek terjedése az embertömegek között méltán képezheti a félelem tárgyát, mert az reájok és szándékaikra nézve csakugyan félelmes. Ok ezt ösztönszerűleg ki is érzik és irtóznak a világságtól; de azt nekik könnyebb elátkozni, mint kioltani, mert az elterjed még oly országokban is, a hol az önkényuralom magát teljes biztonságban képzei. Angliában pedig terjedésének minden akadályozása rögtön elpusztítaná azt, a oly esztelen volna, hogy ezt megkíséرتse. — A jót akaró tehát féljen attól, hogy a társadalom nagy zömetűlságosan képzettlesz. Az kétségtelen, hogy neveltté és a magasabb tudományokban is jártassá válhatik. De a legrosszabb, a mi a felsőbb osztályokra nézve ebből következhetik, az, hogy a jobbak nevének megérdemlése végett nekik is az alaposabb és finomabb tanultság megszerzésére kell elhatározniok magukat.

Széchenyi iratainak számtalan helyén határozottan ily felfogásoknak ad kifejezést. A szilárd nemzeti létet ő az emberiség iránti érdemesültség alapján állónak hirdeti. Azért fektet oly nagy súlyt a nemzet nevelésére, és azért akarja abban mindenek előtt a szellemi és erkölcsi erőket gyarapítani, fejleszteni és nembesbíteni. Az egyének ő nagy fontosságot tulajdonít. Szerinte is annak boldogulása a főczél; de nem egyenként, elszigetelve, hanem a társas természetének megfelelő szerves közösségben, mely által egy másik, t. i. nemzeti öntudatot is nyer. Azt, hogy az egyén a nemzet, a nemzet pedig az emberiség javára tett szolgáltatással boldogulhat csak igazán, valamint azt is, hogy a nemzeti összetartásban olyan őserő rejlik, melynél fogva az igazi nemzetet elgázolni, sőt még leigázni sem lehet, ő mindig fennenn vallotta. — Világosan következik ebből, hogy Széchenyi az egyént és a nemzetet egyaránt fontos tényezőnek tartotta sőt, mivel ez utóbbi magasb rendű egység, a kettő érdekeinek összeütközése esetén a nemzeti érdekeknek mindig elsőséget volt hajlandó adni. — Ellentétes tehát az őfelfogása

¹ Opinions of Lord Brougham on politics, theology, law education, litterature, Paris, 1841.

a báró Eötvös József azon véleményével, mely szerint az összes emberi társas alakulatok csupán az egyéniség boldogulásának eszközei. Ezanagy elméjű és tudományi! politikai írónk, a kire általában méltán vagyunk büszkék, a nemzetiiséget is olyannak tüntette fel, mely az egyéni szabadság követelményeinek igen sok esetben nem felel meg.¹ Az individualisticus álláspontot báró Eötvös József oly határozottan foglalja el, hogy az államot is csupán az egyén eszközének tekinti, s képtelenségnek tartja, hogy azt szeretni lehessen. Meggyőződése, hogy akár az észt, akár a vallást vegyük tanácsadóul, a létezés célját helyesen másban, mint az egyénben keresni nem lehet.² De jól mondja egy politikai író,³ hogy „báró Eötvös József az individualismusnak utolsó hatalmas képviselője a világirodalomban“, a mi azt jelenti, hogy az övé e részben ma már túlhaladott álláspont. És ugyanazon író szerint sokkal inkább róla lehet állítani azt, a mit ő mondott Montesquieuról, t. i. „hogy művében minden igazabb, mint azok az alapelvek, melyekből kiindul“.

A Széchenyi kiindulási pontjai és következtetései ellenben a tudomány mai állásának is megfelelnek, és azok egyaránt megingathatlanok. Az olasz írók közül újabban legelőbb Mancini foglalkozott a nemzeti mozzanat alaposabb és behatóbb vizsgálatával, utána azonban mások is sokan, névszerint Palma, Mammiani, Buchez és Parieu szintén hozzájárultak annak tisztázásához. De nem hoznak fel semmit, a mire vonatkozólag szabatosított állítások, vagy legalább utalások a Széchenyi irataiban is nem foglaltatnának.

Széchenyi a nemzeti eszmét azonban nemcsak, mint ezek, nagy horderejűnek ismerte el, hanem egész gyakorlati politikai rendszert fektetett arra, és annak szempontjából reá nézve minden, pl. az anyagi jólét is, csak eszköz, sőt az egyének szellemi s erkölcsi boldogulása is csupán út és mód a nemzeti nagysághoz és közvetve ezáltal az emberiség fejlődéséhez.

Ezek kellő föltüntetése végett most annak kimutatására

¹ Báró Eötvös József, a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Második kiadás, Budapest, 1870. I. 89. I.

² Báró Eötvös József Id. műve I 101. és 114. I.

³ Cocha Gy: Politika 38 és 53. II.

kell áttérnem, hogy Széchenyi rendszeremilyen bölceleti alapon épült fel. Akadémiai idézett munkám csak némileg figyelmes olvasójában ez iránt kételyek alig merülhetnek fel. De hogy mindenki lássa, hogy ő a positivitásra minő mértékben törekedett, az általam e mű szerkesztése közben szerzett tapasztalatok után nem tarthatom feleslegesnek ez irányú legpraegnansabb nyilatkozataira. azok eredeti lelőhelyeinek lehetőleg pontos kitüntetésével, újból tüzetesen hivatkozni itt is. Különösen világnézetének és társadalomtanának jellegzetes alkatrészeit kell e tekintetben kiemelni, melyek közgazdasági és általános politikai nézeteivel szoros logikai összefüggésben lévén, ez utóbbiaknak alapjait képezik.

Szerinte a világegyetem, ha alkatrészei elvénülnek is, örökké tart, mivel azok újból megfiatalodnak.¹ A természet rendje az, hogy csak a világegyetem örökös, ellenben a részek támadnak, egyesülnek, mozognak, egészet alkotnak, majd ismét elmúlnak, mivel a folytonos romlás és termelés váltja fel egymást. Így lesz a ifjúból vén, a vénből pedig új alakban megint ifjú.² Ebben a végtelenségben minden csak azért forog, hogy a súlyegyent megtalálja és az örök harmóniába beilleszkedjék. A világegyetem ugyanis harmóniában volt mindig és abban is fog maradni. Öntudat nélkül és akaratlanul is minden a tökéletesség felé törekszik.⁸ A világegyetemben lassú ugyan, de folyton nagyobb tökélyre fejlődik minden. A változatlanság eszméje tehát a legnagyobb csapás, mely még a világegyetem rendjét is romba döntené, mert lassú, de folytonos változások ott is vannak.⁴ Minden maradandó előbbre megy és feljebb emelkedik e világon? Mozgás, nyomás és ellennyomás tartja fenn a mindenség összhangját.⁰

A Mindenható csak kevés kiválasztottjának engedi meg

¹ Hitel, 161.

² írott Naplói, 1819. május havából és a Hitel 153—154., továbbá 161. 1.,

³ Stadium 23. 1.

⁴ Stúdium 269.

⁵ Hitel, 12S.

⁶ Lovakról 170.

a betekintést abba a titokba, melynél fogva bölcseségével mind-azt javítja és nemesíti, a mi nemünk boldogságára hathatósan befoly.¹ Nevetséges felfuvalkodás tehát azt állítani, hogy az ember bizonyos határon túl nem emelkedhetik. Az időt haladásában nem állíthatjuk meg.² A műveltség nemzedékről nemzedékre terjed át és az anyatejjel szívódik be.³ A józan ész is jóváhagyja hát azt a felfogást, mely szerint a tökélyesbülés eszméje velünk született, és annak csirája mélyen gyökeredzik természetünkben.⁴ De minden fejlődéshez idő kell; az idő felett tehát nem diadalmaskodhatunk.⁵ Bízom az emberi nem perfectibilitásában. —Mily szemtelenség néhány száz, vagy ezer évvel előbb bizonyos szabályokat állítani fel a jövő számára; vagy inkább mily gyávaság ily szabályoknak rabja, sőt bolondja lenni örökké? Azért azt kiáltani: „siste, nec plus ultra“, képtelenség.” Meg vagyok róla győződve, hogy magasabban az emberiség nem állott soha, mint napjainkban, és hogy még előbbre fog jutni mindaddig, míg ezt a földgolyót a megrendült és összebonyolódott naprendszerek nem temetendik el.⁷ A Mindenható ugyanis bizonyos törvényeket szabott önmagának is, mert ő a rend és törvényesség tiszta fogalma.⁸ A nagy természet változatlan rendben forog, azért a más még egy Isten sem teheti tegnappá. Előre meghatározott haladás útján megy abban előre minden, és a legfőbb Értelem uralma alatt áll. Miért nem hódolunk meg a reánk és összes viszonyainkra is kiható ezen természeti törvénynek, mely a legkisebb virágtól kezdve a csillagok dicsó seregéig mindenkor oly világosan és érthetően szól hozzánk?*' Az igazságot megtalálni semmi-
ben sem lehet, míg tudományunkat máshonnan akarjuk méríteni, mint a változhatlan természeti törvényekből. Egyedül

¹ Lovak 122.

² Pesti Por és Sár 12.

³ Hítel 257.

⁴ Hítel 128.

⁵ Világ 105.

⁶ Pesti Por és Sár 25—27 11.

⁷ Világ 222-225 11.

⁸ írott naplói, 1819 nov. havában.

⁹ Kelet Népe 135.

innen háramlik bölcsesség és boldogság az emberi nemre. Vegyük ennél fogva anyagi és szellemi tekintetben egyedül a természet útmutatását kalauzát; mert az örökös rendszabályok és elvek szerint a teremtmények minél nagyobb számának tökélyére és így jólétére is kiszámítva irányúí.¹ A természet törvényeit kárunkkal egyidőre mellőzhetjük, de hatásukat állandóan megsemmisíteni nem vagyunk képesek.² Közelítsünk azért mindjobban a természet törvényes alapjához, De egyedül a természet nagy törvényeit valósítjuk meg akkor is, ha a léleknek gazdaságait teszszük boldogságunk alapjává, s nem az anyagnak oly hamar elhervadó kincseit.³ A természetnek előítéletek és rossz szokások által meg nem rontott útján kell tehát haladni.⁴ A legmagasabb műveltség legközelebb jár a természethez, s az igazi bölcs az, a ki a természet szent útjáról soha sem tér le. A mi a természetet és annak megközeh'thetését homályba borítja, vagy akadályozza, annak elhárításában áll az élet legmélyebb tudománya.⁶ Bennünket láthatatlan hatalmak vezetnek, és közülünk a legerősebb sem egyéb, mint engedelmes eszköz egy magasabb kézben. Lényünk anyagi és szellemi része gyakran felismerhetőleg, de igen sokszor érzékileg fel nem fogható módon van összefüggésben a világegyetemmel. Szoros kapcsolatban élünk annak anyagi és szellemi erőivel, mert a nagy természetnek egyedül mi nem lehetünk számkivetett gyermekei.⁰ Ezen kapcsolat ápolására szükséges a vallás, de nemcsak külsőségei, hanem lényegének lehető átértése és tettekben való nyilvánulása is.⁷ Az embernek az a vágya, melylyel a nagy; jó és igaz után törekszik, emeli őt gondolatban a végtelenségbe és szeme ott az Istenség fényében elvakul. De az Istent a szegény ember felfogni nem képes; és mégis hinnie kell benne. —Azonban nemcsak a hit, hanem a bizonytalanság

¹ Kelet Népe 176.

² Stádium 292.

³ Stadium 294.

⁴ Hitel 23.

⁵ Hitel 78.

⁶ K. N. 42.

⁷ K. N. 177.

érzete és a kétkedés is fajunkba van oltva.¹ Borzalommal gondolunk végünkre, pedig a haláltól való félelem tulajdonképp nem más, mint tudni akarása annak, a mit nem tudhatunk; mert sejtelmünk sincs arról, hogy vajjon a halál nem a legnagyobb java-e az embernek?— Az Isten igen nagy; számtalan út vezet hozzá. Azért mi gyarló emberek nem járhatunk el józanabbul, mintha türelmet tanúsítunk, mert csak utóbb fog elválni, hogy kinek volt igaza. A leghatalmasabb imádság az, melyet jó cselekedettel végezzünk.- És az emberek a jövőben nem a vakhit fanatizmusát, nem az ámitókat, hanem saját szívókétkét fogják megkérdezni az iránt, hogy mit higgyenek és mit tegyenek.⁸—A keresztény vallás nagyszerűsége éppen abban áll, hogy nem a külsőségnek, sőt nem is az érzelmeknek, hanem mindenekfelett az értelemnek hite. Alaptanításainak veleje nem egyéb, mint az örök igazságnak, a legnagyobb türelemnek emberi létünk követelményeihez szabott és megszellemesített matematikai szabálya és az állambölcsességnek is legmélyebb kútfeje.⁴ — De a keresztény vallást a maga tisztaságában kell tekinteni, s nem úgy, a mint azt a szenvedély, az uralkodási vágy és a türelmetlenség ördöge elferdítették.⁵ Nagy szerencse e vallásban születni, mert a keresztény vallású nemzetek és népek során kívül sehol sincs igazi civilisatio, általános előmeneteli vágy és polgári erényre alapított tiszta haladási szellem.*' De akár keresztények, akár más felekezetűek az emberek, ha felebarátaikat szeretik és jólétüket emberiesen mozdítják elő, a kereszténység szelleme hatja át őket.“ Felebarátainkat szolgálni s a természet ajándékait bölcsen használni, annyi mint Istent imádni és szavainak engedelmeskedni.⁸ — A természethez tehát folyton gondolkozva kell simulni, különben az Isten sem segít rajtunk, mivel ő nem bontja meg az

¹ írott Napló II. 3.

² Világ 55.

³ Önismeret 198.

⁴ K. N. 178.

⁵ K. N. 177.

⁶ Önismeret 15.

⁷ Stádium 108.

⁸ Világ 55.

általával alkotott természeti törvényeket.¹ — Semmisen közelíthet a tökélyhez a társadalmi életben sem, ha a természet döntéshetetlen szent törvényeit híven nem teljesítjük. Azért a társadalom, az alkotmány és az országias berendezése és fejlesztése nem függ önkényunktől.² A boldogság sem függ az egyes ember, vagy nemzet képzeletétől, vagy szokásos felfogásától, hanem ennek is bizonyos törvényei vannak. A boldogság megszerzése tehát nem áll teljesen hatalmunkban. A mit mi halandók e részben magunkért tehetünk, az a lelki függetlenségre való törekvésben áll, melynek feltételei: a tiszta lelkiismeret, az életbölcesség, az egészség és bizonyos jólét.³ Ha tehát bármily irányban igazán helyeset akarunk csinálni, alkalmazkodjunk a természet örök érvényű rendszabásaihoz, mert az igazán nagy és jó nem tetszésünk dolga. Minden szép is bizonyos okokon alapszik.⁴ Nem jószívűségünk kérdése az sem, hogy honfitársainkat és felebarátainkat támogatjuk, vagy emelni akarjuk-e? Ez azért igazságos, és gyakorlati szem előtt tartása azért kötelesség, mert a természet megdönthetetlen, szent törvényeinek teljesítése? —A természet rendje oly bámulatosan nagyszerű; érdemes belőle magán, egyesületi, társadalmi és egész közéletünk számára tanulni.⁵ A természetnek előítéletek és rossz szokások által meg nem rontott útján a legbizonyosabban találjuk fel a szükséges tudnivalókat is. Testi erőnk alapja a lelkinék és a bátorság horgonya is abba kapaszkodik.⁶ Egészségünk a szervezet épségében és annak a lélekkel való összhangjában áll. A természet legszebb köteléke a szeretet, melyből nagy tettek és nagy elhatározások származnak.” A nemünket fenntartani égő vágyunk, a szerelemnek, mennyei érzelme alapja a házi boldogságnak.

A mindenséget Istennek az állati szükségek kielégítésére

¹ Önismeret 173.

² Hitel 253.

³ Világ 54.

⁴ Pesti Por és Sár 25.

⁵ Hitel 253.

⁶ Hitel 57.

⁷ Írott naplói III. 4.

⁸ Hitel 74.

czélzó törekvéseink emelkedett szelleme által tetszett összefűzni.¹

Az emberi élet nagy világ. Annak nyilvánulásai közt első helyet foglal el az összhang, mivel, mint a nagy természetben, úgy az emberben is az összhang a tökély föltétele². A tökély azonban tulajdonképp elérhetetlen, de azután törekedni mindenkinek módjában áll. A felé haladva a valóság cultusa az élet tömkelegén sok irányban keresztül segít bennünket. Midőn közvetlen testi létérdekeinkről van szó, a valóság óhajtasát mindenki természetesnek tartja; de már a benső dolgok tekintetében a valónak nincs oly nagy kelete.⁸ Pedig jaj annak a nemzetnek, mely a valót szemei elől téveszti.⁴ Csak a realitásnak és valóságnak van tartós értéke', mivel egyedül a természet törvényeinek kívánalmi szerint létrejött és fenntartott anyagi, erkölcsi és szellemi alkotás hordja magában a lehetőség, siker és állandóság biztosítékát. A tiszta igazság tehát az egész világnak épp úgy, mint a mechanikának legfőbb axiómája. Az igazság azért bizonyul idővel mindig a legelőnyösebbnek.⁶ Tisztelet, becsület, de igazság is.⁷

A természettel az ember szünet nélkül harczban áll, tehát erőre van szükségünk. A legfőbb erő a bölcsességben áll, melyetsemmivel sem lehetpótolni? Az ész az ember legnagyobb ereje, tehát az ész boldogságunk alapja is. A véletlen az emberiség életében elsőrendű rugónak látszik, pedig csak alkalom arra, hogy az észdiadalmasan leleményes legyen⁹. Vélemények kormányozzák a világot, és a bölcsek azok, a kik, huzamosabb időtartamokat tekintve, irányozzák a véleményeket.¹⁰ A jó rendszer az, mely, ha eleinte nem mutat is fényes eredménye-

¹ Vliág 49—50.

² Önismeret 197.

³ Világ 206.

⁴ Önismeret 105.

⁵ Világ 253.

⁶ Stad. 166. K. N. 99.

⁷ Hitel 241.

⁸ Hitel 121.

⁹ Hitel 178.

¹⁰ írott naplói 1819 okt. 20.

két, a társadalom boldogulásának és a nemzet felvirágzásának alapja,¹ mert a hideg számolás vezet a mathesis isteni útján a valóhoz.²

Ezért a legmagasb miveltség legközelebb jár a természethez; de a józan ítélethez sokszor még a jól megemésztett tudománynál is többet ér a természetes, tiszta belátás.⁸ Azonban a józan nemzeti szellemet a tapasztalt világbölcsek hivatvák megteremteni, s azok kisebb vagy nagyobb száma állapítja meg az országok erejét.⁴ A nemzetek létért folytatott küzdelmében ezek a vezérek. Ez a küzdelem pedig az ember társas természetének megfelelőleg a minél nagyobb mérvű szolidaritással és a haladás fegyvereivel vívandó ki. Ezt bizonyítja Széchenyi mind azzal, a mit a társadalomról mond. Akadémiai munkám egész hatodik fejezetét újból le kellene nyomatnom, ha csak némi kerekdedséggel akarnám szerves felfogását e részben jellemezni. Itt a felhozottak után most már, azt hiszem, egyszerűen csak utalhatok arra, hogy ez a rendszer mennyire modern jellegű. Egész világosan kitűnik ez a következő okoskodásból, melynek helyességét alább tüzetesen igyekszem kimutatni.

Az újabbkori tudományos kutatások folyton meggyőzőbb módon bizonyítják azt a sok világos elme által már régen sejtett és vallott nagy igazságot, hogy minden szerves mozgó teremtmény életének, sőt az egész világegyetemnek alaptörvényei azonosak e földtekén. Mindinkább közfelfogássá válik az is, hogy a haladás és folytonos fejlődés követelményeinek van alávetve minden. 'Ennélfogva a szerves és szervetlen világ is bámulatos kölcsönhatást gyakorolnak egymásra, melynek célja szintén nem más, mint az általános tökéletesedés. Az idő és tér végtelenségében a nagy és kicsiny egyaránt próbára teszi és kétségbeejti emberi képességeinket, melyek segélyével úgy látszik csak annyit szabad megtudnunk, a mennyi helyzetünk s abból folyó kötelességeink felismeréséhez szükséges. A mi azon túl van, az csak

¹ Hitel 23-24.

² Stádium 42.

³ Hitel 78.

⁴ Hitel 71.

bámulatunk tárgya lehet, melynek azonban erkölcsi hatása szintén támogatni van rendeltetve abban álló emberi hivatásunk betöltését, hogy az ösztönök mellett a lét alaptörvényei iránti öntudatos engedelmeskedés által a világtökély érvényesülésének legkiválóbb alakjai legyünk e földön. Nem ismeretünk, hanem csupán bámulatunk tárgya lehet tehát az a nagy ok is, melynél fogva a természet bőkezűen hintette el az élet magvait mindenfelé, hogy a hol kedvező feltételei megvannak, az fokozódó erővel érvényesüljön. De ezen érvényesülésnek más fajok életében megvan a maga természetes határa, mely nélkül az alsóbbrendű lények szervezeti tökéletességükkel megfordított arányban jelentkező óriási szaporodó képességük folytán rövid időn elborítanák az egész földtekét. Minthogy' azonban az ily teremtmények a magasb rendűeknek — mint táplálékaik — létfeltételeit képezik. elharapódzásuk mindenfelé csak annyiban következnek be, a mennyiben szükséges, hogy a tökéletesb életformák fenntartásának és fejlődésének eszközeiként folyton kellő mértékben meglegyenek. Arról, hogy a faji és nemi kiválasztás útján végbemenő tökéletesedés általános érvényű megmáshíthatatlan alaptörvényének legfőbb oka és legbensőbb lényege tulajdonképp miben áll, eddig semmiféle tudomány kielégítő felvilágosítást nem nyújt; de a mindenre kiterjedő haladás szabályszerűsége oly kétségbevonhatatlan óriási tünemény, mely a szerves világ szakadatlanul kibontakozó átalakulásának jelenségeit és ennek a szervesetlen világgal való összefüggését egyedül alkalmas megmagyarázni.

Az ember a tökélyesbülő fejlődés jelzett törvényének épp úgy alá van vetve, mint a többi teremtmények. Az éppen úgy küzd a külviszonyokkal, ezek között a szerves világ mindenféle elemeivel, sőt a saját nemének más fajai-val is, mint a többi élő lények. Küzdelme azonban a létért, mivel társas, e mellett pedig a sok tekintetben magasb rendű idegélet működése folytán kiválóan értelmes és erkölcsi valóval bíró lény, különös módon megy végbe.

A természet mint mindenütt, az emberiség körén belül iszcéljainak eléréséhez fontos eszköz gyanánt alkalmazza a versenyt. A fajok e versenye a legkiválóbb eszes és erkölcsös társas lénynél azonban csak ebbeli sajátos előnyeinek fel-

használásával válhatik reá nézve eredményessé. Azért ezek az előnyök főleg a küzdelmi hatékony csoportosulás mellett hasznosíthatók annak javára. Az egyénnel a természet mindenütt nagyon mostohán bánik el, az ennél fogva a társas teremtményeknél általában, és így különösen az embernél is a fokozatos kapcsolatban jelentkező közösségekre igen nagy mértékben van utalva, azonban viszont a főközösség ereje is az egyedek minőségétől függvén, amaz ez utóbbiak gondozása és ápolásával saját létérdekeit igyekszik megóvni.

Azon emberi legnagyobb tömörülés ismerendő el tehát a faji létért való küzdelem versenyében igazi egységnek és az emberi szervezkedés kiindulási pontjának, melynél az egyén és a csoportosult tömeg érdekközössége a legteljesebb. Ez pedig az összes eddigi fejlemények tanúsága szerint más, mint a nemzet nem lehet. Ezek szerint a dolog természetéből foly, hogy a legfejlettebb és a legönzertesebb ember is épp oly kevéssé lehet valóban önjelentőségű lény, mint nem bírhat szabályszerű életműködés által jellemzett igazi szervezettel, mert hiszen a fajok életre-halálra szóló versenyének abban kell végbe menni, az egész emberiség nemzet ellenben az e küzdelem terén neki osztályrészül jutott feladatnál fogva, hogy ennek eleget tehessen, gyakorlatilag egyedül és szükségképp önjelentőségű szervezet. Mint ilyennek a főbb csoportosulásokból álló részei kölcsönösen feltételezik egymást. Ez a csoportosulás nem, életkor, származás, foglalkozás és műveltség szerint alakulhat, s azokon belül verseny csak bizonyos mértékig jelentkezik, mert vele szemben hatalmasan érvényesül az egymásra-utaltság az a szolidaritása, melynek célja, hogy az egész népező nemzeti közösség együttes gyarapodása minél nagyobb mérvű lehessen. E végből azután a közösség érdeke a bármely tekintetben erősebbtől a valóban gyengébbek javára áldozatot kíván.

Az emberi csoportosulás nemzeti alakulása e szerint természetünkben folyó követelmény és oly adott jellegű tünemény, melynek előidézése, mellőzése, vagy alapjaiban való megváltoztatása valóban nem tőlünk függ. A nemzetek keletkezése is természetes folyamat; azt csak befolyásolni és irányítani tudjuk, de mechanikus módon megindí-

tani, vagy feltartóztatni nem. Ez minden egyes, bármily hatalmas tényező erején túlterjedő vállalkozás lenne. A nemzetek leszármazás és más nemzettöredékek, vagy népiségek beolvasztása által párhuzamosan keletkeznek és gyarapsznak. Főismérvök a közös nemzeti öntudat, mely határozottan szívósabb kapocs, mint a közös eredet, vagy még a különben szintén hatalmas összetartó közös nyelv is. Ezek a tényezők ugyanis nem minden esetben akadályozzák meg azt, hogy az egynyelvű, különösen nagyobb közösségben a centrifugális erő le ne győzze a vonzás centripetális erejét. Csak a közös nemzeti öntudat önt az egyénekbe ragaszkodást és önfeláldozó szeretetet az őket minden irányban megvédeni képes egész iránt; azok nélkül a nemzeti lét sohasem fog szilárd alapon nyugodni.

Hogy a Széchenyi természetbölcseleti alapon nyugvó gyakorlati jellegű rendszerének becsét kellőleg tudjuk méltányolni, kettőt kell kiemelni: azt, hogy a benne nyilvánuló felfogás túlnyomólag az evolúció elméletének alap gondolatán épült fel, és hogy ez az elmélet akkor, midőn ő élt és működött, még korántsem domborodott ki teljesen.

Az ő korában a természettudományok nagy alapigazságait még nem volt szokás a társadalmi jelenségek megítélésénél irányadóul elfogadni; de a természettudományok sem mentek még át azon a nagy átalakuláson, melyhez az első hatalmas lökést Darwin Károly csak 1859-ben adta meg nekik. — A Linné által még a tudomány alapjául is elfogadott teremtési tan Cuviernek, Goethének, Lamarcknak, Geoffroy St. Hilairenek, Lyellnek, Darwin Erasmusnak elméletei s a Kant-Laplace-féle kosmogóniai hypothesis által jó részt ügyn meg volt már czáfolva; de mindezek inkább csak állították, mint kétségtelenül bebizonyították, hogy a világ folyása a folytonos átalakulásból és fejlődésből áll. — Darwin Károlynak volt fenntartva az a példátlan hatás, melynél fogva már első korszakot alkotó művével az összes tudományos vizsgálódás számára új és minden valószínűség szerint maradandó alapokat teremtett. Ó a létért folytatott küzdelem természetének megmagyarázása és igaz voltának szükségképp, kénysze-

ritően meggyőző feltüntetése által a szerves világ egyet kivéve — mindenféle tüneményeinek megértését lehetővé tette.

Előtte ugyan mások is, és különösen Jean Lamarck behatóan foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a fajok miként alakultak. Lamarck is pedzette ezen alakulás lényegét, de azt mégis csak speculativ alapon tárgyalta, és csupán egyes eseteket hozott fel bizonyítékul e részben; hanem e mellett még valamely transcendentalis elvben is hitt, melynek hatása oda irányul, hogy a fajok általános tökélyesbülése előre megszabott utakon való haladás által álljon be.

A fejlődési tant ebben az állapotában Lamarck elméletének szokás hívni. Ennek az elméletnek lényegét az életműködésileg keletkezett szervi elváltozások cumulativ átörökítése képezi. A szerves fejlődés okainak ezen első hypothesis azonban minden szemünkbe ötlő jelenség megmagyarázására nem elegendő, mert csak a magasabb rendű és életcéljaik eszközei felett eszmélni, úgyszólván gondolkozni képes állatokra volt tekintettel. Az alsóbbrendű állatok s a növények fejlődését előidéző és előmozdító okokat ez az elmélet nem deríti fel, mivel sok alkalmazkodási, adaptív jelenségeit nem magyaráz meg.

Minden tekintetben sokkal kielégítőbb az az elmélet, melyet 1858-ban Darwin és Wallace egy időben tettek közzé. Ez az elmélet egyikén nyugszik a következményekben leggazdagabb emberi gondolatoknak. Annál tulajdonképp a legcsodálatosabb az, hogy tudatára korábban nem jutott az emberiség, mert hiszen nélküle a körülöttünk fekvő és mozgó nagy mindenséget, és ennek közepette a saját magunk helyzetét sem vagyunk képesek felfogni.¹

Ennek az elméletnek lényege az, a mit Darwin röviden küzdelemnek nevezett a létért. E szerint a természet mintegy kiválasztja minden faj minden egyes nemzedékének azokat az egyedeit, melyek a legéletképesebbek, vagyis a faj életének fenntartására a legalkalmasabbak.

¹ G. J. Romanes: Mental evolution; Darwin und nach Darwin (német fordítás) I. 299. 1.

Ez a folyamat az egész természetben érvényesül. A szervezetek az őket környező külvilághoz folyton és következetesen alkalmazkodni töreksenek. Alig van tehát ok, miért kellene e részben bizonyos határt áthághatatlannak elfogadni, legalább addig, míg az illető szervezet a maga külső viszonyaihoz teljesen nem alkalmazkodott. Ha a külvilág szakadatlan átalakulásával az egyes fajok életfeltételei is folyton nem változnának, valószínűleg az következnek be, hogy a fajok így átalakulva és életfeltételeikhez simulva azután változatlanul maradnának fenn. De századokon át a korábbi állapotokhoz képest a külső természet is lényeges változásokat mutat. Ebből következik, hogy a természetes kiválás soha meg nem szűnő folyamat, melynél fogva az egész organicus és vele az anorganicus világ is szakadatlanul, habár lassan, átalakul és fejlődik.

Hogy ez a küzdelem a létért tényleg folyton történik, arról mindenkinek meg kell győződnie, ha a rokonfajok sorozatán végigtekint és látja, hogy ez a tusakodás mibe kerül. Hiszen az egyes fajoknak az akadálytalan szaporodás mellett mennyivel gazdagabbaknak kellene lenniök, mint a minők tényleg. Mondhatni ugyanis, hogy a világra jött szerves lények minden fajának átlagát véve azok alig ezredrésze éri el a fajfenntartásnak megfelelő időt. Mily rettenetesnek kell lenni ily körülmények közt a létért folytatott harcnak?

Minden fajnak ezen küzdelmében a kiváló és győztes egyedek azután megint ily alkalmas utódokat hagynak maguk után, de bizonyos, hogy ezek nem tökéletes ismétlődései az elődöknek. A földön élő sok millió ember között sem annyira egyenlő, hogy közöttük különbség egyáltalán nem mutatkoznék. A hasonlóság tehát a szerves lények közt általában nundenütt inkább faji, mint egyéni jellegű.

A természet azonban minden fajnak egyedeit alaposan megtudja különböztetni egymástól, és az a legcsekélyebb eltéréseket is számba veszi. Ennélfogva, ha ezen eltérések az illető alany és faja fenntartása szempontjából valamely egyednek bármiben előnyére válnak, akkor az választatik ki.

Mindez azonban csupán elmélet, hanem oly tény, melynek igaz volta mellett sok százezer példa és bizonyíték hozható fel.

Ez okoskodásból az a tanulság, hogy az említett tényekből álló általános evolutionalis folyamat ma már teljesen kielégítő és megnyugtató magyarázatot tartalmaz sok mindenre, a mit más elmélet nem magyaráz meg. Ilyen jelenség az, hogy az egyedek elváltozásai csak annyiban mozdítják elő őket a létért való küzdelemben, a mennyiben azok a viszonyokhoz és körülményekhez való alkalmazkodás szempontjából hasznosak.

A természetes kiválás célját azonban elsősorban nem az egyén, hanem a faj fennmaradása képezi. A hol az egyed életérdeke az egész fajnak létérdekével ellentétbe jut, ott az előbbi kérlelhetetlen módon áldozatul esik azoknak, melyek a faj fejlődésének és fennmaradásának föltételeit elősegíteni nála alkalmasabbak.

A küzdelem a létért tulajdonképpen tehát kettős harcot jelent, mert egyfelől ugyanazon fajnak egyedei közt folyik a polgárháború, másfelől pedig a faj a maga egészében tusakodik az egész külvilággal. A legalkalmasabb egyedek a fajok belül és a legalkalmasabb fajok egymás között harcolnak létökért. Az egyedek belső harcának, a polgári háborúnak, sikerét az egyének tényleges alkalmazkodása és a saját erejükbe vetett bizalom teszi valószínűvé. A faj fennmaradása pedig attól függ, hogy a faji alkalmazkodás képességével és a népek kölcsönös összefüggésén alapuló solidaritással az a saját helyzete által megkívánt mértékben tényleg bír-e?

Ez a küzdelmi parallelismus minden társas természetű állatfajnál könnyen észlelhető módon domborodik ki. így megvan pl. a méheknél és a hangyáknál, melyek együttes körében a közreműködési ösztönök mellett értelmiségre valló nevezetes társas szokások léteznek. Még inkább áll ez az embereknél, ezen mindenkefelett társas lényeknél, a kik fennmaradása igen nagyrészen a társas ösztönöknek tulajdonítható, melyek csúcsát az értelem és lelkiismeret kifejlődése s nyilvánulása képezi.¹

¹ Ch. Darwin: On the Origin of Species. Hatodik kiadás 570—575. oldal és a Descent of man befejezése.

Az egyénitől megkülönböztetendő ezeknél fogva a társas alkalmazkodási képesség, mely mindjárt a család körén belül ötlük szemünkbe. Tágul azután a kisebb-nagyobb közösségek határai közt, míg végre az egész fajt felöleli.¹

Mindennek megállapításánál nagy fontossággal bírt a tünemények okainak lehetőleg természetes alapon való megmagyarázása, illetve az erre irányuló törekvés. E részben Sir William Hamilton a takarékoság törvényét állította fel; azt^A 'o'^Γ a törvényt, mely nem engedi meg, hogy magasbrendű okok^{tűrtón_ve.} hatását fogadjuk el, ha az alsóbbrendűek a megfigyelt jelenségek megmagyarázására elegendők. A határt a tudomány és a babona között ez a törvény képezi; a tudomány logikája ugyanis a takarékoság törvényét fontosnak ismeri el, míg a babonáé ezt nem teszi.

Darwin elméletének roppant hatása volt az eszmék tiszt^{-Azet'«>u^i, o} tázása tekintetében nemcsak a természettudományokra, hanem nektudo- az ember életének mindeféle jelenségeit tárgyazó összes^{becse.} ismereteinkre általában is. Az öröklékenység az alkalmazkodási képességgel kapcsolatban a szerves fejlődés egész menetének alapos megértésére vezetett. Csak ez a kettő együtt teszi lehetővé, hogy minden faj számtalan egyedének munkája és fejlődési küzdelme a világ alakulása szempontjából általában becsesel bírónak tűnjék fel. Az érteti meg velünk, hogy a szellemi és erkölcsi élet terén is minden vívmány a világ tökélyesbítésének menetében egy-egy láncszemmé válik, mert a közreműködés annak folytatásánál mindennek, a mi él, mozog, gondolkozik és törekszik, rendeltetését képezi, melynek ha nem tesz eleget, mulasztásáért neki és fajának meg kell lakolnia. Az öröklékenység minden családban és minden népben nagy szerepet játszik tehát, mert a sajátságok nemzedékről nemzedékre általa plántáltak tovább, és azáltal alakul ki a nemzetek jellege is, melyet az alkalmazkodási képesség, az adaptatio, javítani, gazdagítani és a faj megélhetésére nézve hatályos tényezőjévé tenni alkalmas.—Széchenyi mintha ezt a törvényt sejtette volna akkor, midőn műveiben ismételve felkiált, hogy a nemzetnemesítés céljából jutal-

¹ Krapotkin: Nineteenth Century, 1888. februári és 1891. áprilisi füzet.

mazatlanul és külső emlék hátrahagyása nélkül alkalmazott munka és áldozat is örök időkre élni fog, mert ezen törvény értelmében valamint az anyag egy paránya, úgy az erő egy mozzanata sem vész el. Az élet folyamának rögzített vívmányai így valóban egy-egy csepp örökévalóságot képeznek. E törvény átértését jelzi az a nyilatkozata is, hogy a természetben nincsen más jog, mint az erősebbnek a joga.

Találóa mondja Zachariás is,¹ hogy az öröklékenység által megállapodott népjellem minden alkalmi előnyös változása a népfaj emelésére és nemesbülésre szolgál, mert az ember a maga testi szervezetére nézve éppen úgy tárgya a természetes kiválásnak, mint az állatok. S ennek alapját és legfőbb okát Malthusnak Darwinra is oly nagy benyomást tett kiindulási pontja² képezi, mely szerint az ember sokkal nagyobb mértékben képes szaporodni, mint a fenntartásához szükséges élelmi szerek; ez okból a létért neki is, és pedig a természetes kiválás útján, erősen küzdenie kell.

Az újabbkori kutatások tehát bebizonyították, hogy az életnek physikai alapjai minden szerves lényre nézve azonosak ezen a földtekén. De figyelembe veendő az is, a mit e részben Dreher³ mond, hogy főtulajdonságait az ember mint az öröklés eredményét ugyan már magával hozza a világra, de ez az öröklés nem mindig egyenes.

A természet ugyanis a szellem kiképződése tekintében is pazar kézzel hinti el a magokat, és azok általában igen kegyetlen és nagymérvű elpusztulása mellett gondoskodik arról, hogy bizonyos mennyiség ezekből szintén életben maradjon s további fejlődések kiindulási pontjait képezze. Az erkölcsi mozzanatok szintén ezen magok közé tartoznak; mert téved a ki azt hiszi, hogy amazok az idegéletműködés egyéb mozzanataitól elválaszthatók. Az idegélet összes többi erőivel együtt az erkölcsiség — úgy az egyes emberben, valamint egész népeknél emelkedik, vagy hanyatlásnak indulhat.

¹ Otto Zacharias: Ch. Darwin und die culturhistorische Bedeutung seiner Theorie, Berlin 1882. 53. lap.

² Darwin 1875-ben Zahariáshoz levelet írt e részben, melyet idézett művében ez szösz szerint közöl is.

³ Dr. Eugen Dreher: Dér Darwinismus und seine Konsequenzen in wissenschaftlicher und socialer Beziehung, Halle 1882. 109. 1.

És ha az ember a saját történetének folyamán végig tekintve kénytelen is annak sok fejezetétől undorral fordulni el, az evolutio elméletéből általán véve mégis vigaszt meríthet, mert abból az derül ki, hogy e világon minden fejlődik, egy reánk nézve legnagyobb részt elfedett magasb czél felé törekszik, és hogy azt a tökélyt még korántsem értük el, melyet ezen világ nagy Alkotójának terve szerint valóban elérhetünk.

Az, hogy a létért folyó harcot az egyes népek és ezeken belől az emberek szakadatlanul kénytelenek vívni egymással, az életet nagyon kegyetlen színben tüntetheti fel előttünk; de félreismerhetetlen tény, hogy erre a küzdelemre a természetnek feltétlenül szüksége van.

Ez a nagy tanulság vezeti a népeket arra, hogy lét-feltételeiknek minél inkább eleget tenni igyekezzenek. A mely nép mint egész ezeket a legjobban fogja fel, és azokhoz a leghívebben tud alkalmazkodni, annak van a legtöbb kilátása a fennmaradásra. Ennek a szükségszerű alkalmazkodásnak tulajdonítható minden polgárosodás, a törvények uralma, az állami élet sa bel- és külbékének minden intézménye és összes biztosítékai.

Hogy ez intézmények minden tökéletlenségök mellett is folyton hatályosabbak, hogy a törvények fensége mindig határozottabb, hogy végül a háborúk, ha nem is szűntek meg, de folyton ritkábbakká válnak s szeh'debb erkölcsök uralkodnak: mindez a haladás, a fejlődés tövényének hatása-ként jelentkezik, mivel az emberiség kül- és belterjes gyarodásának elengedhetetlen föltételeit képezik.

Nagyon megérdemlik a figyelmet azok az idevágó gondolatok, melyeknek már idézett művében¹ Romanes ad kifejezést. Ezek szerint nem volt szükség, hogy Darwin győzzön meg bennünket arról, hogy az egész teremtés szenvedve sóhajt és fájdalommal van tele. A Darwin érdeme csak abban áll, hogy e részben gondosabban nézett és éle. sebben látott, mint előtte mások, és tudományosan mutatta ki, hogy a fájdalom törvénye sokkal szigorúbb, szüksége-

¹ G. J. Romanes: Darwin und nach Dazwin (német fordítás angolból) Lipcse, 1892. I. 20 1.

Kölönösebb, sőt elkerülhetlenebb, mint az emberek azt korábban hitték, és hogy ez a fájdalom mily jótétemény, mivel az a tökélyesbülés föltétele. — Sokan ez állítás ellen felhozzák, hogy elhihetőségének útjában áll annak meggondolása, hogy a haladásnak ily áiral való válhatlan kapcsolatba hozása a Mindenható jószágáról táplált hitünkkel van ellentétben. Hát az kétségtelen, hogy véges eszünkkel gondolkozva első pillanatra ez csakugyan kibékíthetetlen ellentétnek látszik. De bízni kell abban, hogy eme kibékítés a tagadhatatlanul fejlődő emberi belátásnak később sikerülni fog. Sőt már mostani felfogási képességünk mellett is azzal a ténynyel, mely szerint a Teremtő a világ fejlődését a fajok egyedeire való tekintet nélkül a fájdalomban rejlő factor által mozdítja elő, szembe állítható az a másik tény, hogy a fájdalom oly kényzszereszköz, mely által a természet kipusztítja azon egyedeket, melyek olyasmiben keresik örömlüket, a mi a faj fennmaradásának és nemesedő gyarapodásának árt, és pedig avégből, hogy azok szaporodjanak el, melyek a fajra nézve kedvező dolgokban találnak örömet. —Az bizonyos tehát, hogy örömmnek és boldogságnak, fájdalomnak és nyomornak az érző természetben lenni kell. Nem lehet ennélfogva a kettő közt oly különbséget tenni, hogy az egyik absolut jó, a másik absolut rossz, mert a természetes kiválás általi haladás folyamatára nézve mind a kettő egyaránt fontos mozzanat. Széchenyi munkáinak is nem egy helyén hasonló felfogásnak igen határozott és világos kifejezéseivel találkozunk.

A fejlődéstan ez okok következtében a tudományok legtöbb terén méltán nyer folyton tekintélyben. Mindazonáltal el kell ismerni, hogy a Darwinismus ellen komoly tudósok körében is sok kifogás emelkedik a legújabb időben. Azonban ez ellenvetések lényegét a nem szakavatott mívelt közönség teljesen félreérti. Ennek bizonyítására én három tekintélyes nyilatkozatra utalok, melyekre kiváló szaktudósunk, Entz Géza, figyelmeztetett engemet. Ezek egyike Ziegler Ernőtől származik, a ki tavaly megjelent és szakkörökben igen komolyan vett művében¹ azt mondja,

¹ Dr. Heinrich Ernst Ziegler: Ueber den derzeitigen Stand der Descendenzlehre in der Zoologie, QG. Fischer, Jena, 1902.

hogy a nagyközönség egy része igen szeretné, ha a Darwinismus csödbe jutottnak lenne kijelenthető. Azonban, ha a leszámazás tana bizonyos hagyományokkal nem állana ellentétben, akkor azt mindenfelé természetesnek és magától értődőnek tartanák már napjainkban, mert hiszen minden annak igazsága mellett bizonyít. Az a nagy átalakulás, a melyről szó van, nem esik a történeti időkbe, de az egész kövülettan, mely a flórák és faunák változásait mutatja, szakadatlan bizonyíték a leszámazástan igaz volta mellett. Különben is annak számtalan bizonyítéka található fenn az állattanban, az összehasonlító bcnczatanban és a fejlődési történetben. A természettudományok története azt tanítja, hogy szorgalmas vizsgálat útján a legsötétebb problémák is felderíthetők, és a megismerésnek a jövővel szemben nem szabad határokat vonni, mint a hogy ezt a transcendens tan hívei teszik.

Plate L. berlini tanár „Die Bedeutung und Tragweite des Darwinischen Selectionsprincips“ című alatt másfél száz lapra terjedő igen beható értekezést nyújtott be a német zoológusok IX. nagygyűlésének, és pedig mint ezen kérdés előadója.¹ Ebben rendszeresen osztályozza a Darwin tana ellen felhozott összes kifogásokat és ellenvetéseket. Elismeri, hogy daczára annak a hatásnak, melyet az nyelvtudományra, az embertanra, sociológiára és a bölcsészet egyes ágaira gyakorolt, a tudósok által ellene intézett támadások folytán annak becsülése jelenleg süiyedőben van. De az összes komolyan vehető ellenvetéseknek igen beható és szorosán tudományos vizsgálata után, az illető kongresszuson semmiféle ellenvetéssel e részben nem találkozván, eredményképpen azt állapította meg, hogy a Darwinismus az állattan terén történt összes kutatások figyelembe vétele mellett ma sem tekinthető túlhaladott állapontnak, hanem az most is, mint azelőtt, éles világot vet a szerves élet végtelen nagy számú alkalmazkodási eseteinek máskülönbén teljesen érthetetlen terére. Megállapítja továbbá azt, hogy az ellenvetések legnagyobb része hiányos biológiai iskolázottságra viheto vissza. Jellemző, hogy a leszámazás tanának ellenei között a legtöbb museolog és pateontolog

¹ Verhandlungen der deutschen zoologischen Gesellschaft IX. Versammlung zu Hamburg, 1899. Leipzig. Az 59—60. és a 192. és a 199.1.

található, a kik mindig csak holt anyagokat vizsgáltak. Ellenben, a ki az élő állatoknak elváltozásait és a szervezetek csodás világát biológiai szempontból alaposabban vizsgálta, annak lehetetlen a Darwin tanában rejltő nagy igazságról meg nem győződni.

Ez a tan az elemi életfolyamatok keletkezését, igaz, nem magyarázza meg, a variabilitás és az öröklékenység okai a mellett is megfejtetlen rejtélyek maradnak, a fajok és csoportok osztályozására nézve fontos, de különben közömbös sok jelenség nincs, vagy csak részben van avval az elmélettel összefüggésben, mindazáltal a létért való küzdelem és a fajok természetes kiválása rendkívül fontos tényezők, melyek a szerves átalakulást naponként, sőt minden órában befolyásolják, s a belső és külső alkalmazkodás megszámlálhatatlan csodás eseteit megértetik velünk. Nem az egyedüli tényező, mely a szervezetek felett uralkodik, de mindenesetre egyike a legfontosabbaknak.

Végül érdekes, hogy' éppen a geológiának és palaentológiának kiváló tanára, Koken, a tübingai egyetemen — említi, hogy a Darwin tana ellen a palaentológusok köréből sok kifogás emeltetett; daczára azonban ezeknek a meggyőződés a Darwin-féle leszármazástannak igazsága iránt a palaentológiában ma szilárdabb, mint valaha.¹

Hangsúlyoznom kell még, hogy Darwin összes munkáiban nem akadhatni egy tételre sem, mely a pozitív vallással nem volna összeegyeztethető. A fajok eredetének természeti törvények útján való megértésére irányuló törekvése a legvégsőbb nagy oknak, a Mindenható Gondolat és Akaratnak, hívését nem semmisítheti meg, mert sem a történet, sem a természettudományok nem adhatnak felvilágosítást az iránt, hogy mi tulajdonképp a fejlődésnek valódi benső oka, lényege, és nem fejthetik meg az érzés és öntudat eredetének nagy titkait. Ez az a határvonat, a hol a hit és a tudomány érintkeznek egymással.¹

¹ Ernst Koken: Palaentologie u. Descendenzlehre. Jena 1902. 3., 9. és a 32—33. 11.

² Lásd Margó Tivadar értekezését: Darw in és az állatvilág, Budapest, 1869.

Az evolúció tanát tehát az egységes világnézet alapjául nyugodtan el lehet fogadni, és az emberi élet társas jelenségeinek rendszeres taglálása is bátran fektethető arra. Értethető azért, ha a darwinizmus befolyása a természettel összefüggő összes ismereteinkre folyton nagyobb lesz. De nemcsak az állat- és növénytan, a geológia, palaontológia és anthropologia, hanem a philosophia, sőt a nyelvészet, a történelem és társadalmi tudományok, gyakran még öntudatlanul is, egyre jobban mutatják annak folyton mélyebbrelható befolyását.

Azért, midőn a Széchenyi rendszerének méltatásához tudományos mértéket kerestem, nem találtam alkalmasabbat, min szervezetek életműködésének folyamában általa megfigyelt és kiemelt jelenségeket is a legjobban magyarázza meg.

Hivatkozom e részben mindarra, a mit világnézetére vonatkozólag jelen művemben az eszméit tartalmazó helyek tüzetes megjelölésével modottam. Munkáinak ott idézett részei egymást feltűnő teljességgel egészítik ki. Különösen pedig még kiadatlan naplóinak egyes kötetei, nevezetesen a második és harmadik, melyek idevágó egész értekezéseket foglalnak magukban, kétségtelenné teszik, hogy Széchenyi minden vallásossága mellett a természetbölcsélet, által volt áthatva.

Mondhatom, hogy magam is egyik meglepetésből a másikba estem, midőn eszméinek csoportosítása alkalmával azokat a maguk plasticitásában kidomborodni láttam. Ekkor értettem meg főleg azt, hogy a valóság tiszta felfogására és útmutatásainak értelmes követésére ezer változatban és árnyalatban miért fektetett oly rendkívül nagy súlyt, s miért kiált fel már első művei egyikében, hogy „hagyjuk el a túlvilág! élet képzetének partnélküli örvényes tengerét”.¹ És ez a nyilatkozat nála nem valamely egyszerű szeszély, vagy véletlen elszólás volt, hanem a lelkében mélyen gyökeredett. Ennek bebizonyítása végett idézem még hat évvel a Világ megjelenése előtt írt következő sorait: „Meg vagyok róla győződve, hogy a természet törvényeinek felfedezése terén

¹ Világ, 55. 1.

már nagy lépést tettünk előre; de még 999-szer nagyobbakat kellend tennünk a jövőben, míg végre ahhoz a határhoz jutandunk el, a hol gondolkodási erőnkre nézve igazán kezdődik a sötétség. Boldog jövő nemzedékek! A ti nagyobb és szélesbb körű tudástok türelmesebbé, szelidebbé, erényesebbé és ennélfogva boldogabbá fog tenni benneteket. Fogadjátok szívélyesen üdvözetét ősz ükapáitok egyikének, a kít a Mindenható Isten annyi belátással és a gondolatok oly világosságával áldott meg, a miért örökké hálás marad iránta, hogy ezen szavakat már 1825-ben írhatta meg, midőn a szabad gondolkozókat bezárták.“¹

Az evolúció ez elméletének Széchenyi összes állításai — mint láttuk — a legjobban felelnek meg, a mi azt bizonyítja, hogy afelett ő sokat gondolkozhatott. Korántsem állítom, hogy evolutionistikus gondolatait ő csupán önmagából merítette. Hiszen ennek az elméletnek, miként már utaltam rá, nemcsak nyomai, hanem mint hypothesisnek egész kerete megvolt már az ókorban Empedoklesnél és Lucretius Carusnál, újabban pedig Lamarck 1809-ben megjelentés Herdernek a múlt század elején több kiadást látott művében. Ez utóbbi író már részletesen fejtegeti,² hogy miként hág a természet mindig magasb és magasb fokra. Végül Goethének különösen természettudományi tárgyú műveiben és Eckermannal folytatott beszélgetéseiben sok ez alapon nyugvó és nagyon megkapó bölcselkedés foglaltatik.; zek és hasonló olvasmányok már korábban, mintsem reformátorként fellépett volna, bizonyára benyomást tettek Széchenyire. De hogy ő ezt rendszerének alapjává tette, melyen okoskodásait és egész politikáját oly következetesen fel tudta építeni, bizonyítja, hogy a fejlődéstani elméletnek nemcsak sejtelve, hanem tudata is, élénkebben élt, benne, mint korának legtöbb kiváló társadalomtudományi írójában és politikusában.

Az általános fejlődési tannak nyers alkalmazása az ember életküzdemeinek jelenségeire azonban nagy tévedés lenne, és pedig két okból. Az első abban áll, hogy az ember mindenekfelett társas természetű lény, és a második okot az

¹ írott Naplói 1825. évi kötetének 65. lapján.

² J. C. Herder: Ideen zür Philosophic dér Geschichte dér Menschheit. 3. Aufl. Leipzig 1828 I. k.

képezi, hogy az embert az állatoktól rendkívül kifejlődött szellemi és erkölcsi valója folytán igen nagy úr választja el.¹

Az összes élő és érző lények között a legnagyobb társiassággal az ember bír, a ki nem azért társul, mivel ez reá nézve másnemű életmódjánál előnyösebb, hanem mert már születésekor tagjává lesz a társadalomnak. Egyénisége sem más, mint a társas élet folyamatának eredménye. Ezt Széchenyi társadalmi tana igen szépen és érdekesen domborítja ki. Ezen társiasságnál fogva az ember küzdelme a létért nagyon bonyolult tünemény. Míg az állat létéért legtöbbször egyedként harcol a természet és az annak ölen élő versenytársai ellen, addig az ember erre a harcmezőre mint a különböző társas közösségek tagja lép. Tusakodása nem csupán s nem első sorban egyéni, hanem egyúttal és főleg társas jellegű. És ez annál jobban domborodik ki, minél magasabb fokú civilizációval bír a társadalomban él. — Széchenyi szépen fejezte ki ezt a következő megkapó gondolatban: „Minél magasabbra emelkedik az emberi nem, annál kevésbé lehet híjával ember embernek. A mint társasági viszonyai szaporodnak, szükségai nőnek, úgy napról-anapra többet veszít farkas független“ ségéből; de viszont határtalanul nyer a házasság és társasélet mindazon érzéseiből, melyeket az önös, vagy a természet fia nem ismer, s ekképp polgári és lelki függetlenségre soha sem emelkedhetik. De könnyű közlekedések s gazdag, minden házi szükségünket kielégíthető szomszéd helyek nem a természet adományai, hanem egyenesen mesterséges csinálmányok, melyeknek, habár birtokában nem vagyunk is, beleigtathat azokba a köz kifejlődés“.²

Az ember egyéni küzdelme a létért tehát alá van rendelve a sikeres collectiv küzdelem feltételeinek, és a solidaritásban találja meg a maga természetes jogosult határait.³ A széleskörű solidaritás hiánya főleg az osztályt öntudat békóiba kasztszerűen vert társadalmat gyakran akadályozza a sikeres collectiv küzdelemben, minélfogva igen nagy nem-

¹ Lásd az e részben felhozható összes érveket Dr. Hainisch Mihálynak „Der Kampf des Daseins und die Socialpolitik“ (Lipscse 1899) című művének 25-dik és következő lapjain.

² Pesti Por és Sár 79—80 11.

³ Hainisch id. műve 27 1.

zetek is idegenek uralma alá kerülnek. Példa reá napjainkban India és Egyiptom.

A társas ösztönön kívül az értelmiség ad más alakot az ember létéért folytatott küzdelmének. Az értelmiséggel fogja fel az saját természetének törvényeit és követelményeit. Az értelmiség fejlesztői tehát nagy érdeket szolgálnak, mert az, a mivel ők a nemzetek szellemi kincseit gazdagítják, nemcsak ezekre, de az egész emberiségre nézve sem vész el soha, mivel annak létküzdelmét nagyon megkönnyítették. Mindezeknél fogva bármily testi rokonság legyen is az ember és a legmagasabb fejlettségű állatok között, szellemi képességeinél és ezeken alapuló erkölcsi valójánál fogva áthidalhatatlan úr tátong közöttük.

A természettel szemben a mívelt társadalomban élő ember sokkal szabadabb, mint az állatok, mert nem csupán érzéki benyomásoknak van alávetve, s nemcsak a jelen pillanatnak él, hanem a világot okozati összefüggésben észrendi gondolkodás által képes felfogni, s a távolabb jövőben megvalósítandó célok után is törekszik.

Az ember és az állatok között fennforgó különbségek legnagyobbika mindazáltal az, hogy önönmagát teheti gondolkodása tárgyává, s megállapíthatja a maga helyzetét a természet körében; figyelmét és akaratát létföltételeire irányíthatja, és ezáltal a saját fejlődésére tevékeny befolyással bír. így azután az ember nemcsak környezetének, a növény- és állatországának, hanem magának az emberi nemnek evolútiójára szintén közvetlen hatást gyakorol.

A világnak az emberrel érintkezésben levő része tehát az emberi természet nyilvánulásaival okozati összefüggésben halad. Igaz, hogy az emberi fejlődésben is a nagy természeti törvények érvényesülnek. És a vallásos érzelmenek, hogy ezt megnyugvással fogadhassa, nincs egyébre szüksége, mint annak szem előtt tartására, hogy azok a törvények isteni eredettel bírnak. A természeti törvények a célszerűsége alapszanak, de az ember ethikai eszményének sincsen más alapja; csakhogy annak célszerűsége első sorban nem az egyénre, hanem a fajra előnyös.

Az emberre nézve ugyanis minden csak akkor erkölcsös, ha általánosan alkalmazva az emberiségre nézve elő-

nyösnek bizonyul. Ilyennek ismerendő el ennél fogva a külön nemzeti lét és a nemzeteknek versenye is egymással. Ebben a versenyben az adott viszonyok között legalkalmasabb, t. i. a lét fenntartására és folytatására legarravalóbb győz, habár ez az arravalóság nem is foglalja mindig a viszonylagos legnagyobb tökélyt magában.

Az osztályok küzdelme ugyanazon nemzet körében e szerint más természetű, mint a nemzeteké egymással, mert az osztályok egyensúlyba helyezkedvén, solidaritásba jutnak, minél fogva egymás közötti viszonyukat a kölcsönhatás és nem az uralom jellemzi. A gyengébbek támogatása az erősek által szintén a solidaritás kifolyása, melynek rendeltetése végső elemzésben nem egyéb, mint az egész társadalomnak erősítése. — Az osztályok képződésének csoportosulási pontjai adva vannak, és azoknak az emberi társadalomban mutatkozó benső értékéből következnek. A magasabb osztályokba való tartozás bizonyos előnyökkel, de bizonyos kötelességekkel is jár, a melyek teljesítéséhez kiválóbb tulajdonságok szükségesek. Annak a követelménynek tehát, hogy' a magas osztályhoz való tartozás általában véve megfelelő arravalósághoz legyen kötve, ethikai alapja van. Ezen arravalóság próbáját az osztályok közötti küzdelemnek kell szolgáltatni, melynek azonban sohasem szabad annyira menni, hogy' ellenségeskedéssé fajuljon. — A nemzetek közötti harcz ellenben életre-halálra szól, és valószínűleg fog szólni mindig. Ha a civilisatio ezen harcznak kitöréseit gyéríti is, azt megszüntetni egyáltalán nem képes; sőt amennyiben a magasb közművelődés által a nyílt háborúskodás ritkábbá válik, ugyanolyan, vagy talán sokkal nagyobb mértékben fokozódik ez a feszültség a nemzetek kölcsönös viszonyában egymáshoz, a mely a harczra való folytonos készenlétben nyilvánul.

Ha ezeket mint a legújabb tudományos kutatás eredményeit szemünk előtt tartjuk, s azokat a Széchenyi tanításaival és tanácsaival összehasonlítjuk, lehetetlen mély belátása előtt meg nem hajolnunk.

Szerintem az emberiség küzdelmének ezt a különös jellegét rendszeresen és magas színvonalon eddig a legjobban Spencer Herbert tüntette fel, a ki az evolutio elméletére fektette sytheticus bölcséletét, melynek ennél fogva

az a nagy előnye is meg van, hogy a főleg analitikus természettudományokat kiegészíti, és azok bölcséleti elemeinek mintegy ellenpróbáját szolgáltatja. Ha tehát a mondottakat bebizonyítva is akarjuk látni, akkor czélszerű e részben az ő segítségét venni igénybe.

A Spencer egyénisége és rendszere oly nagy helyet foglal el a mi korunk eszmemozgalmainak terén, hogy azzal minden a jelenlegihez hasonló művek olvasója többé-kevésbé tisztában lesz. Azonban a teljesség kedvéért egy kiváló hazánkfiának és akadémiánk kültagjának, Stein Lajos berni tanárnak, egy most megjelent tanulmányából,¹ melyről hozzá intézett levelében Spencer Herbert is nagyon elismerőleg nyilatkozott, egy pár reá vonatkozó adatot és jellemző vonást mégis felhozok itten.

Spencer Herbertet tanulmányai és elmélkedései még Darwin fellépte előtt meggyőzték a fejlődési elmélet helyességéről, azért lemondva minden más foglalkozásról, nem éppen fényes anyagi viszonyai daczára arra határozta el magát, hogy egész életét ezen tan bölcséleti alapon való kidolgozásának szenteli. Óriási fáradsággal, roppant halmaz természettudományi és bölcsészeti ismeretet szerzett magának, hogy a természet jelenségeinek lényegét és összefüggését jól legyen képes megérteni és megmagyarázni. Már 1858-ban tisztán állott előtte, hogy a fejlődés az egész világnak alaptörvénye, és 1860-ban adta ki egész synthetikus philosophiai rendszerének programját, melyet negyvenkét év alatt teljesen ki is dolgozott.

Stein Lajos nyomatékos ítélete szerint Spencer a ma élő bölcsészek fejedelmének tekinthető. Jelentősége oly nagy, mint Spinozáé volt, csak hogy míg ez a lét, addig Spencer a levés bölcséletét írta meg. Stein messze viszi köztük az összehasonlítást és párhuzamba helyezést. Erre én már nem térhetek ki. Célommal jóval meggyőzőbbnek és így sokkal gyakorlatibb eljárásnak tartom azt, ha Spencer philosophiájának kimagaslóbb pontjait csak érintve, azonnal kiemelem, hogy a gróf Széchenyi István nemzeti politikája

¹ Neue Freie Presse 1902. évi június hó 22-iki számának tudományszám mellékletén.

azokkal mennyiben egyezik meg. Ezt az eljárásomat megokolja, hogy ez után a legegyszerűbb módon állapíthatom meg nagy reformátorunk társadalompolitikai alapelveinek és tanainak a maguk összességében a tudomány szempontjából való korszerűségét is.

Spencer Herbert művei egész kis könyvtárt képeznek, azért az ő rendszerét alkotó eszmék feletti szemlértartást nagy mértékben megkönnyítette F. Howard Collins, a ki öt évi munka után a Spencer synthetikus bölcséletének a nagy bölcsész által előszóval ellátott csupán egy vaskos kötetre terjedő „Epitome“-jét írta meg. E mellett Collins az egyes philosophiai művek szakaszainak sorszámaát is megtartotta, midőn azok tartalmát tízszeresen főleg azáltal redukálta, hogy a nagy bölcsész által felhozott sok felvilágosító példát és adatot gyérítette. Azonban lehetőleg a Spencer szavait használta, a kinek nincs is egyéb kifogása az egész kivonat ellen, mint az, hogy ennek folytán rendszerének megérthetése végett azt igen figyelmesen és lassan kell olvasni. Épp ezért Spencer jónak látta philosophiájának sarktételeit sajátkezűleg megírni és említett előszavába foglalni. Azt hiszem, hogy' jól teszem, ha jelzett összehasonlításom megkezdése előtt ezen alapelveket a következőkben egyszerűen bemutatom e helyen:

„Az egész mindenségben általában, és különösen az ^{Sb}éicMie-
anyagnak s az anyagnak és mozgásnak szünetlenül másként magasító'
való eloszlása megy végbe. Ez a másként való eloszlás fej-^{csucsai.}
lődést tüntet fel, melynél az anyag integratioja és a mozgás
szétszóródása uralkodik; e mellett azonban felbomlás is
jelentkezik, melynél a mozgás absorbtioja és az anyag bom-
lása következik be. A fejlődés egyszerű, ha az integrationak
folyamatát, vagy az összefüggő aggratumok képződését más
folyamatok nem complicálják.

Összetett a fejlődés akkor, ha az egybe nem függő állapot ezen elsődleges átalakulása mellett másodlagos átala-
kulások is haladnak, melyek az aggregátum különböző ré-
szeinek állapotában mutatkozó különbségek következményei.
Ezen másodlagos változások az egyneműnek különmeművé
való átalakulását képviselik; oly átalakulást, mely, mint az
első, a világegyetemben és annak minden, vagy csaknem
minden részében előfordul: a csillagok és a felhőfoltok aggrega-

tumában, a bolygórendszerben, a földben, mint szervesen tömegben, minden növényi vagy állati szervezetben, a szervezetek aggregátumaiban, a geológiai korszakok alatt, a szellemben, a társaságban és minden társadalmi tevékenység eredményeiben.

Úgy a helyileg, valamint az általában ható integratív folyamat a differentiatív folyamatával egyesül azért, hogy ezen átalakulás ne csak egyszerűen az egyneműtől a különeműig, hanem a határozatlanul egyformától, a határozottan különbözőhöz haladjon; és a fokozandó határozottság ezen irányzata, mely a fokozandó különbözőség irányzatát kíséri épp úgy, mint az utóbbi az összes dolgokban, azok minden csoportjában és alosztályában egész a legaprólékosabbig jelentkezik. A minden fejlődő aggregátumot alkotó anyagnak ezen másként való eloszlásával kapcsolatosan, az egyes alkatrészek visszatartott mozgásának is máskénti való eloszlása jár: ez is lépésről-lépésre határozottan heterogénné lesz. Az egyneműség nem léte mellett, a mely határozatlan és abszolút, a másként való eloszlás, melynek a fejlődés egyik fázisa, kikerülhetem az okok, melyek azt szükségképp maguk után vonják, a következők: Az egyneműnek állandótlansága, mely annak a következménye, hogy valamely korlátolt aggregátumnak különböző részei a véletlenül ható erőknél különbözőképp vannak kitéve. Az ezekből eredő átalakulások bonyolultakká tesznek a hatások sokszorozódása által. Minden tömeg és a tények minden része, melyre valamely erő hat, szétszítja és differentiálja ezen erőt, mely azután a különböző változásoknak egy bizonyos számát idézi elő. Ezek közül mindegyik ismét sokszorozódó változásokat támaszt; sokszorozódása pedig azon arányban tesz nagyobb, a melyben az aggregátum különeműbbé válik. És a fokozódó differentiatív ezen két oka még hatályosabbá válik azon elkülönítés által, mely oly folyamatot képvisel, a mely mindig oda irányú, hogy az egyenlőtlen egységeket elválaszsa egymástól, az egyformákat pedig összehozza, folyton arra szolgál, hogy a másképp keletkezett differentiatívokat élesítse és határozottabbakká tegye. Az egyensúly helyreállítása képezi végleges eredményét azon átalakulásoknak, melyeken a fejlődő aggregátum keresztül megy. A változások addig tartanak, míg az egyensúly létrejön

azon erők közt, melyeknek az aggregátum összes részei ki vannak téve, és azon erők között, melyeket azokkal szemben ezek a részek állítanak. Az egyensúly beálltáig átmeneti állapot következik be azon az úton, mely vagy az egymást ellensúlyozó mozgásoknak (mint a planétáknál), vagy az egymást ellensúlyozó functioknak (mint ez élő testekben) végleges ellensúlyához vezet; de a nyugalom állapota a szerves testeknél, vagy a halál a szerves testeknél szükség-szerű határa a fejlődést jelző átalakulásoknak.

A felbomlás ellenkező átalakulás, melyen -előbb, vagy utóbb minden korábban fejlődött aggregátumnak keresztül kell menni. Minthogy minden aggregátum ki van téve az egyensúlyba nem hozott erők hatásának, tehát mindig azoknak van kitéve, melyek lassú, vagy rögtönös mozgás-gyarápodás által bomlasztanak; és a bomláson, mely a kevéssel korábban még élő tömegnél gyors, az étellelennél pedig lassú, valamely bolygónak minden előbb fejlődésben volt tömege bizonyos meghatározatlan időben keresztül megy. Ezáltal az átalakulások körforgása teljessé válik.

A fejlődés és felbomlás ezen rythmusa, mely kis aggregátumoknál rövid, a roppant nagyoknál pedig emberi gondolkodás szerint megmérhetlen időszakokban fejeződik be, a mennyire mi láthatjuk, egyetemes és örökös, a folyamat váltakozó phasisai a tér majd ezen, majd azon vidékén következnek be, a mint azt a helyi feltételek maguk után vonják. Mindezen jelenségek a maguk nagy egészétől a legapróbb részletekig szükségszerű eredményei az anyag és mozgás alakjában jelentkező erő folytonos megmaradásának. Az a mi a világegyetem észlelhető jelenségeiben mennyiségileg megmarad, de alakilag folyton változik, túlhaladja az emberi tudást és felfogási képességét; az fel nem ismert és fel nem ismerhető erő, melyet olyanoknak vagyunk kénytelenek elismerni, mely a térben határtalanul, az időben pedig kezdet és vég nélkül létezik“.

A saját bölcselétének velejét Spenczer ezen pontokban foglalta össze, és pedig, ha az ember az ő rendszerét végig olvasta, be kell vallani, bámulatos szabatossággal, melynek homályos voltát csak *a* rövidség rovására kell írni.

Ezen pontozatok azzal végződnek, a mivel ő bölcse-

létének alapjait kezdi fejtegetni. Alapvető művében ugyanis két nagy fejezetben foglalkozik az ember által fel nem foghatóval, meg nem ismerhetővel és az általa is megismerhetővel? Az első fejezetben a Hamilton és Mansel által alakba öntött tant egy lépéssel tovább viszi, kiemelve a különböző irányokat, melyeken haladva a tudomány ugyanazon következtetésekre vezet. Bebizonyítja itt, hogy az Absolut iránti hitben, mely nemcsak az emberi megismerést, de az ember felfogási képességét is túlhaladja, gyökeredzik a tudomány és vallás egyedül lehetséges kibékülése. Ha a vallást és tudományt egymással meg akarjuk egyeztetni, akkor ennek azon az alapon kell történni, hogy az az általános erő, melyet a mindenség előttünk úgyszólván kijelent, reánk nézve kifürkészhetetlen. A mi kötelességünk e tudatban önmegadással megnyugodni, és a felfogási képességűeknek vont határok ellen nem szabad botorul fellázadnunk. Nagyon valószínű, hogy a Legfőbb Léte mindig különös létnek kellend felfognunk, s Őt valamely gondolat formában lelki szemeink elé állítani. És ezzel tévutakra mindaddig nem fogunk jutni, míg az így alkotott fogalmat csupán symbolumnak tekintjük, mely attól, a mit képvisel, tökéletesen különböző. Ebből következik, hogy minden — még oly elfajult — vallásban íá van valami az alapigazságból. A konkrét elemek azonban a legtökéletesebb vallásban is csak relative jók, és az illető nép társadalmi formáinak megfelelők. A vallásos fogalmak és intézmények is tehát folyton fejlődésen mennek keresztül. De ezen haladásnak a positiv vallások terén bizonyos megnyugvást keltő konservativizmussal kölcsönhatásban kell végbemenni.

Ha valaki Széchenynek a vallásról általam logikai sorrendbe állított gondolatmenetét végig olvassa, ezen bölcs nézetek alaphangját fel fogja találni abban. Az ő hívő lelkét gyakran látjuk tépelődni, de soha sem a skepsis, hanem az önmegadás és a természet alkotójának tökéletes bölcsességébe vetett hit megnyugvása az, a mivel ebbeli okoskodásait minden alkalommal végzi. Ő hitt az emberi nem folytonos fejlődésében is és általában az evolúcióban. ha annak menetét tudományosan nem is tudta kimutatni.

Hanem a folytonos keletkezés és romlás körforgásával, a mint ismételve láthattuk, ő is tisztában volt.

Az integráció és differentiatio gondolata nem volt idegen előtte, és azt is jól értette át, hogy a tökélyesbülés az összefüggéstelen homogeneitásnak összefüggés által jellegzett heterogeneitásba való átalakulásában áll. Ezt bizonyítja az az állítása is, mely szerint a munkafelosztás egyfelől és a társadalmi szervezkedés másfelől, továbbá az egyéni kiválóság és a gránittá tömörülő társadalmi egység megalkotása főfeltételét képezi a nemzeti haladásnak. A mit továbbá a népjellemek, de különösen a nyelvek fejlődéséről mond, az semmi kétséget nem tűr meg e részben.

Az ő korában a biológia még korántsem volt úgy kifejlődve, mint csak néhány évtized múlva is halála után. De azok a nagy alapigazságok, melyeket például Spencer a maga biológiájában megállapított, igen gyakran előfordulnak Széchenynek gyakorlati irányú okoskodásai közben is. Az élet folyamatának természettani és vegytani mozzanatait persze nem tanulmányozta, és így tüzetesebben nem fejtegethette, de hogy annak lényegét jól érezte ki, arról Herbert Spencernek az életről adott definíója is meggyőzhet bennünket, mert szerinte az nem más, mint „a belső viszonyoknak folytonos alkalmazkodása a külső viszonyokhoz».¹ És a magyar nemzetnek ezekhez való simulásában keresi Széchenyi is fájának legfőbb életbiztosítékát. Az életkorszakok egymásután való következése, és az, hogy a mi egyszer már élt, új életet megint nem kezdhet, a mi semmiképp sincs ellentétben az erő fennmaradás tanával, sarkigazsággént állott előtte. Azért sürgette az időnek egyén és nemzet által való minél teljesebb és jobb kihasználását.

Meglepő továbbá, hogy az, a mit Spencer individuationak, az egyéniség mindig tökéletesebb kidomborodásának nevez, a mi a fajok fejlődésének főismérvét képezi, tisztán állott Széchenyi előtt, és számtalan alkalommal arra támaszkodva állította fel a nemzetfejlesztés főkövetelményeit. A magyarság nem nagy szaporaságát is ugyanazon okokból igyekszik megmagyarázni, a melyek Spencer szerint

¹ Collins: Epitome III. C. V. 30.

megnyugtatók arra nézve, hogy oly veszélyes túlszaporodás, mint a minőt bizonyos feltételek mellett Malthus helyezett kilátásba, nem következhetik be.

Ha az ember az öröklékenység és a külső viszonyokhoz való alkalmazkodás törvényeinek fejtegetését az újkori természettudósok, és különösen a Spencer műveiben olvassatja, lehetetlen Széchenyinél a dolgok mélyébe való tekintés nagy erőt, az ő rendkívüli intuitióját nem bámolni! Minden okoskodása a megmásíthatatlan s minden élő lényre egyaránt kiható nagy természeti tényekre volt állítva, úgy hogy következtetéseiben az ő logikus gondolkozása mellett az igazat el kellett találnia.

Sokak előtt képzelgésnek tűnt fel, és talán tűnik fel ma is, amit a nemzetfejlesztés lehetőségéről és a nemzeti jellem nemességéről mond. De ha a biológiával csak egy kissé foglalkozik is valaki, sa nemzés tanát az öröklés és variatio tanainak világánál tekinti, ha figyelembe veszi azt, a mit a megélhetés tekintetében szem elől soha sem tévesztendő külső behatásokról és a fajfenntartás szempontjából nagy horderejű benső szellemi és erkölcsi tényezőkről a természettudósok általában mondanak, akkor be kell vallani, hogy Széchenyi mint reformátor egészen nagy hivatásának magaslatán állott, és kortársait egy egész emberöltővel haladta meg. Ő megint intuitiója által képesítve, az élet külső és belső körülményeinek kölcsönhatását, a mennyiben arra egy jó politikusnak szüksége van, oly nagy mértékben ismerte fel, hogy okoskodásai a mai tudomány mértékét leljesen megütik. Ő, az anyagi gyakorlati kérdések első rendszeres tárgyalója nálunk, mindig a szellemi és erkölcsi tényezőkre fekteti a fősúlyt; de nem mások tekintélyére és nem a vallásra hivatkozva, hanem azért, mivel az emberi legfőbb erőt, mely azt a létért folytatott küzdelemben a többi teremtményekkel szemben győzelemre vezetheti, egyedül az agyban, a jól kiművelt, vagyis kellőleg és czélszerűen gyakorolt emberi észben kereste.

Kiindulási pontul tehát méltán az értelem fejlesztését fogadta el. És ő, a szívnek is annyira embere, azért követelt az értelemnek oly feltétlen fensőbbiséget az érzelem felett, mivel belátta, hogy voltaképp mi az erkölcs t. i. az,

a mi fajra nézve általában hasznos, és tudta, hogy ennek helyes felismeréséhez is tárgyilagos jó felfogás szükséges.

Érdekes Széchenyinek a magyarság fejlesztésére és gyarapítására vonatkozó nézeteit Spencer biológiájának utolsó szakaszaival összehasonlítani. Miután Spencer szerint az öntartáshoz és a fajfenntartáshoz szükséges erők ugyanazon erőforrásokból keletkeznek, ebből az következik, hogy hasonló körülmények között az egyiknek gyarapodása a másiknak csökkenését vonja maga után. A fajfenntartás folyamatának azonban minden részlete az előnyös változások természetes kiválasztásának következménye. Azért a szaporodás nem is hanyatlík oly gyorsan, mint a mily mértékben az individuatio emelkedik.

A nagyobb individuatiónak eredményét az élettőkének nagyobb feleslege képezi. Ebből egy rész az egyed, egy másik rész pedig a faj javára válhat. Minden oly typus tehát, mely életfeltételeihez a legjobban alkalmazkodik, oly szaporodási aránnyal bír, mely az uralkodóvá levésre irányul. Az alkalmasabb túlélése már egymagában az alsórendű fajt magasabbal pótolja. De a hosszabb idejű túlélés, mely magasb fejlettségű utódokra nyújt kilátást, a magasb rendű életformák elterjedését biztosítja is. így következik be az, hogy, ha a fejlettebb szervezetek ugyan általában kevésbé termékenyek is, viszonylag mégis termékenyebbeknek bizonyulnak, mint a kevésbé fejlődőitek.

Ugyanez tapasztalható az emberi nemnél is. Az ember is csak úgy fejlődhetik, és faja csak úgy gyarapodhatik, ha benső viszonyai mind jobban megfelelnek külső viszonyainak.

Nagy tere nyílik tehát mindig minden emberfajnak és nemzetnek arra, hogy életfeltételeit kutassa és megállapítsa. Ezek közé tartozik az önigazgatás és önfegyelmzés lehetőségének megszerzése is. Az életviszonyok nehézsége egy okkal több a gyermekek jobb és czélszerűbb nevelésére. Mindig ez a kényszerűség emelte és fejlesztette az embert. Az életviszonyokat a nagy szaporóság is nyomhatja, annak csökkenése tehát egy bizonyos pontig szükségképp bekövetkezik. Ezzel kapcsolatban a fokozódó individuatio jelentkezik; de ez nem okvetlenül vonja maga után a szellemileg

fáradtságos életet, mert az lassanként szervessé válván, önkéntessé és kellemessé lesz. A számbeli, társadalmi és szervezeti változásoknak kölcsönhatása a harmonikus állapot előmozdítására irányul, melyben a maga feladatának minden tényező megfelel. És ez ugyanazon processus, mely a legmagasabb fejlődési alakulatokat megteremteni általában segít, a mit a legegyszerűbb szerves változásoknál is folyton látunk. Midőn ennél fogva Széchenyi a minden irányú fölényre való törekvést választotta politikája sarkpontjául, nem tett mást, mint hogy alkalmazkodást követelt a természet változhatlan törvényeihez. Nem az absolut nagy számra, hanem a saját megélhetési viszonyaihoz másoknál jobban alkalmazkodó mindennemű nemzeti fölényre fektette ő a fősúlyt. A fejlesztésnek eszközeit és azok használatának logikai egymásutánját is helyesen jelölte meg, és összes javaslatai között nincs egy sem, a melyben az előítéletnek, vagy elfogultságnak bármily számbavehető része lenne.

Ha már most a Spencer lélektanán tekintünk végig, és annak eredményét Széchenyinek a pszichológiára vonatkozó nézeteivel hasonlítjuk össze, akkor ismét csak finom érzékét az idegélet legmagasb rendű és legbonyolultabb tünetényei iránt kell magasztalnunk. —A psycho-physikának részletes tanításai előtte nem voltak ismeretesek, de az ő gyakorlati okoskodásai ugyanazon körben mozognak, mint ennek alaptanai. Ő is az agyban és annak kiválóságában kereste összes szellemi és erkölcsi életünk góczpontját. Az általunk ismert külvilágot is az emberi szervezet subjektív képzetain nyugvó reflex tüneténynek tekintette. A tárgyilagosság főtámaszát ő is a szervezet épségében és a sok egészséges szervezet összhangzó felfogásában találta. Nála is minden tudás alapját a tapasztalat képezi. Ő is szereti mások érzéseit megismerni, de ezt első sorban a saját gondolkozásmódjának és érzelmeinek minél alaposabb megismerése által véli elérhetni, mert tudja, hogy az ép szervezetű emberek nagyban és egészben egyformán gondolkoznak és éreznek. De tudja azt is, hogy valamint nincs két tökéletesen egyforma falevél a természetben, úgy nincsen két ember sem, a kik szervezetben, gondolkozásban és érzésben teljesen azonosak volnának. Az érzések relativitása és

azok egymáshoz való viszonya tekintetében oly igaz tétéleket vall és hirdet, a melyeket az újkori tudomány sem czáfol meg. Az öröm és fájdalom kölcsönhatását, és azoknak mint haladási tényezőknek fontosságát az emberiség fejlődésének történetében jól ismeri és kellőleg méltatja. A szellemi életnek ugyan sok tekintetben önállóságot vindikál, de még több tekintetben elismeri annak összefüggését a testi szervezettel.

Azonban a lélektani mozzanatoknak a testi mozzanatoktól való egyoldalú függését nem vallja, hanem azoknak is befolyást tulajdonít ezekre. Az ösztönök és az ész, az értelem, az emlékezet és képzelet egymáshoz való viszonyát és kölcsönhatását, talán nem elég szabatosan, de minden bizonynyal úgy adja elő, hogy előzményeiből hamis következtetések nem folyhattak.

Ha Spencer munkáinak során ennek sociológiáját vesszük kezünkbe, a Széchenyi szellemének átható élességét akkor kell legjobban bámulnunk. Ezen még ki nem alakult és valószínűleg még sokáig alakulandó¹ újkori tudomány az ő fellépésének idején elemeiben is alig létezett, sőt annak lényegét is sokkal később jelölte meg Comte Ágost. Előtte Saint Simon mondott valamit e részben, a mi Comte-ot gondolkozóba ejtette. Giambattista Vico még korábban beszélt egy oly tudományról, mely a nemzetek természetét tárgyazza, de ez az író nagyon is bibliai hagyományokba és korának természetjogi elméleteibe volt még merülve. Holott Széchenyi már 1830-ban írta a Hítel egyik helyén,² hogy a nemzetgazdaságiak mellett a társadalmi élet törvényeivel foglalkozni fog majdan egy tudomány, melynek ma még neve is ismeretlen. De ő nem doctrínákkal foglalkozik e részben, hanem páratlan társadalmi érzékéből, a történelem tanulságaiból és Európa művelt nagy nemzetei életfolyásának közvetlen éles megfigyeléséből merítette sociologiai jelleggel bíró tanításait.

Nem lehet feladatomban e helyen sem az, hogy a sociológiának mint külön tudománynak megáll hatósága iránti vitakérdést fejtegessem, sem az, hogy ezen tudomány-embryo-

¹ L. Stein: Wesen und Aufgabe der Sociologie, Berlin, 1898, 31.1.

² Hítel, 155. lap.

nak kilátásairól és ígéreteiről beszéljek. De azt mint már régen elfogadott tételt, hogy bizonyos collectiv egyénisége minden aggregátumnak, tehát és elsősorban az emberek társadalmának is van, bátran megállapíthatom. Azt hiszem elismert igazságnak jelenthető ki az is, hogy a társadalomnak ezen jellege körül kifejlődött vita és kutatás igen termékeny volt és nagy vívmányokkal gazdagította a tudományt. Quetelet a „corps social“ természetét tanulmányozva állapította meg a statistikát, Bastian az ethnológiát segítette megteremteni, midőn Roberty szerint a „társadalom természetrajzának meteremtéséhez többel járult, mint az előtte e téren működött összes kutatók“. Ha tehát megengedem is, hogy igaza van Stein Lajosnak azon állításával, hogy a sociológiához a mi korunk csak az épületköveket hordja össze, mégis el kell ismerni, hogy ez a munkálkodás nagyon hasznos, mert ha egyelőre magát a társadalomtant azokból nem is lehet kiépíteni, de az emberi társas élet sok természettörvényi jelleggel bíró szabályszerűségének megállapítását mozdítja elő. És e részben megvallom, hogy a legkevésbé idegenkedem azon írók okoskodásaitól, a kik nem, mint Lippert, vallástudományi, és nem is, mint Lilienfeld és Schäßle, az organicus államtan, hanem a tiszta fejlődéstan befolyása alatt írtak.

Vissza kell tehát térnem Spencerhez, a kinek sociologiai következtetéseivel, mint szerintem a legszilárdabb alapon nyugvókkal, akarom gróf Széchenyi István társadalompolitikai fel fogását összehasonlítani, hogy annak korszerűségét s minden jogos és méltányos bírálattal szemben való megállhatóságát feltüntessem.

Spencer társas aggregátumoknak nem ismeri el a sejtekből alakult bármily bonyolultan keletkezett szervezeteket, de még a méhek köpüit, vagy a hangyák bolyait sem, mert ezek a társiaságnak főmozzanatát, azt t. i., hogy a társadalomban egymástól független és képességeikre nézve megközelítőleg egyenlő individuumok, és nem ugyanazon anyának ivadékai lépnek szövetségre, nem tudják felmutatni. Az állatok közül szerinte durványos alakban csak a magasbrendű gerinczesek, a varjúk, a hódok és többrendbeli majmok tüntetik fel a szorosb értelemben vett társadalmi életet. A sociologia szabályszerű jelenségeit ő azonban kizárólag az ember

társas életének alakulása, kidomborodása, működése és eredményei köréből állította össze.

Minden kezdetleges, vagy haladott társadalom oly tüne-
ményeket mutat, mint a minők egyedei jellegének és létfel-
tétéleinek megfelelnek. De a társadalom fejlődése nemcsak
következménye, hanem további oka is az egyedek hala-
dásának.

Így a társadalom és az egyedek folytonos kölcsönha-
tásban vannak egymással. Az ember valóságos művelődés-
történeti vázlatát adja elő e művében Spencer, s kimutatja»
hogy a műveletlen ember minden irányban mennyivel gyen-
gébb, gyámoltalanabb, mint a civilizált, a ki ennél fogva a
létért folytatott küzdelemben társas életének számtalan ténye-
zőjét segédeszközül, fegyverül használhatja fel.

Mennyi időnek kellett azonban eltelni, és mennyi faji
kiválásnak végbemennie, míg az ezen haladás előfeltételét
képező társas ösztönök és azok legfőbbike, a kölcsönös bizalom,
kifejlődhetett. Kimutatja továbbá, hogy a primitív ember
eszméi minők a civilizált ember gondolatvilágával szemben;
hogyan tisztult lassanként világnézete, s hogy a természet-
feletti hatalmak iránti hitele miképp javult és vált javára.
„A sociologia inductiói“ cím alatt igen behatóan vizsgálja,
hogy a társadalom mily értelemben tekinthető külön orga-
nizmusnak s hogy a társas aggregátum az érzelmekhez szóló
nyelv s a részek kölcsönös függése által miképp válik élő
egésszé. A társadalmat azért egy magától keletkező és növe-
kedő szervezetnek kell tekinteni, a melynek spontán alakulatai
vannak, melyek az integratio és differentiatio útján jönnek létre.
Így domborodik ki a szervek egész rendszere, és jelentkezik
azok életműködése, melynek fenntartó, elosztó és szabályozó
rendszeres folyamata alakul ki.

Ha e munka 853 szakaszán végighaladunk, látni fogjuk,
hogy Széchenyi a családi életet, a nemeknek s a szülők és
gyermekeknek egymáshoz való viszonyát társadalompolitikai
szempontból is mily helyesen fogta fel. Spencer szerint¹
azok a társadalmak fognak a többiek rovására terjeszkedni,
melyek physikailag, erkölcsileg és értelmileg a békés küz-

¹ Sociology. 339. S.

delemre, a gazdasági verseny folytatására aránylag a legtöbb alkalmas tagot fogják felmutatni. Az oly házasságoknak kell tehát szaporodniok, melyek ily eredményre vezetnek, és oly erkölcstannak kell elterjedni, mely csak az erre irányuló törekvéseket hirdeti jóknak és megengedhetőeknek.

A nemek állásában azok hasonjogúsága felé irányuló változásnak kell folyton végbemenni, a mi a militarizmussal szemben az industrialismus terjedése folytán természetsszerűleg következik be, és a nőknek politikai, valamint házi kisebb jogosultsága egész addig a határig fog eltűnni, melyet szervezeti különbségeik szükségképp vonnak meg. A nagyobb benső értékkel bíró szülők jobbnevelésű gyermekei ki fogják szorítani a csekélyebb értékű szülők rosszabb nevelésű ivadékait. És Spencer is azt jósolja, hogy az evolutio folytán idővel az elaggott szülőknek utolsó napjai gyermekeik odaadóbb gondozása folytán, melylyel a szülői ápolást meghálálni igyekezendnek, lassankint szebbekké fognak válni, íme Széchenynek a társadalom nemesbedése iránti követelményei mily reális és szilárd alapon nyugosznak, és mennyire nem szabad azokat az eszményi képzelgés, vagy ábrádozás szüleményeinek tekinteni.

A mit azután Spencer az állami integrációról és differentiáról, az állami formákról és erőkről, az államfőről, a kormányokról, a tanácskozó és képviselőtestületekről, az igazgatásról, az állami jövedelmekről, a törvényekről s az osztályokról, mint az állami szervezet alkatrészeiről e művében mond, egyszerűbben és kevésbbé szabatosan kifejezve a Széchenyi különféle ilyen tárgyú nyilatkozataiban is megtalálhatók. És különösen kiemelendő, hogy Spencernek természetes alapon nyuvó prognosisai általában párhuzamosak Széchenyi várakozásaival, melyeknek az általa bizton bekövetkezőnek tartott általános haladással szemben annyszor kifejezést adott. Ugyanezt lehet mondani az egyházi alakulatokra nézve is, melyek Spencer szerint az állami szervezkedéssel párhuzamosan fognak tőkélyesbűlni. És van Széchenyinek több oly nyilatkozata, melyek szóról-szóra megegyeznek azzal, a mit a vallások fejlődése tekintetében Herbert Spencer sociológiájának 656—630-ik szakaszaiban mond.

A magasabb szellemi és erkölsi hivatások tárgyalása

során felállított természetes követelmények is egészen abban a szellemben vannak tartva, melyek a Széchenyi műveit áthatják, midőn a kötelességek teljesítéséről szólva azokat részletezi. Az pedig, a mi e mű ipari részében foglaltatik, csak azért nem *meglepően* egyező Széchenyi nemzetgazdasági felfogásával, mivel mindketten ugyanazon forrásból, t. i. az angol classicus nemzetgazdasági irodalomból merítették nézeteiket.

Sociológiáját Spencer e szavakkal fejezi be: „Hosszas tanulmányok arra a hitre kényszerítettek, a mit ezelőtt ötven évvel jelentettem ki, hogy az ember végre olyan lesz, hogy magán kívánságai össze fognak esni a közkívánalmakkal. Olyan fajta ember lesz majdan, a ki saját lényének spontán élete által mellékesen a társadalmi egység funkcióit is teljesíteni fogja, és csak az képesítendi őt arra, hogy a saját életét folytathassa, mert mindenki ugyanazt teendi.“ — Azt hiszem nyugodtan mutathatok ezzel szemben Széchenyinek hasonló értelmű számtalan kijelentésére.

Ezzel nincs ellentétben Spencernek az egyén önállóságát előmozdítani czélzó az a tana sem, melyet a „Man versus state“¹ czímű, voltaképp négy külön megjelent és később összegyűjtött, értekezésében juttatott kifejezésre. Sokan félreértették ezt a tant, a mit annak formulázása és megokolása némileg talán érthetővé tesz. De az bizonyos, hogy Spencer azzal nem akart mást mondani, mint mikor a társadalom fejlődését az egyének fejlődésétől, az ú. n. individuatiótól várta. Kikéi az államszocialismus térfoglalása ellen, mert az visszaesésre vezet. Azt kívánja, hogy minden haladott míveltségű nemzet állama folyton több és több tért engedjen át a társadalmi működésnek. Igaz, nem említi, hogy hiszen az államnak úgy is folyton újabb feladatai keletkeznek; de határozottan kiemeli azt, hogy csak az engedendő át a társadalomnak, a mit az jobban végezhet el az államnál. Nem akarja, hogy ez minden jóléti törekvéséről egyszerre tegyen le, hanem csak azt, hogy az emberek önállóságában rejlő nagy érdeklet soha se téveszsze szeméi elől. Ezt mint eszményt kívánta kidomborítani, midőn az állami mindenhatóság veszélyeit és káros hatását ecsetelte. Spencer e művének részletes elemzé-

¹ London és Edinburg 1886.

sébe nem bocsátkozhatom, de hangsúlyoznom kell, hogy a kik e művét nálunk bírálták, ebbeli törekvését nem méltatták eléggé.

Már most az, a ki Széchenyi nézeteit e kérdéstről akár az ő könyveiben, akár az én akadémiai munkámban rendszerbe foglalva olvassa, lehetetlen, hogy azokat Spencer jelzett felfogásával egybehangzóknak ne találja. Hiszen ő monda azt, hogy „még szeretetből sem szabad gyengékké nevelni az embereket“. Továbbá, hogy „az országiás oly csata, melyben lesznek sebesültek és halottak. A feladat e részben csak az, hogy senki, ha nem boldogul is az országiás következtében, legalább ne károsodjék, ellenben értelmisége és szorgalma folytán a tudatlanokkal és restekkel szemben boldogulhasson.“¹

„A nemzet lelki ruganyossága — szerinte — sohasem fog kifejlődni, ha mindig csak a hatalom gondoskodik róla, s nem az fáradozik önmagáért.² Mindent a kormánytól várunk, ez szerencsétlen ideáink legszerencsétlenebbike.³ Mert hiszen az ember úgy fejlődik legbiztosabban, ha működési köre nem szoríttatik össze, de felette nagy gond sincs reája.“ Spencer azt a felfogását sem utasította volna vissza Széchenyi, hogy az államtól tökéletes tevékenységet várni a jólét fejlesztésének terén — babona, s hogy nemcsak az absolut kormányok, de vajmi gyakran az alkotmányos törvényhozók is kuruzslóknak bizonyulnak. — Spencernek ezt a tanítását különben együtt kell a nevelésről írt nagybecsű művével⁴ megítélni, melynek tartalma összhangzó a Széchenyi „Önismeret“ című nevelésügyi munkájának foglalatjával; akkor célzatai egészen világosak lehetnek előttünk. Ezek pedig nem mások, mint Széchenyinek azon törekvései, melyek által ő a magyar népet a valóban az „oknak népévé“ igyekezett tenni.

Mindezeknél fogva, ha Spencer bölcséletét nagyban és egészben a jelenkor színvonalán állónak ismerjük el, akkor ahhoz, hogy a Széchenyi társadalmi politikájának korszerű-

¹ Világ 431-432. 11.

² Világ 404. 1.

³ Világ 324. 1.

⁴ Herbert Spencer: Education intellectual, moral and physical. London, 1900.

ségét bebizonyítsam, nem kell egyéb, mint hogy az ő etikájának alapelveire hivatkozzam. — Annak összes 476 szakaszát kellene idéznem, ha ebbeli tanításainak a Széchenyi erkölcs-tanával való teljes párhuzamosságát ki akarnám mutatni. És ez annál becsebb eredmény, mivel Spencer Ethikájának 55. §-ában azt mondja, hogy az ő erkölcs-tani és sociológiai szempontja a physiologiai, biológiai és lélektani szempontokat kiegészíti, és pedig azon feltételek felderítése által, melyek alatt a társas tevékenység egyedül folytatható, úgy hogy az egyesnek tökéletes élete mindenkinek tökéletes életével összeegyeztethető legyen és arra vezessen. A mi ezen etikában a szenvedéstről és örömről, az egoismusról és altruismusról mondatik, annak veleje a legteljesebb harmónia.

A legérdekesebbek ezen fejezetek részletei között bizonyára azok, melyekben a Bentham utilitarismusának czáfolata foglaltatik.¹ Ezek bennünket annál inkább érdekelhetnek, mert, mint láttuk, Széchenyire Bentham iratai mélyebb benyomást tettek. Az azokban foglalt tannak kiindulási pontját a legnagyobb boldogság képezi. Ebből Spencerszerint az következik, hogy mindenki másért éljen. Az élet főszabálya ezen bölcsélet szerint a legteljesebb altruismus lenne, a melynek értelmében, a legnagyobb önzetlenség egyúttal a legnagyobb önzéssé válnék, s az utóbbi által vezetettve az egyén a nagyobb szám javára másoknak kárt is okozhatna. Oly vonások ezek, melyek együtt nem férnek meg, a mi világosan bizonyítja, hogy az altruismus és egoismus között compromissum hozandó létre. Spencer etikájának 92—98. szakaszaiban ezt szerencsésen keresztül is viszi, és az ő okoskodásainak világánál láthatjuk, hogy Széchenyi jobb belátása és érzése által vezetettve gyakorlati következtetéseiben szintén nem volt az egyoldalú altruismus tanának a híve.

Még inkább látjuk az ő finom tapintatát abból, a mi az absolut és relatív etikájának egymással való szembeállításából kiderül. A „Világ”¹¹ ban, midőn a nálunk uralkodott eszmezavarokról és a „szerencsétlen ideákról” ír, ezt a különbséget ő is megtette, mert gyakorlati érzéke biztosan vezette őt az erkölcsi világ törvényeinek és szabályainak útvesztőjében is. Ez képesítette őt arra, hogy

¹ H. Spencer: Principles of Ethics, 83—91. §§.

az erkölcsi eszméket és érzéseket mindig helyesen ítélje meg Széchenyi az igazságról, a benső nemességről, az emberieségről, az igazmondás becséről, az engedelmességről, a szorgalomról, a mértékletességről és jellemről is igen találóan ítél. Az egyéni és a nemzeti élet etikájának egymástól részben való eltérése szintén nem került el figyelmét, azért az egyik szabályát a másik jelenségeire nyersen soha sem alkalmazta, ezáltal is bebizonyítván azt, hogy az analógia daczára a fizikai személyt jól megkülönböztette a collectiv egyéniségtől. Mind a kettőnek öntudata és ezeknek a fejlődöttebb embereknél való kapcsolatosága, de egyúttal külön követelményei is világosan állottak előtte. Midőn a politikai vezetéshez szükséges tulajdonokat felsorolja, mikor e részben különbséget tesz a sakkhűzásokkal dolgozó ész és a misericordianus szív között, midőn elítéli a szegénység meggondolás nélküli felkarolását, és mikor a józan gazdálkodási elveket a hazafiság követelményeivel nem engedi összezavartatni: mindez esetekben különböztető tehetségét ragyogtatja. És az emberekkel való jöttvevről beszélvén, ismételve hangsúlyozza, hogy ezt akkor cselekedhetjük a legnagyobb haszonnal és a legnagyobb mértékben, ha azt vagyunk képesek eszközölni, hogy okos eljárása által mindenki maga legyen a saját jólétének szerzője. — A szerves felfogás, a lélektani és természetes szilárd alapon nyugvó ethika azon szelleme nyilatkozik meg akkor benne, a melynek körében e tudomány ma is mozog, és amelyet valószínűleg a jövőben sem fog elhagyhatni.

Nem állítom én, hogy a természetbölcselet kizárólag uralkodott a Széchenyi értelmén és lelkületén. Csak azt hangsúlyozom, hogy habár ő neveltetésénél és vallásosságánál fogva a dualistikus világnézetet vallotta is, de okoskodásai közben, midőn nemzetének tanácsokat ad, voltaképpen mindig monista. Korábban lelkiatyja, Albach Szaniszló, épp oly nagy befolyást gyakorolt reá, mint később Lonovics József érsek. De midőn az előbbi a magyar nemzetet kicsinyli, és általában a nemzeti szempontot nem igen vallja magáénak, meghidegül íranta. Prédikációit még azontúl is látogatta, de azok már nem tettek mélyebb benyomást reá. Ekkoriban (1840 márczius havában) írta naplóiba, hogy midőn gyónni megy, felmerül benne a kétely, hogy vájjon az egész vallásos szertartás való-

ság-e, vagy álom? Azonban azt ő nem kutatja, hanem a valást általában csak tisztelni akarja. Mikor kedélyhullámszási beállanak, imáiban talál megnyugvást. De újból gyakran felveti e kérdést, hogy lehet-e hinni? Naplójának egyik helyén kijelenti, hogy a katolika vallást nem képes megérteni, és a felett elmélkedve, hogy Luther vájjon miért lépett ki az egyház kötelékéből, azt mondja, a „reformált vallást pedig értem, de nagyon emberi szaga van.“ Ugyancsak írott naplói szerint 1846 márczius 12-én kötekedik gróf Zichy Melániával, herceg Metternich Kelemennével, és ekkor a legkényesebb természetű dogmákat veti fel. De úgy látszik, hogy azok kételkedő feszegetését megbánta, mivel azt mondja, hogy mindezt vele csak a hiúság és eszének tündököltetése mondotta. Fohászai, melyek írott naplójának sok helyén vannak feljegyezve, arról a törekvésről tesznek tanúságot, hogy felmerülő kételeyeit le akarja győzni.¹

Az antropismustól Széhenyi egyáltalában nem akar szabadulni, de nagyszerű bölcsező, különösen deductiv képessége gyakorta idézett fel benne annak absolut igaz volta iránt kételeyeket. Ő a jövő életben hinni akart, s kereste is annak bizonyítékait. Többször emlegeti, hogy hazugság volna az életben sok minden, ha az általa felsorolt erények jutalma elmaradna. De midőn a nemzete által használtatni óhajtott végkövetkeztetésre kíván jutni, mint legrosszabb eshetőséget, azt, hogy a világ szigorú, megmásíthatlan természeti törvények uralma alatt áll, sohasem hagyja számításán kívül.

Azok szemelött tartásával dolgozni, fáradozni és áldozni akart, mert azt természetes alapon nyugvó kötelességének tartotta, és pedig minden irányú, anyagi, testi, szellemi és erkölcsi erejéhez képest; de mindezt czélszerűen, lehetőleg sikeresen kívánta megtenni. A politikában is, a hová ő a nemzet által követendő főirány megállapítását méltán számította, az érzelemnek csak a javaslat és jutalmazás, de nem

¹ írott naplói 1830 július haváról tartalmazzák például e szavakat: Dieu tu sais que je n'ai pas toujours été vertueux et que j'ai commis des fautes et de grands péchés; cependant j'ai été né pour la vertu. Accueillez moi avec grace, Dieu de misericorde! — Imáit akadémiai művem, negyedik fejezetében közöltem.

az elhatározás szerepét szánván, csak biztos, positiv tényezőkkel akart számolni. A transcendentalis és metaphisikai dolgokat positiveknek nem tekinthetvén, a természeti törvények minél alaposabb felismerésére, minél szabatosabb formulázására, s minél helyesebb és értelemhűbb alkalmazására fektette a legnagyobb súlyt. Az Istent igen gyakran nem antropomorphistikus módon emlegette, hanem csak mint fogalmat, a kit mi teljesen felfogni nem vagyunk képesek. Az Alkotó neki ekkor a legnagyobb jószág, tehetség, bölcsesség, boldogság, harmónia és tökély tiszta fogalma, a ki egyesek kedvéért semmit sem tehet. Ez az evolutio tana szerint úgy fejezhető ki, hogy az individumokkal a természet esetleg nagyon kíméletlenül bánik el, mert előtte az egyén magában véve semmi, és csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben fáját szolgálja. Az Isten ugyanis Széchenyi szerint a saját mély bölcseségű s egymással összhangzatosan egybefüggő törvényei által örökre megkötötte önmagát. De ebből nem következik, hogy mindennemű teremtményei és így az egyes ember és a nemzetek is hozzáfordulván, általa ne boldogulhassanak, ha t. i. rendeléseit felismervén, azoknak engedelmeskednek, vagyis ha a természet törvényei által adott utasításokat híven, buzgón és odaadással követik. Minden a haladás, a folytonos tökéletesedés, vagyis az Istenhez való közeledésre utal bennünket. Ezen irányban kell előre törtetnünk, mert különben Isten parancsait sem teljesítjük. — De nem elég, ha ezt csupán személyesen teszszük, hanem erőnk mértékéhez képest másokat is ez útra kell terelnünk, és azon támogatnunk. Az istenes imádság voltaképp nem más, mint mások ez úton való haladásának, vagyis embertársaink javának szóval és tettel tőlünk telhető előmozdítása. Ez által érdemesekké válunk az életre s annak jótéteményeire, és megnyugvásunkban mindenesetre elveszszük derék tetteink jutalmát, mert valamint az anyag, úgy az ezen titokzatos valaminek hasontermészetű belső tartalmát képező energia soha sem fog elveszni, ha Magyarország és a földgömb elpusztulna is. — íme egész tisztán kifejezve itt van a substantia törvénye. Ki tudja, Széchenyi szerint, hogy nem nyugodtában pihen-e a sírontúl az, a ki fákát ültetett, mint a ki életében azok árnyékában csak pihent.

Létünkben oly kétségesnek látszik reánk nézve minden, hogy a mi positiv abban kínálkozik, azt sietnünk kell ilyenül el is fogadni. Positivum pl. az, hogy mindennek, ha meg akar maradni, haladni kell, és a haladás csak a természet útján lehetséges. Az ilyen haladás önként kívánja a helyes társas köreműködést és a saját lényünk szakadatlan fejlesztését. Ez azonban nemzeti sajátságaink javarészenek megtartását, gyarapítását és salakjaitól való megtisztítását tételezi fel. Positivum az, hogy az egész emberiséget közvetlenül csak egyes kiváló szeliemóriások szolgálhatják; de közvetve többé-kevésbé szolgálhatja mindenki. Positivum a saját hazánk is, a hová a sors helyezett bennünket, és az, hogy magasb emberi szempontból is saját nemzetünk iránt vannak elsősorban kötelességeink, a melyek teljesítésében egyedül gyökeredzik létjogunk. E kötelességnek mindenekfelett a nemzeti fölény megeremtésére és fenntartására kell irányulni, mert mindenütt csak az győz, mely tulajdonképp a legjogosultabb, a legigazságosabb és egyúttal a legenyhébb hatalom.

A természet örök törvényeinek folyománya, hogy a nemzetek épp úgy csak az emberiségnek, mint a hogy az egyének csupán az illető nemzetnek tett szolgálatok mértékéhez képest boldogulnak. Azért van értelme a polgári erény gyarapítása iránti követelésnek, és annak, hogy a magyar törzsköcs külön nemzet az emberiség javára és dicsőségének emelésére mentessék meg. Ezt két egyaránt fontos oldallal bíró mód alkalmazása, a nemzeti és keresztény nevelés által lehet elérni. A nemzeti nevelés kitűnő nemzeti vonásaink fenntartását, pótlását és nemesítését, a keresztény nevelés pedig az emberiséggel való összefüggésünk tudatát fogja elősegíteni és öregbíteni bennünk. — Nemzetté azonban csak az a nép válik, a mely tagjainak túlnyomó részét a polgári erény hatja át, tehát az, melyben az összetartozás érzete oly nagy, hogy azt ezen cohaesioja folytán elpusztítani nem lehet, az ennélfogva oly erős, hogy egyetlen józanul kitűzött közös czéljának megvalósítása sem lehetetlen. A kereszténység pedig a nemzeti legélénkebb öntudat mellett sem engedni elfelednünk, hogy nemcsak magyarok, hanem emberek is vagyunk, a kiknek nem egyedül honfitársaink, hanem má-

sodszorban minden embertársunk iránt is kötelességeink vannak.

De mi a kereszténységben nyilvánuló igazi reveiatio? Az a mit ma sokan mindennekfelett hirdetnek, az ú. n. érzelmi kereszténység? Nem, hanem a kereszténység a maga eredeti tisztaságában, vagyis az értelmi kereszténység, a mely nem más, mint az emberiség társas életének egyetemes matematikai főszabálya. Ez pedig röviden kifejezve az önérdék és közérdek teljes összhangja. Itt Széchenyi a kereszténység tiszta szellemét megegyeztetni igyekszik a világrendben nyilvánuló általános nagy igazság követelményeivel. Szerinte a kereszténység két legfőbb alapelve: az osztó igazság és a felebaráti szeretet. Az előbbit az evangélisták így formulázzák: „Add meg a császárnak a mi a császáré és Istennek a mi Istené“. Széchenyi szerint ez annyit tesz, mint hogy teljesítsd kötelességedet a fejedelemtől kezdve az utolsó koldusig mindenkiivel szemben. O tehát az osztó igazságot az ethikai szabály ezen alakjába önti, és gyakorlati téren kívánja megvalósíttatni, mert szerinte minden szó, írás, vagy tett csak annyiban bír értékkel, a mennyiben emberboldogításra és nemesítésre irányul. A kereszténység másik alapelvét az evangélisták ekkép szövegezik: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.“ Széchenyi szükségesnek látja azonban ennél azzal a comradistinctióval élni, hogy: „de nem ám jobban, mint tenmagadat.“ Ezáltal állást foglal ezen követelésekkel szemben: „ha valaki arczul üt balfelől, annak nyújtsd oda jobb orczádat is, hogy, vele ugyanazt tehesse“, és „ha valaki köntösödöt kéri, annak add oda ingedet is.“

De azt sem tartja, hogy „boldogok a lelki szegények, mivel övék a mennyeknek országa.“ Nem dicséri a szegénységet sem, hanem a felvilágosodást, a lelki gazdagságot és a tisztas jóletet. A boldogság és boldogulás főorganumának az egészséges, kiművelt, erős emberi agyat tekinti, mely képes lévén felismerni a természet rendje szerint a valódi erő győzelmén alapuló nagy igazságot, az egyéni s társas életet arra építi, és ezáltal a mások jogos igényeiben megállapítja és folyton szemei előtt tartja a saját jogának határait is. Ez által teremti meg azután „a művelt nemzetek

keresztényi szabadságát, melyet nem csupán magának, hanem az egész emberiségnek szeret.“—A kötelességek fokozatait azután Széchenyi a leghatározottabban kidomborítja, s a teendők végzésének sorrendjét és a feladatok perspektíváját a saját fölvelei közé számítja. Szerinte valamint a hit, úgy a kételkedés is mélyen belénk van oltva, minélfogva az általunk észlelt természeti tünemények okait kutatjuk. A magyar nemzet is a legtermészetesebb úton akkor halad, ha az ok népévé igyekszik válni.

Azt állította, hogy a világrénd harmóniája, a keresztény vallás szelleme és a saját rendszere teljesen azonosak. Azonban felfogásainak minden figyelmes észlelője kénytelen lesz bevallani, hogy midőn Széchenyi a három közötti harmóniát ki akarja mutatni, akkora kereszténységnek—nem alaptanaival, de annak egyes kifejezéseivel szemben némi fenntartást, megszorítást, pótlást, törlést, sőt annak következetessége kedvéért több lényeges correctiót is kénytelen alkalmazni. Az ily módosítás mellett a három nagy mozzanat közötti összhang tekintetében felállított tételt aztán fényesen be is bizonyítja.

De hogy a logika által hajtva ő ezt a módosítást vallásos érzelmei daczára tényleg megteszi, az világosan bizonyítja, hogy benne a neveltetés benyomásai felett a testi, szellemi és erkölcsi élet egységes voltának átértése, és az egységes világnézet hatalma tulajdonképp a döntő pillanatokban teljes győzelmet vívott ki magának.

Ezzel nem áll ellentétben az, hogy ő a jövő élet hitéhez, a szellemi és erkölcsi külön világ gondolatához műveiben oly gyakran, és nem egyszer kétségbeesetten ragaszkodott, ami többször a magasb szellemi hatalmak iránti odaadás babonás félelmében is nyilvánul nála. Mindez az ő fejlődésének körülményei és testi szervezetének mivolta mellett nagyon érthető. De Széchenyiben a két álláspont közötti küzdelem szakadatlanul folyt, hanem mindig úgy, hogy a kettős világnézet mellett felhozott érvekben ezek iránti kétsége folyton előtérbe lép, és soha sem azokra, hanem — jóllehet mint a legrosszabb eshetőségre — mindig az egységes világnézetre alapítja végső következtetéseit.

Ezért merem én állítani azt, hogy az ő világnézete és

azon alapuló nemzeti politikája teljesen modern szellemű, sőt több mint ez: a jövőnek lassankint uralkodóvá levő rendszeres felfogásával azonos. — Erre alapítom azt a következtetést, hogy a magyar nemzet az ő jól megértett tanait életérdekeinek megóvhatása végett tartsa hát folyton szemei előtt, tanácsait pedig tőle telhetőleg kövesse pontosan.

MÁSODIK FEJEZET.

SZÉCHÉNYI RENDSZERE A TÖRTÉNELEM TANUL- SÁGAINAK VILÁGÁNÁL.

Hogy Széchenyi eszméinek mily benső értékök van, az a megelőző fejezet tartalmából világosan kiderült. Azonban politikája gyakorlati horderejének kellő méltatásához nem elegendő, hogy tüzetesen ismertetett és behatóan bonczolt rendszerének a tudomány ezirányu mai követelményeivel való megegyezését kimutassuk. Az a világnézet, melyből kiindult, továbbá a rendszerének alkatrészeit képező alapelvek és sarktételek így helyeseknek látszhatnak, de az iránt, hogy nem csupán akadémikus és elméleti beccsel bírnak, egyedül a természetölcselet szempontjából való megvilágításuk kellő megnyugvást még nem mindenki számára nyújt. Az elméleti igazságok általában csakugyan oly természetűek is, hogy azokat közvetlenül az életre alkalmazni nem lehet. Valamint az éghajlat megítélésének legbiztosabb mértéke az illető ország viránya, mert ez már arról is tanúskodik, hogy az összes meteorologiai mozzanatok mellett az azokat befolyásoló hydro- és orographiai viszonyok is miként érvényesülnek: úgy a gyakorlati, közvetlenebb hasznosításra rendeltetéssel bíró aranyigazságok legjobb próbáját is annak megfigyelése képezi, hogy hosszabb idők tapasztalatait tekintve azok a múltban miként váltak be. A jelen műnek főczélját pedig az képezvén, hogy Széchenyi politikájának korunkban való alkalmazhatóságát kimutassa, s az erre vonatkozó meggyőződést mélyítse és terjeszse, ebből önként következik, hogy rendszerének hatását a történelem világánál is közelebről kell bemutatnom.

Ezen feladatomban nem tartozik a könnyebbek közé, mivel tény az, hogy a Széchenyi politikája egyideig min-

denki által szemlélhető módon az egész nemzeti életre kiható gyökeres és sikeres átalakulást vont ugyan maga után, később azonban kortársainak nagy része előtt ő úgy tűnt fel, mint a ki a fellépésének idején, és még másfél évtizedig azután is követett irányától eltért, és a saját maga által keltett erélyes reformmozgalommal ellentétbe helyezkedett.

Ezt a meggyőződést kevés kivétellel a múlt század negyvenes évei alatt a közélet terén szerepet játszott legjobb és leghigadtabb hazafiak is osztották. A mint az általa megindított reformtörekvés áramlata egyre rohamosabbá lett, az ő népszerűsége is folyton tünedezett, és elszigetelt állása mindjobban kiderült. Az általa megjósolt katasztrófa után azonban még leghevesebb ellenfelei közül is sokan, így névszerint ifjúsága reményeinek osztályosa, báró Wesselényi Miklós, ismét neki adtak ugyan igazat; de midőn a nagy nemzeti balsiker és szerencsétlenség nyomai — legalább külsőleg — elsimultak, újból feléledtek a korábbi kételyek, hogy vajjon csakugyan bölcsesség, és nem inkább egy beteges kedély rémlátomásainak kifolyása és merőben igerlékeny akadékoskodása volt-e az az ellenállás, melyet Széchenyi a Kelet Népeinek megjelenése után -- igaz minden fogható siker nélkül — oly kétségbeesett erővel kifejtett. Hazafias, komoly és pártatlan emberektől ma is számos nyilatkozat hallható, melyek szerint a Széchenyi politikájának tartalma ez időben már nem volt az, a mi eleinte, és hogy később annak szelleme mindinkább egy önmagával is meghasonlott és bensejében károsan tusakodó lángész zavaros kétkedéséből állott.¹ Ez a felfogás azért rendkívül káros, mivel Széchenyi egész rendszerére a gyakorlatatlanság és elavultság bélyegét ráütni alkalmas. Az működését a legszilárdabb alaptól, amelyen benső igazságának és végtelen erkölcsi erejének, mely által felépült, tudniillik irányadóul szolgálni hivatott lélekemelő dicsfénytől fosztja meg.

Mélyen meg vagyok arról győződve, hogy ha erőm gyarlósága folytán talán nem is kielégítő módon, de kétség-

¹ Legújában ennek ad kifejezést Beöthy Ákos is. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei ez. m. II. köt. 157. és a köv. 11.

kívül hasznos munkát végeztek, midőn ennek a felfogásnak tarthatatlan voltát kimutatni és „a legnagyobb magyar“ rendszerének aktuális értékét minden oldalról feltüntetni igyekszem.

Azonban távol áll tőlem, hogy én a gróf Széchenyi István eljárásának összes részleteit a tökély képében akarnám bemutatni. Kétségtelen, hogy azért, ha őt kora később félreismerte, és egészen voltaképp sohasem értette meg, nem egyedül azt a korszakot lehet okolni. Valamely államférfi és reformátor politikája csak akkor lehet mentes a gáncstól, ha annak nem csupán, vagy főleg eszmetartalma, hanem eszközei és megvalósításának módjai is teljesen kifogástalanok és sikeresek. A helyzet, a melyben neki működni, a közönség, melyet vezetni és átalakítani feladata, reá nézve minden bizonynyal oly tárgyi tényezők, melyekkel számolnia kell. Ha tehát valaki a legjobb szándék által van áthatva, sőt az elérni kívánt célhoz az eszközöket a legokosabb módon választotta is meg, de odaadó törekvése mellett nem tudja azokat elég ügyesen és szerencsés célszerűséggel alkalmazni, akkor hazafias nagyságának minden csorbítása nélkül — mégis elismerhető az, hogy — talán tőle nem is függő okok miatt nehéz hivatásának bizonyos tekintetében nem állott a magaslátán.

Ezen kényszerűség előtt állok most én. Mint akadémiai egész művem és jelen munkám [is tanúsítja, Széchenyi erkölcsi és szellemi nagyságának kevés őszintébb bámulója lehet nálam. Sőt arról is meg vagyok győződve, hogy politikájának a korviszonyok folytán szükségessé vált kiegészítéssel való követése Magyarországra nézve életkérdés a jövőben is. És daczára ezeknek be kell vallanom, hogy őt a gyakorlati politikus eszményeként magasztalni az igazság megsértése nélkül nem lehet. De egyúttal mulasztás volna fel nem hoznom azt is, hogy az ő magas céljainak minden válság nélkül rövid idő alatti megvalósításához csakugyan az államférfiul ügyesség és művészetnek egyedül a képzelem által feltalálható tökélye lett volna szükséges.

Valószínű azonban, hogy ha ő nagyobb politikai művész, akkor közvetlen befolyását a nemzeti élet lüktetésére jobban megtarthatta, és rendszerét teljesebb mértékben érvényesíthette volna. Neki ugyanis a biztos sikerhez csaknem minden esz-

köze megvolt, és minden főbb sakkhúzását is jól számította ki. Tökéletesen ismerte az országot és annak minden baját. Az embereknek és osztályoknak szívébe és veséjébe látott. Erről semmi sem hathat meggyőzőbben reánk, mintha műveiben lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy a kép, melyet ő a saját korabeli Magyarországról magának alkotott, a valóságnak tökéletesen megfelelt. Ebbéli nyilatkozatait irataiból én magamnak tüzetesen kijegyeztem, és azokat az általam hosszas tanulmányok és kutatások után az akadémiai művem elején felállított képpel összehasonlítván, kénytelen voltam bevallani, hogy diagnózisát találóbb már nem lehetett volna.

Jelzett célom szempontjából nem tarthatom feleslegesnek mindent elkövetni, hogy ezt a meggyőződésemet lehetőleg széles körben mások is osszák; azért, habár az ismétlés látszatával bír is, a mi pedig a valóságban éppen nem, ha nem is idézetszerűen, a szót magának Széchenyinek adom át, hogy a hazájáról felléptekor benne élő képét az ő saját előadásából vehesse ki az olvasó.

„Tizenöt évvel ezelőtt — írja a harminczas évek elején milyen volt hazánk? Pártok, felekezetek, nemzetiségek s a municzipális szerkezet ártat rúttul el volt darabolva. Öt párt, hat felekezet agyarkodott egymásra; tíz különféle nemzetiség volt benne számlálható, s a jászok és kunok kerületeinek, továbbá a királyi városoknak tekinteten kívül hagyásával is 52 törvényhatóságra szakadt szét az ország. Ezen eldarabolttság beteggé s egy haldokló testhez hasonlóvá tette honunkat, melyben a vér már alig keringett. Ez az állapot gyászba borította szülőföldünket. A természetellenesség szégyent hozott reánk, mivel a kis nemzetek sorába sülyesztett, mert csakugyan kevesen vagyunk és soraink gyérek.¹

A főrendi birtokosok csekély kivétellel nem sokat törődnek az országgal. Vagy kint a kölföldön töltik napjainkat s költik pénzüket, vagy itthon tengődnek s nem szorgálják az országot sem tisztviselés, sem társadalmi munka, sem tudomány által. És ha ilyenre szert tettek és tehetségük is volna hozzá, az ország dolgaiban teljesen járatlanok. ide-

¹ Világ 63. és a köv. 11.; Stádium 18.

jüket úgy töltik, mintha a magyar földnek legkisebb javában sem részesülnének, vagy mintha nekik nem is volna szabad a közügyekbe avatkozniok. Hány gyakorolja józan és állhatatos pártatlansággal azt a felséges jogot, hogy az ország, vagy a vármegye gyűlésén minden hivatal nélkül is felszólalhat, s a közösségre, sőt bizonyos mértékben a kormányra is befolyást gyakorolhat?

Legnagyobb és legszebb palotáinkban a magyar nyelv idegen. Ritkán fogadják szívesen, s ha különös alkalmaknál néha meg is jelenhet ott, ez csak oly formán történik, hogy a számos külföldi szólamon csupán akként lövel keresztül, mint a borult ég felhőinek hasadékain a villám. A számkivetett szegény magyar nyelv ekként főleg előszobákban és istállóknak tartózkodik, és a ház főekessége, az úriasszony, a ki különben mindent felelevenít s a legszárzabb dolgokra is báját tud önteni, a magyar nyelvet nem érti. De ha érti is, hátat fordít neki. A nemesség körében van igen sok dicséretes kivétel, s mondhatni, hogy a jó szerencsén kívül egyedül annak köszönhetjük polgári életünk fennmaradását; de egyúttal azt is, hogy a keresztény nemzetek közt csaknem a leghátrább vagyunk. Ez a nemesség majdnem minden szellemi erejét, a mennyiben szellemileg egyáltalán foglalkozkodik, kizárólag a hazai tudományok művelésére és gyakorlására fordítja. A külföldet nem ismervén, hazáját valódi értékén túlbecsüli. Az újabb találmányokról, melyeknek más országok annyit köszönnek, tiszta fogalma sincs. Így aztán a javítások ellen vak hévvel kél ki. Sokan a féltelenséget tartják szabadságnak, s kiváló állásuk lényegét abban találják, hogy azért csak későn, vagy éppen nem sújthatja őket a törvény. Gyakran kijátsszák ezt, és a kiváltságolt rendbontók folyton betyárkodnak közöttünk. Annál keményebben bűnhődik az ártatlan nagy többség, mert néhány gonosz ember miatt rossz hírből áll egész nemzetünk a külföld előtt. Számptalan köznemes pedig szabadnak azt gondolja, a ki adót nem fizet. Hiányzik a legtöbbnél köztük az élni tudás, a *savoir vivre*, mely a jobb társaságban való megélhetéshez és más nemzetek megismeréséhez múlhatatlanul szükséges.

Mily gyenge a mi hazánk, melyben oly nagy a rokonok közötti visszavonás? De a honi dolgokban tudatlan mágnás

sokkal vétkesebb, mint a miveit szokásokban járatlan köznemes. Azonban ez csak annyiban áll, a mennyiben a csiszolatlan gyémánt becsesebb a simított kovánál; mert hiszen valódi értékét annak is csupán a köszörülés adja meg. A jobb hazafiak, a kik hönükért tehetségük szerint áldozni hajlandók, a régi rozsdás, megrögzött szokásokat összezavarják a nemzeti szellem lényegével, s a nemzetiség emelkedésének főtenyezőjét nem abban látják, a mit az előítéletektől szabad ész javasol, hanem abban, a mit az idő lassan életszokásaiként szentesített. Ha azután előítéleteikből letesznek valamit, s hibás felfogásukat megigazítják is, hazánk javára s emelkedésére vállvetve közös akarattal nem törekszenek, hanem az országnak a központtól távolosó számtalan részében szerteszt — önjerejükben túlságosan bízva — pazarolják el azt.

A városi polgárság, mely úgyszólván az ország ipari, kereskedelmi és művészeti értelmiségét egyedül képviseli, nagyobbrészt nemcsak nem magyar, de nem is vágyik azzá lenni, noha a magyar hon levegőjét szívja, kenyereét eszi, borát iszsa, s a magyar földön kívül más hazája neki sincs széles e világon. Be kell azonban vallani, hogy a nemesi rendek ez osztályt nem igen édesgetik magukhoz, s azt nagyobb támogatásra nem méltatják. Pedig az gyakorlati értelmisége, kereskedelmi ügyessége és tudása által igen sok jót tehetne hazánknak. A mire tehát oly nagy szükségünk volna, a szó valódi értelmében derék városi polgárságunk, ipar és kereskedelmi osztályunk és művészi karunk nincs. Mindaddig nem is lesz, míg a törvény személyt és vagyont a lehető legerősebb védelem alá nem vesz, s a magyarság átlalában ez osztályokat nagyobbra nem becsülendi, mint eddig.

A parasztság sok nemzetiségre van tagolva. A németnek értelmes munkássága, a tótnak kiirthatatlan termékenysége, az oláhnak szokásaihoz való makacs ragaszkodása s a rácznak kereskedelmi ügyessége, mind szűkebb határok közé szorítja a törzsökös magyart, a ki, ha független férfias magatartását nézzük s ezt az ízlés megfelelő mértékének ismerjük el, az országnak talán kivétel nélkül legjobb lakosságát szolgáltatja.

A magyarságnak ez az utolsó reménye csekély számú

ivadékai útján oly lassan gyarapszik, mint az oroszlán. Ellenben a tót, német, oláh úgy szaporodik, mint erdőben a gomba. E mellett a magyar nagyon is függetlennek érezvén magát, kerüli a munkát, s keleti komolyságában büszke vad-sággal teszi félre az előmenetel fényes eredménynel kínálkozó eszközeit.

A felekezeti visszavonás még az egyes nemzetiségeken belül is megosztja az embereket. A katolikusok és protestánsok közt keserű versengés uralkodik. Sok derék magyar község, melyek lakosai olyan egyenesek és karcsuk, mint a fiatal fenyőliget sudarai, arczvonásra, termetre mozgásra nézve egyenlők, mint a rokonok. De aránylag igen kevés helyen képeznek egy szívet és egy lelket, mert a keresztet, a türelem és a felebaráti szeretet dicső jelét, sokszor a mennyországból való kirekesztés fegyverévé alacsonyítják le, és a kakas is, a lelki ébersége példányképe, az ellenséges bizalmatlanság czéggéreként dísztelenkedik. Alig van társaság, egylet vagy intézet, mely a vallási irigykedés ördögétől ment volna. Így a pusztulás csiráját minden kezdemény már születésekor a maga keblében rejti. Legyen valamely intézetből csak egy felekezet is kihagyva, s legyen az nem a születés és hitvallás, hanem a tudomány és ész kívánalmi szerint szervezve, akkor sikerének valószínűsége már nagyon rosszul áll. Hogy a nemzeti összhang nem létesülhet, hogy ez a nyomorult haszonlesés, szűkkeblűség, gyávaság és hiú előítéletek felett nem ülhet diadalt, mivel ez utóbbiak az egység, egyetértés, erő és erény minden varázsát megsemmisítik, az főleg annak tulajdonítható, hogy a honszeretet nem elég meleg s a szépnak, nagyinak és dicsőnek tisztelete nem elég mély a keblekben.

Ha valamely idegen meglátogatja hazánkat s a nyelvre tekintve ítelné meg az országot, akkor Magyarországot alig találná fel itten. Csak néhány mértföldnyire utazzék, s a lakosokkal a saját nyelvükön akarjon beszélni, akkor három-négy nyelv bírására volna kárhóztatva.

Bármennyire is tökéletlen a municipális szerkezet, nem lehet tagadni, hogy a régebb magyar rendi államot s annak alkotmányát az tartotta fenn. Széchenyi is szívesen elismerte ezt, és érdeméül rója fel, hogy a jövőben való előmenetel és haladás lehetőségét annak köszönhetjük. A megyék szónokai

mentették meg a magyar hont a beolvadástól s a bizonyos megsemmisüléstől.

Az, hogy a megyei önállóság folytán 52 külön darabra szakadt az ország, a korábbi időkben nem volt baj; mert valamint a több boglyába rakott takarmány nagyobb biztonságban van, mint ha az egy kazalba halmoztatik egybe, mert ha a mennykő belé üt is néhányba, megmarad a többi, úgy voltunk a megyékre szétfoszlott országgal is. De ennek az érdemes megyei rendszernek az a rossz oldala volt, hogy a vér lassú keringését okozván, csaknem mindenben halálos hátramaradást idézett elő. Az egyik megye a másik megyével az egyik város a másik várossal nem törődik. Mit bánja a Csallóköz Mosonyt, ha a Dunába fulladna is. Tolna a maga vizét Pestre duzzasztja; Győr Esztergomnak vet gátat. így azután a különben sem nagy királyság 52 kis királyságra oszlik.— Az tehát, a mi hajdan fenntartotta szabadságunkat, s egyfelől a végzetessé válhatandott gyuladástól mentett meg, az más részről egészen elgyengített, s a marasmus által való elpusztulás veszélyének tett ki bennünket.

Egyeseknek szavai, a kik világosan látják az ország szégyenítően alacsony állását, elvesznek az egymást üldöző sok mindeféle felekezet vad ordításai s a nyomorult haszonlesők rimánkodó nyögései között. Az önkénynek tehát értelmiségünk súlyában nem volt elegendő féke.¹ A hatalmasabb, tehetősebb osztályok magasabb műveltsége is a latin classicusokra, a rablisztikus törvénytudásra és szörszál hasogatásokra pazaroltatott el. Életrevaló gyakorlati ismeretek alig voltak az országban. Különösen az ipari és kereskedelmi ismeret aránylag igen kevés, főleg a tőzsgyökeres magyarok között. A kisebb nemesség nagyon elszaporodott és kevés földjéből alig tud megélni. Kézművessé s kereskedővé lenni büszkesége nem engedi, és méltóságán alulinak tartja, hogy mindennapi munkával szerezzen kenyeret és vagyont. Inkább dologtalanul henyél otthon; ezt nemes emberhez illőbb foglalkozásnak tartja. Legfeljebb vadászat, de ezt is észszerűtlenül teszi, s a nyúlfiakat anyjuk hasában öli meg. — Eljárásában általán makacsul ragaszkodik a régihez. Az új szokások

¹ Világ 63-72. 11.

is csak felszínesek, mert azok velejének és észszerű okának tekintetbevétel nélkül karoltnak fel. — Lelkileg független ezen összes rendbeliek közt nagyon kevés van.¹

Rosszul gazdálkodunk, vizeink el vannak hanyagolva. Csak indignatioval szemlélhetjük a Körös berkeit, a Tisza, Dráva, Bodrog kiöntéseit, s a Kunságot, melyek területein sok ezer család élhetne boldogan, a kik most talán nyomorognak. Új nemzetségek támadhatnának ott, melyek az ország dísztét és erejét gyarapíthatnák. Vérontás nélkül mily szép tartományokat nyerhetnénk hazánknak? Magasfokú közművelődés lehetne uralkodó, a hol ma nád és zsembék között róka és farkas csatangol. Kies mezők és mosolygó lakhelyek válhatnak fel az egészségtelen tájakat. Mert mocsarak lepik el az ország nagy részét. Rossz út rossz útba torkollik. A forgalom fejlődésének kárára ehhez még az járul, hogy termékeink nagy részét szintén rosszul szedik fel, így aztán kevés a kereskedelemben való termék.² — Télen, hanem nagy a hófúvás, még csak van közlekedés, nyáron is az utakon valahogy csak elmehet az ember. De ha a fagy enged, vagy ha tavasszal és ősszel esik, akkor az utazni kívánó valósággal helyhez kötött rab.

Maguk a fővárosok, Buda és Pest, is rosszul vannak kövezve. A Dunapári dísztelen, s miután minden szemetet oda raknak le, sok helyen undorító is. A ki Budáról Pestre télen akar átmenni, annak a legotrombább szerkezetű hajókra kell ülnie, és még szerencsésnek mondhatja magát, ha a nép salakjával birkózva azokat elérheti. Ha pedig észak, kelet vagy délről jön meg ide, s nedves, lágy idő van, akkor egész sártengert kell átúsznia. — Pesten néhány szép épület található ugyan, de kár, hogy azok sárban, vagy porban állanak. A fogadók még itt is alávalók; külön szállást alig kap az idegen. — Ha pedig azokat a nyilvános helyeket keresi, a hol az ország műveltségének kincseit láthatná, a minők a külföldön még a kisebb városokban is mindenütt fellelhetők, az egy nemzeti múzeumon kívül nem talál semmit. Megéheztén, az étkező helyiségeket keresi fel; de azok

¹ Világ 73.

² Világ 88.

nagyon kevés kivittel az étvágyat visszajeszítő mocskos barlangok, s bennök még iható bort és igazán jól kisült zsemlét sem lehet kapni. Színházba menne, de magyar nincs. Elmegy hát a németbe, mely a világ legczélszerűtlenebbül épült színháza. Olvasó vagy társaskörök nincsenek. Az utcákat az esőn kívül nem mosta, és nem szárítja más, mint a nap és a szél. Fa sehol sincs a városban. Minden hamuszínű; a mosolygó zöld szín számkivetve van innen. A legnépesebb utcák is szorosak, piszkosak. Ez a főváros.

Nézzük a vidéket. Ha a magyar földbirtokos jószá-gaira megy ki, s annak gyakran roppant területéről bevételt remél kaphatni, azzal a kérdéssel fogadják, hogy hozott-e a folyó költségekre pénzt? Az árak rosszak, a jövedelem kevés. A folyók és vadvizek gyakran mindent elpusztítanak. A ragályos betegségek, a métely és más döghalál-esetek általában nagyon gyakoriak.

Ha a megyékben utazik valaki és a fogadós magyar, bizonyára nem jól fogadják, s csak abból élhet, a mit magával hozott. A korcsmákban mindenütt szűk és rövid ágyak vannak.

Ne legyen valakinek rangja és czíme, akkor művel-sége és tudománya után itt ugyan nem becsülnek meg senkit. Az elfogultság oly nagy, hogy ha az ember folyton nem dicsér mindent, megbánásoknak teszi ki magát. Nincs egy nevezetes emlék sem, mely a századok viharával meg-küzdhethetne. Emlékkő nem jelöli nagyjaink hamvait, a mi azután az élőket a nemes érzelmek, gondolatok és tettek pályáját megfutni serkentené. Pedig voltak nagy embereink, a kik méltók lennének az ily emlékekre. Ellenben mennyi mindenfelé a bitófa?

Nemzetiségünk és szokásaink fejletlenek. Iszonyúan hátramaradtunk. Az ország minden tekintetben való szegény-ségén megijed az ember. Pedig annyi fiatal erőt, szépséget láthat, s a fogékony-ság csalhatatlan jeleit találhatja itt az ember arra, hogy a nemzet életképességében hinni merjen.

Azt a kérdést vette fel ennélfogva magában Széchenyi: vájjon miért beteg hát ez az ország? Ennek főokát nemzeti-

¹ Világ 92—93.

ségünk fejletlen voltában és az értelmiség csekélységében vélte feltalálhatni.¹

Hajdan a távolság köztünk és más nemzetek közt nem volt ilyen nagy. Jó volt a balta, fokos, buzogány, míg szomszédainknak is csak az volt a fegyvere. Azonban hazánk nem megközelíthetetlen sziget, hanem kevésbé védett síkságon — de ezen sem igen nagy hegyek között — fekszik. A vad függetlenségfészke tehát nem lehet. Ily országban égetően szükséges a szomszédok támadó és védelmi eszközeivetés módjaival nemcsak egy fokon állani, hanem azokon még túl is kell tenni. A katonáskodás egy téren sem alapszik már szemfényvesztésen. A parádé, gyakorlás és szemlék magukban elégtelenek, hanem oly tudomány kell, melynek alapos birtoka és tanításainak végrehajtása a háború szerencsés befejezését biztosíthassa. A szoros értelemben vett katonai szolgálat nem kevésbé szövevényes, és bonyolult, mint minden más mesterség. Azzal nem dilettánsoknak, hanem szakavatott, hivatásos embereknek kell foglalkozni. A honvédelemnél az insurrectio tehát teljesen elégtelen.

Sokkal szegényebb az ország, s alkotmánya is sokkal nehezkesebb, semhogy győzelmes nemesi hadat czélszerűen és gyorsan tudna kiállítani. Csak az állandó hadsereg az, melyet jól lehet szervezni. Kitűnő vezérek alatt állva azonban alkatrészei sem lehetnek míveletlenek. Dehhez általánosabb műveltség szükséges az egész országban.² — Hány ember emlegeti az 1741. s 1746. év közötti időket, mint amelyek állítólag az újabb magyar történelem legszebb lapjait töltik be? Pedig akkor életszikránk nem lobbantott lángra már semmit sem, csak pislogott, s a vízkórság emésztette a nemzet testét, mely a nagy veszély közepett is mélyen aludt.³ Ezzel a korról szemben újabb nemzeti fejlődésünk és férfiasodásunk kétségtelen. De a közelebbi idők 1825-től 1830-ig megint sok tévelygést mutatnak. A szabad emberhez és hű alattvalóhoz illő egyenes szó fölé a hízelkedés szózatja kerekedett. Pedig nem a legszebb szerep valamit palástolni akarni, a mi

¹ Világ 95.

² Világ 132-133.

³ Világ 273.

fényes, mint a nap. Néhány év óta a bátor és hivatott szónokok nagyrésze királyi hivatalokban van.

A ki II. József idejére gondol, mikor hazánk koronája is számkivetve volt, annak hálával kell azokról megemlékezni, a kik a fordulatot akkor előidéztek. Reformációra szükségünk van, s bizonyosan reformáltatni fogunk is valamikor. De ez sürgős. A reformokat ez okból addig vigyük keresztül, míg az idő a miénk, s a hatalom a kezünkben van, tehát míg a fejlődés irányát mi állapíthatjuk meg.¹ Különben a nemzet szempontjából nagy lesz a késelem.² Azonban igaz, hogy az 1825 előtti és az 1825 utáni idők között nagy különbség, sőt ellentét van.³ De a, későbbi nemesi közfelfogás jellemzésére is egy találó esetet hoz fel Széchenyi. Elmeséli, hogy valaki 1832-ben az országgyűlésre menő követekkel jött össze, s közte és azok közt a közvetkező párbeszéd folyt le: „No kedves uraim, gondolkoztak-e a szegény adófizetők sorsáról, kell-e azon segíteni, és miképp“ Ezek azt felelték, hogy némely földesúrnak kegyetlenségén, melynél fogva robotoló munkásaiknak napközben pihenést nem adnak, valóban kell és pedig úgy segíteni, hogy két órányi napi pihenési idejük legyen. De mivel a földesúr sem károsodhatik, hát a gyalog napszámok évi mennyisége 104-ről emeltessék fel 113-ra.⁴

Az előadottak tanúsága szerint Széchenyi tehát a magyar köz- és magánélet igen alapos és mélyreható ismeretével bírt. Ha később egyben-másban koronként az állapotok festésénél a színeket egy-egy árnyalattal talán sötétebben, vagy világosabban alkalmazta is, a mi akkori kedélyhangulatainak tulajdonítható, ez nem változtat azon a tényen semmit, hogy Magyarország 1825 előtti köz- és magánviszonyainak rendkívül hű képe élt benne.

Miután reformátor! hivatására, mint akadémiai mun-

¹ Beöthy Ákos szerint tévedés, hogy Széchenyi a nemzetet felébresztette, mert állítólag erre szükség nem volt. Szerinte az ő munkái sem keltettek volna oly nagy hatást, ha a nemzet csakugyan szunnyadt volna. Ls. A magyar államiság fejlődése, küzdelmei ez. m. II. 140. I. — Látni fogjuk, hogy' ez a dolog tulajdonképp miként áll.

² Világ 273-276.

³ Világ 229.

⁴ Stadium 22.

kásban, úgy hiszem, meggyőzőleg kimutattam, igen lelkiismeretesen készült, azt is tökéletesen tudta, hogy a jó diagnossissal megállapított bajokon mivel és hogyan keli segíteni. Annak bebizonyítása végett, hogy a therapiat is mily kitűnően találta el, sőt az alkalmazandó taktika felett is mélyen gondolkozott, és elvben ezt szintén gáncsot nem tűrő módon szabatosította, megint az ő ebbeli nyilatkozatainak tömör visszaadásához kell folyamodnom.

Irataiban ismételve biztosítja az olvasót, hogy nem bírja ^{E^{cc}e_anⁱ'^} tűrni szülőföldének hátramaradását, s az, mint a fereg, rágódik ^{J_va¹'¹⁴a¹} lelkén.¹ Mióta él és eszmél, mindig kimondhaiatlan vágy létezett lelkében, és minden csepp vérében Magyarország fejlődése pezseg. Az a remény, hogy ez lehetséges és nemzetünk újjászülethetik, habár szintén régen, de az első vágyak jelentkezésénél mégis később merült fel benne. A nemzetek életének tünetei csalhatatlan számok alakjában mutatták előtte, hogy míg Európának, jobban mondva a civilizált világnak, népei mind elérték már tetőpontjukat, és vénülésnek indulnak, a magyar népnek csak most derűi fel hajnala, és oly fényes jövője fog bekövetkezhetni, a minőt a rozsdáiban elsüllyedt magyar nem is tud elképzelni.

A magyarságából kivetkőzött németeskedő honfiak ezt a felfogást gúnykaczajjal fogadták, és nem sejté más, mint egy kis töredék, mely azonban, fájdalom, minden gyakorlati tapintat nélkül örökké csak elméletek és szép ábrándok között kalandozott, mert hidegvérrel számítani nem tudott. Hivatásunk nem csekélyebb, mint eredeti sajátságainkat kiképezve, a világot egy új nemzettel gazdagítani. Azonban, fájdalom, a régi magyarnak nagyon sok kinövése van. Arra kérte hát Széchenyi honfitársait, hogy üssék bár, de hallgassák meg.

Sohasem határozta volna el magát e szerepre, ha egy nemes lény (Crescence) nem ígéri, miképp ő fog mellette hű kebellet állani, ha mindenki félreérti, és egészen magára volna is hagyatva. Ekkor aztán nem annyira tehetségében, mint tiszta szándékában és férfias szilárdságában bizva, meg-

¹ Stádium, 12.

esküdött, hogy még ha vesznie kellene is, a kettős cél, t. i. a nemzet feltámasztása és nagy jövődjének biztosítása érdekében el fog követni mindent. Tizenhétévi katonáskodás után életének hátramaradott részét hazájának szentelvén, a közélet tövises mezejére azzal a komoly elhatározással lépett, hogy ha senki más, ő fogja nemzetünk majdani fényének alapját megvetni, vagy legalább ezen czeíak szenteli földi pályáját végső lehelleitéig.

Pedig nála jobban senki sem látta, hogy e szándék megvalósítása mily nehézségekkel van összekötve, s hogy ez a lehetetlenséggel csaknem határos. Mondhatja, és e te^voú!* részben dönthetetlen bizonyítékokkal szolgálhat,¹ hogy semmit sem tett rögtönözve és pillanatnyi felhevülés következtében, habár lelkesedése néha az egekbe ragadta is. Minden lépését egy előre kiszámított és messzeható terv szerint intézte. Vére meggondolntlanúl sohasem ragadta el, mert a közélet mezejére nem szenvedélyből, hanem a kötelességérzet által sugallt elszántságból lépett.²

A közdolgokba való avatkozása nem volt egy alkalmi szindarab rövid jelenete. Nem volt olyan, mint mikor a hős színpadon hal meg honáért, és félórával később derült kedélylyel jóízűen vacsorái. Nem volt az valami véletlennek következése, vagy valamely áramlatnak eredménye sem. mely őt akarata ellenére is tovább sodorta volna. Nem volt oka annak a megbántott hiúság, vagy valamely keserűség sem.

Ily szerepeket nem játszott, és ily kútfökből munkássága nem vette eredetét. Határozottan állítja, a mit különben egész élete is tanúsít, hogy az nem volt másnak szüleménye, mint a vallásos magábatérésnek, és földi helyzete felismerésének, minkefolytán lelkiismeretének azt a szózatát követte, mely szerint, ha a magyar kiváltságos főnemes birtokkal, meglehetőes fővel és ép kezekkel megáldva, irígylésreméltó helyzetében nem tesz a hazáért semmit, hanem kötelességének teljesítése helyett

¹ Naplóit érti. O. J.

² Beöthy Ákosnak az az állítása, hogy a Sz. I. eljárása ötletes és rapsodicus volt, annak tehát tökéletes félreismerésén alapszik. Lásd id. műve, II. kötetének 151. lapját.

sülyedni engedi vérét, sőt annak sülyesztésében maga is részt vesz, akkor az elkövetett hibákért és bűnökért, melyek következtében száműzetik innen a szabadság és elhal a nemzet, első sorban ő a felelős.

Szüntelen hangzott bensejében: „Ha nem te, miért tegyen akkor más?” És látván, hogy máshonnan jobb segítség nem jön, becsületesen közlegénykedni vala elhatározott célja.¹

Kereken kimondja azonban, hogy nemzetét évekkel ezelőtt csak kevésbé tudta szeretni és becsülni, s néhány lelkes barátján, hazánk fiatal reményein kívül a magyar nemzetet általában véve most is inkább a jövőben szereti, mint a jelenben. Csak a kifejlett magyart, úgy, a milyen Isten segítségével lenni fog, és nem abban az alakban becsüli, melyben annak nagy része ma jelentkezik.²

Nem mutatott volna azonban előrelátásra és körül-ményismeretre, ha honunkat veszélynek indúlni látván, mindezt rögtön, minden hozzászoktatás nélkül mondja meg, s a nemzet előtt állapotát és a veszélyt, melyben forgott, egyszerre tárja fel. Midőn casinókat, lóversenyeket és efféléket tervezett, nem mondhatta, hogy végcélja velők korántsem a társas élet kellemeinek szaporítása és a lótenyésztés előmozdítása. Ezek is figyelemreméltó mellékes célok; de főcélja az volt, hogy hazánk erői központosítsanak, a megyei s városi lakosság: a mágnások, nemesek és polgárok felekezeti és nemzetiségi különbség nélkül egy magasabb cél érdekében olvadjanak össze. Hogy itt oly társadalom keletkezzék, melyben az ember nem czíme és állása, hanem belbecse szerint latoltatik; hogy a nemzet legnagyobb kincse, t. i. a kiképzett és előítélet nélküli emberi agyvelő, minél nagyobb számban és mértékben fejlesztessék, s az őt megillető helyre emeltessék fel, és így felébredjen az igazi közszellem. Ezeket és még messzebbható törekvéseit nem verhette dobra; azon korlátokon, melyek eléje voltak rakva, nem szökhett át, mert az annyira bizalmatlan közmagyar rögtön hátat fordí-

¹ K. N. 20, 30. — V. ö. Beöthy Ákos id. műve II. kötetének 152. lapjával.

² Kelet Népe. 22—26.

tott volna neki. Az elszigetelten élő olygarchák pedig, a kik senki elsőbbségét maguk felett nem ismerik el, és annak még gondolatát is halálos bűnnek tartják, haragra gyúltak volna ellene, a mint mondja, egy kilépett, félig-meddig elkergetett kapitány ellen, ha olyan tervvel mer előállani, a mely nekik, a talán magas hivatalban, de bizonyára magas képzelgésben élőknek soha eszökbe sem jutott, a miről nem is álmodtak. A tömeg valószínűleg néhány elménczkedő által vezetettve, ha előbb nem tud sikereket felmutatni, mindenféle lealázó mondásokkal egyszerűen kigúnyolta volna. Előbb tehát sikereket kellett mutatnia. Azokra kellett várnia. Kénytelen volt tűrni a sártra! mocskoltatást is, mert óvakodnia kellett attól, hogy ő is azon hígvelejű javaslatkészítők sorába kerüljön, a kiknek semmi sem sikerül. A saját fölületességének leplezése végett nem akarta a kormányra és annak ellen-séges magatartására vele szemben fogni azt, a mi csak az ő hibája lett volna. És nem találhatott a sikertelenségért vigaszt abban a gyakran nagy lelkesedéssel hangoztatott hazai nótában sem, hogy: „minden elveszett már Mohácsnál“.

Mindenekelőtt azt a lidércznyomást akarta megszünetni, mely összes állapotainkra azért nehezedett, mert ide lenn igen sokan mindig szívtelen combinatiokat láttak Bécsben forralni a magyar ellen, a melyekkel őt beolvasztani és rabigába hajtani lett volna a terv. Oda fenn viszont az intéző emberek nem kisebb számmal a magyarság legcsekélyebb életjeleiben is csak bűnös összeesküvést s elszakadási törekvéseket fedeztek fel.

Tény, hogy oly kölcsönös bizalom, mint a minőnek alkotmányos kormány és nemzet közt lenni kell, vesének elrejtett redőiben egymás iránt nem volt. Az a politikai vegyes házasság, melyben Ausztriával élünk, a házastársak véralkati különbségei miatt nem boldog. Azt gondolta hát Széchenyi, hogy egy békítő emberséges barát, jóllehet az ilyen beavatkozásért a köszönet rendesen elmarad, e frigy javítására irányuló törekvéseivel csodákat művelhet. Azt hitte, hogy a legtöbb hasznát akkor fogja hajtani úgy a hazának, mint a fejedelemnek, ha becsületes barátként oda fenn, habár eleinte nem tetszenék is, száz árnyalatban mindig azt fogja bizonyítgatni, hogy a nemzeti fejlődés még korántsem for-

radalmi láz, hanem csupán az erő gyarapodásának örvendetes jele. Ide lenn viszont mindenféle változatban szünetlenül azt akarta — akár tetszend ez, akár nem — bizonyítani, hogy a kormánynak, habár nem is mindig találja el a célra leginkább vezető utakat és módokat, szándéka alapján véve mégsem rossz.

A főrendek és a nemesség elkorcsosulásában látván nemzetünk legfőbb baját, leginkább annak örült, hogy az Isten mély bölcsességében éppen ezek soraiba kegyeskedett őt állítani. De nem azért örvendett ennek, hogy osztályát korcs és kötelességfelejtő személyével szaporítsa, hanem, hogy így talán mint ugyanazon osztályhoz tartozó nagyobb sikerrel hathat „nemzeti családunk“ ezen leghatalmasabb, de nagy feladatához képest mégis leghátramaradottabb részére. Tudta, hogy a gúny és méltó leczkértetés még a velünk egy osztálybelitől is fáj; de azt mégis inkább eltűrjük akkor, ha magunkhoz hasonlótól s nem idegenektől, vagy éppen alsóbbrendűektől kell azt hallanunk. így támadtak az időhöz és körülményeihez alkalmazott majd csipösebb, majd engesztelőbb hangú iratai.¹

Munkálkodásának a jövőbe messze kiható tervét készítette el. De azt tapasztalván, hogy haladásunk csak csigaléptekkel megy előre, gyakran közel volt ahhoz, hogy türelmetlensége folytán kipattanjon bőréből. Azonban mindig volt valami, a mi őt nemzeti sülyedésünk természetére, annak megrögzött betegségekre jellemzőre figyelmeztette, s eszébe juttatá, hogy abból csak lassan lehet kilábolni. így azután kedélye lecsillapult, és lelkének parancsára mindig elhallgatott benne a felforrott vér is.

Az önzetlen hazafiságnak és a nagylelkű erénynek eszménye lebegett előtte mindig. Mivel azonban számított az emberi természettel, honfitársait a gyengébbeknek nyújtott engedmények által igyekezett oly eljárásra csábítgatni, melyeket ők a saját érdekükben, de emellett a közérdek javára is voltak folytatandók. Ismerte a magyart, hogy az egyedül anyagi haszonért nem tesz semmit. De ismerte az emberi természetet is, mely csupán magasb kötelességérzetből és

¹ K. N. 21—32.

kizárólag a halhatatlanság reményében szintén nem hoz nagyobb áldozatokat. Összekötötte tehát a külsőleg hasznost a magasztossal, s a kettőre együtt egy kis halhatatlansági köntöst adott fel. A terv, melyet követett, szerinte lehet jó vagy rossz, az más kérdés, de hogy annak részei tökéletesen egybehangzók voltak, az bizonyos. Azonban erre vonatkozó közleményei két okból mások, mint darabosak nem lehettek. Először, mert, mint gyakran ismétli, középszerű tehetségét meghaladta az, hogy az ily sokféle dolgot és számtalan sürgős tennivalót egyöntetűen és következetes összefüggésben adja elő. Nagyon sok dolgot teljesen felvilágosítani igen nehéz neki. És ha mégis vállalkozott reá, nem annyira tehetősége, mint a dolgok igazságos volta bátorította.¹

De meg másodszor roskadozó hazánkba terveivel úgyszólván kapustól sem rohanhatott be. Ezen eljárásának veszélye abban nyilvánult volna, hogy felülről szegik szárnyait, a mi azonban nem lett volna a legnagyobb baj, mert lábával iparkodott volna pótolgatni megperzselt tollainak röpdülő erejét. Nagyobb baj lett volna ennél, ha a magyar közönség túlhévtől hajtatva, felbőszült, rosszul fékezett árként rendetlen mozgásban haladt és dagadozva túlcsapott volna rajta és minden kombinációin.

Megvallja, nem jól esik neki, hogy ez az ár őt így is nemcsak elérte, hanem hátra is hagyta később. De hitte, hogy hazafias érzése a hiúságnak ezt a kis sérelmét csakhamar kigyógyítandja. Hiszen ő maga is hajlandó lett volna a sebesebben haladó lobogók után iramodni, hogy minél hamarabb érjünk az ígért földjére. De az életnek tetőző pontján már túl volt, továbbá ha agyvelője bizonyára csak közönséges, természetadta fogékonyságából azt nem vetkeztette ki semmi. Felismervén tehát azzal a bécsi és magyarországi helyzetet egyaránt, ólmot kötött lábaira, hogy a nehezen fékezhető és engedelmeskedni nem szerető magyar vér őt is ne ragadja el. Ez a gyorsabb iramlás, ha csak egyesek törik nyakukat, az egész nagy nemzeti érdeket nem veszélyeztetné. De mivel tudta, hogy fejlődésünk gyermek-kora még nincs befejezve, s ismerte azt a tulajdonságunkat,

¹ Stádium. 42. 1.

melyet a szalmatűzhez leginkább lehet hasonlítani, továbbá azt is, melynél fogva nagyon szeretünk egymás útjába állam', továbbá ismerte azt a félelmet, mely a magas helyen minden apróbb mozgást ide lenn a távlat törvényének, a perspektívának, hatásával ellentétben túlságos nagynak tekint: összeszorult keble búba merült, és a legkínosabb sejtelmek kínozták. Csak az Ég tudta és ő maga, hogy ezen kínos időszak alatt mit szenvedett. Ide lenn sok nagy hazafinak erényes, becsületes szándéka és egyedül nemzetünk nagyságára czélzó férfias küzdése szemben állott a politikai nemzet nem egyöntetű természetének és közjogi egybeköttetésünknek veszélyeivel. Hiába emelte fel ő a leghűbb odaadás őszinte szavát fenn és alant, hiába szólalt fel jobbágyi hűsége érzetében. Az egyik rész csupán félnéknek tartotta, a másik fél pedig egyedül álarczos barátot vélt benne szemlélhetni. Hitele ekképp mind oda fenn, mind ide lenn napról-napra csökkent; a két szék között így került a pad alá. Erezte, hogy a korlátlan buzgalom s a vak szenvedély egyfelől, és a merev bizalmatlanság másfelől összeütközni készültek, s nem volt képes a bajt megakadályozni; talán mert nem ismerték és nem méltatták eléggé, vagy talán nem volt kibékítő tulajdonokkal kellőleg felszerelve. Ez a kínos szorongás minden erejéből kivetköztette, és, mint írja, összetört volna, tegyük hozzá korábban, ha nincs meg az az öntudata, hogy minél nagyobb becsméréssel, sőt megvetéssel fordultakéi a mindkét félen levő túlzások hősei és hősnői tőle, neki a magával való megedezésre és önbecsülésre annál több oka volt. Küzdött minden irányban. Elszántan, mint egy bajnok, vágott ide s oda, de nehogy a hiúságokon sebet ejtsen, többnyire nem a nyilvánosság előtt, hanem négy szemközt. Azonban ezen küzdelmek közepett mind e két rész szenvedélyes tanácskozásának titkaiból kizárva, majd a nyugati, majd keleti szelek által hajtva, folyton a levegőben érezte magát lebegni.¹

Csak az a sejtelen vigasztalta, hogy nemzeti előítéleteink ádáz hatalmától szabadulni fogunk, s hazánk még életében oly szép virágzást fog mutathatni, mely annyi erőtől duzzadó néphez, mint a magyar, nagyon illenék. Ezt azért remélte,

¹ K. N. 32—37.

mert a mai magyarok egy szerencsésebb század fiai, a kik előtt alig zárja el valamely akadály a haladás útját. Mindent olvashatnak, láthatnak, tapasztalhatnak, és mert az igazság földtekénknek már számos helyén nem csupán vendég többé. Hanem persze mindezt felhasználni csak egy nemzetnek könnyű. De hol volt Széchenyi korában a magyar nemzet?

Azt a napot, midőn a magyart — nemcsak szójárás szerint, hanem a szónak valódi értelmében szabad nemzetnek lehet majd nevezni, oly czélpontnak tekintette, melyre irányulva volt meg nem szűnő fáradozása.¹

Mindenekfelett a nemzeti lélek ruganyosságát és az éber közszellemet akarta kifejleszteni.² De tudta, hogy ő és társai csak a közszellem fejlődésének alapjait lerakni, sőt azoknak is csak a gödreit megásni voltak hivatva. Az utánok élendő nemzedékek lehettek csak azok, melyek a nemzeti közszellem épületét az általa megpendített eszmék szerint, ők a szerencsésebbek és ügyesebbek, ki fogják építhetni.³ Hanem mélyebb gondolatait és távolabb czéljait még a jelesebbek sem voltak képesek fölfogni; sőt azokat nem is sejdítették.⁴ — De azzal vigasztalta magát, hogyha jutalmat sem a jelenkortől, sem a jövőtől nem kap is, senki sem képes ezentúl eltiporni és megsemmisíteni azt a magot, mely talán akkor, midőn többé ő már nem lesz, fog alkotásainak romjai alól kikelni, s hazánk javára és dicsőségére mégis megvalósuland, a mit ő csak megpendíteni volt képes.⁵

Széchenyi ezen tanításainak elseje az, hogy az egyesek és nemzetek alacsony, vagy magas sorsát az határozza el, hogy a szép, jó, igaz, természetes, való, nemes és dicső után törekcsenek-e mindenkor és mindenben, vagy' pedig ezt nem teszik.®

Az ország nemeseit és szántóvetőit a hazafiségben kívánta egyesíteni. Sürget a hatalmas idő, honunk állapota meg-

¹ Világ. 318., 319.

² Világ. 328.

⁸ Világ. 329.

⁴ Világ 330.

⁵ Világ. 380-381.

⁶ Stadium. 2.

mozdult, sok a felada unk, élete hanyatlik és csekély tehetősége gyöngül. De míg ereje van, ő, vagy' utána mások bizonyosan meg fogják mutatni, hogy a természet örök törvényeinek engedelmeskedni s a mindenható Istent felebarátaink boldogítására czélzó munkásságunkkal imádni sohasem késő.¹

Bízott nemzetünk géniuszában, a ki felettünk lebeg, hogy tiszta szándékú szavainak elhangzását a pusztában nem fogja engedni; ez a tudat elég jutalom volt neki.²

Aránylag nagyon szegények vagyunk, pedig nem akarunk azok maradni. Azonban előítéleteink nyomasztó súlya nem engedi, hogy oly módokhoz nyúljunk, melyek által gazdagokká lehetnénk. Nem a nemzet teszi ezt, mert ő a nemzetet nem látta ebben a hazában, hanem a kiváltságos rendűek túlnyomó nagy többsége.³

Van egy biztos mód, a legerősebb a világon, melylyel az ember serényen munkálkodva okvetlenül eléri czélját, mely a tömlöczöket üresekké, a vesztőhelyeket szükségtelemekké teszi, s mely a nemzeti nagyság egyik legfőbb emeltyűje: a felebaráti szeretet, az egészséges fő, a nemes szív s az igazságos lélek sugallatának követése.⁴ Honfítársairól nem volt rossz véleménye, sőt inkább alapjában véve róluk a legjobban gondolkodott, úgyannyira, hogy érettük még arra is elszánta magát, hogy egyideig fukar pénzbálványozónak tartsák, mert később majd meggyőződnek róla, hogy az anyagi számítást és a jó gazdálkodást csak azért ajánlja, hogy nemzetünknek értelmi és erkölcsi súlya emelkedjék általa.⁵

Ez a magasabb erkölcsi álláspont pedig az lesz, hogy a magyar szebb jövőre ébredjen azért, mert jobban fog rettegni a büntől, mint a büntetéstől, s kevésbbé fog tartani a rossz hírtől, mint a belbecs hiányától. És mert a közerkölcsiség s az igazi erény súlya folyton növekedni fog nálunk, minélfogva reputatióink nem lesz bitorlott, hanem valódi értékünk szerint fogja mondhatni rólunk a külföld,

¹ Stádium. 16.

² Stádium. 17.

³ Világ. 412—413.

⁴ Stádium. 19.

⁵ Stádium. 151.

hogy „mily valóban nemes ország Hunnia, mely nem palástolja a bűnt és hibát, mivel polgárai nem túrik meg maguk között a selejtest!“.1

A nemzeti emelkedést csak erkölcsi erő indíthatja meg, melynek a férfias elszántság és kitartó állhatatosság a következményei. Ne nyugodjék hát senki a becestelen időlopás pulyaságai között, 'mert a nemesb lelkek szomszédja csak a magasb értelemben vett közdicsőség elősegítése által elégíthető ki.- Az ily hazafiság csodákat művelhet, és a kifejlődött nemzeti egység minden nehézség felett diadalmaskodhatik. Az ily érzéstől áthatott, bármily magas születésű kebel itt büszke érzéssel fogja gyalog szegénykedő s egyszerű hajlékban élő, gyémánt és gyöngy nélkül szűkölködő vér- és szívrokonait dobogó keblére szoritani, s a nemzeti család rokoni érzését fokozni. De a jólét és vagyoniosság a polgári függetlenséghez jobban illik, a polgári erények fejlődésének is szilárdabb alapja. Azért az erkölcsi javak biztosítására jobban szolgál, mint a felhőkben járó képzelgés hajhászata.3

A hideg számolás vezet a maihisz isteni útján a valóhoz.4 A magyar közönség legyen tehát jól számító, éber és hálás szívű, mert ezek együtt viszik magasra a nemzetet. Különbön sokan térnek le a helyes útról, ha nincs örök és sok jó cselekedet marad el, ha annak nincs megfigyelő tanúja.5

Magyarország nem minden bizonynyal lesz, csak a megfelelő föltételek helyes számítással történő teljesítése mellett lehet. Azonban gyalázatosan a nemzetek sorából már ki nem törülhetnek többé bennünket. És áldja érte sorsát, hogy ebben neki is volt némi része. Mindazáltal jövendők még korántsem teljesen biztos.® Még nincs megnyerve a nagy csata; még nincs elérve a nemes cél. Évek hosszú során keresztül hordott keblében néha

¹ Stádium. 158.

² Stádium. 248.

³ Stádium. 262.

⁴ Stádium. 42.

⁵ Stádium. 263.

⁶ K. N. 12.

kéjeket, rendszerint azonban nehéz kínokat is, mert egészen senki sem fogta fel. Félreértették számosán, és pedig a nemzet leghatalmasabbjai.

Igaz, hogy magas czélt tűzött ki magának. Azt mondja, hogy: „Reményeinek legvakmerőbbike az volt, megvalósítva látni, hogy a nemzeti két nagy érdek: fajunk és alkotmányunk felvirágzása minden köny és minden emberáldozat nélkül következék be“.¹ Fajának fejlődését úgy óhajtotta, hogy a magyar emelkedése ne ölje meg benne az embert; viszont az ember művelődése ez országban ne történjék a magyarság rovására. Ha a kettő közt kellene választania, ha arról volna szó, hogy mi maradjon egy kicsit hátrább, a magyarság fejlődése-e, vagy a közművelődés, a kettő közül inkább az utóbbit választotta volna.

Öntsük régi alkotmányunkat új formába, terjeszszünk német értelmiséget, s rögtön polgárosítva lesz a nép, és óriási alapot nyer az alkotmány. Csakhogy alatta örökre el lesz temetve a magyar.²

Ha csak művészetet, tudományt s ezeknek fejlődését, gyárat, vállalatokat akarunk, s ezeknél nincs magasabb szempontunk, akkor oly hamar czélt érhetünk, mint akár-mely más nép. De a magyarnak ebből nem jut több, mint sírjára egy virág, és talán annyi sem.³

De mindaddig nép marad a magyar, és soha sem lesz belőle az örök igazság azon paizsa s az emberiség az a dísze, szóval oly dicső nemzet, mint a milyenné lenni hivatása, és a minővé ha nem válik, csak a saját bűne lesz, míg a józan ész után nem halad, és a hiú tapasztalatlanság fogja vezetni.⁴

Az ily nemzeti reform ma emberi erőt túlhaladó kísérletnek látszik.⁵ Azonban a magyarnak könnyűvérű eljárása nem más, mint fiatalságának egy tünete. Azon nincs mit búsulni, mert, ha akar, belőle bizonyosan kigyógyúlhat. Széchenyi szerint

¹ K. N. 53.

² K. N. 63, 64.

³ K. N. 63, 64.

⁴ K. N. 97.

⁵ K. N. 98.

a vénebb nemzetek sem teljesen szabadok az elfogultság bilincseitől.¹

De azért folyton ismétli, hogy Magyarország emelkedése nem rövid időnek kérdése. Ez gyönyörű, de igen magas cél, s az emberi feladatok egyik legszövevényesebbike. Azt tehát nem rögtönzésekkel, hanem csak hosszú időre szóló tervnek józan taktika mellett odaadással történő végrehajtása révén fogjuk elérhetni?

A magyar népnek, ezen Európában elszigetelve álló heterogén keleti rajnak, kifejlődése és virágzó nemzetté való átalakítása nem oly könnyű feladat, mint azt sok széplelkű és meleg kedélyű hazánkfia gondolja. A politikai pályán biztos károsodása nélkül a magyar csak a lehető legnagyobb körültekintéssel haladhat, s a szív sugallata szerint andalognia, vagy phantasmagoriák után indúlnia nem szabad.³

Nem felebarátainak megítélése, mert ez az Istené; nem bűneik napfényre hozatala, mert ez a hatóságoké; hanem a veszélyekre való figyelmeztetés, hogy honfitársai azoktól lehetőleg óvakodjanak: ez az ő feladata.⁴

Ha az előítéleteket megtámadja, a balhiedelmeket eloszlatni, a tudatlanság sokszor büszke szavait nevetségessé tenni igyekszik, mindezt hazaszeretetből cselekszi, mert nem hiheti, hogy az előítélet, a balvélemény és a tudatlanság a nemzet boldogságának alapjait képezhetnék.⁵

„Az igazságért — írja — nemcsak élni és meghalni, hanem még becsületemet is kész volnék kockáztatni. De a miért ily nagy áldozatot vagyok képes hozni, azt oly világosan és kímélettel előadni, hogy félre ne értsenek, és a meghasonlásnak oka ne legyek, vájjon képes leszek-e? Vezess tehát — kiált fel — biztos öbölbe isteni ihlet, s hagyj inkább veszni, semhogy ártsak a közügynek.“⁶

Íme láthatjuk ebből, hogy Széchenyi nemcsak a régi

¹ K. N. 153.

² H. N. 189, 190.

³ K. N. 373.

⁴ Hítel. 48. 1.

⁵ Stadium. 16.

⁶ K. N. 85.

Magyar országot ismerte kitűnően, hanem őt sem ismerte jobban senki, mint önmaga. Ismerte a saját előnyeit, tehetségének erejét és ebből folyó kötelességét; de ismerte hibáit és hiányait is. Tudta ő jól, különösen később, hogy minden igyekezete daczára sem képes a tömegeket úgy megnyerni, a mint céljaihoz szükséges lett volna, és hogy a magyarságnak eszményképe a nagy politikai vezérről más volt, mint az ő egyénisége. Daczára ennek azonban eleinte valósággal dominálta nemzetét, mert annál az önbizalomnak az a foka, melyet ő nevelt meg benne, azelőtt korántsem létezett. Hiszen a történelemből tudjuk, hogy a legjobb hazafiakat is bizonyos csüggedés tartotta hatalmában, mely nem engedte, hogy erélyesen akarni és tenni tudjanak. Az ő működése következtében kezdett a nemzet bízni önmagában, de önérzete tiz év alatt jobban erősödött meg, mint azt Széchenyi kívánatosnak tartotta. Mert hiában hirdette, hogy Magyarország lesz, ő bensejében mindig arról volt meggyőződve, hogy voltaképp csak lehet; ha tudniillik a nemzet a maga létfeltételeinek eleget teend. Az ország nyelve mindinkább elfoglalta a köz- és társas életben azt jogosan megillető helyet. A központosítás gyorsan haladt előre; a társulás szelleme is rohamosan terjedt. — Nyomában egy sereg kisebb-nagyobb szabású reformer és tervkovács keletkezett, a kik jórészt az ő példája után indulva, de az ő szellemi s erkölcsi ereje, készütsége és tervszerűsége nélkül szintén kezdeményeztek a társadalom terén. A kiváltságos osztályok kezdtek felfogni azt a visszás helyzetet, melybe az országot főleg a nemesi előjogok juttatták. A társadalmi reformokat azért sok előkelő szellemű férfiú azok gyorsaságához hasonló ütemű politikai reformokkal óhajtotta kiegészíteni, és biztosításuk végett az államhatalmat is meg akarták szerezni.

De Széchenyi a politikai téren feltornyosuló nagy nehézségekkel szemben a nemzetet még gyengének, a közvélemény pedig őt a legjobb esetben késlekedőnek és túlságosan loyálisnak tartotta. Az előtt legjobb barátja, báró Wesselényi Miklós, még midőn azokkal szemben, a kik tébolyát a félrevonulhatás céljából tettettnek állították, 1848 szeptemberében védelmére kelt is, azt mondta róla,

hogy az általa megkezdett nagy és örökké becses reform-irányhoz később hűtlenné lett és annak sokat ártott.

Széchenyi csakugyan erőteljesen fékezni akart volna, nemcsak mert intuíciója tartott a végletekre hajló magyar természet túlzásainak fenn és lenn egyaránt káros, sőt végzetessé válható következményeitől, hanem mivel a maga rendszerébe már nagyon beleélte volt magát. Ő talán emberfeletti, de mindenesetre magyar ember feletti dolgot kívánt, midőn a politikai élet terén is oly kiszámított, higgadt, soha meg nem zökkenő viselkedést követelt, a minő a dolog természete szerint esetleg a társadalmi tevékenység mezején, de ott is csak erős vezérlés és a nemzet részéről nyilvánuló osztatlan bizalom mellett lehetséges.

Éppen a társadalom terén elért sikerek tették lehetetlenné, hogy a politi. ai erélyesebb működés is meg ne induljon. De ezen a téren Széchenyi több fontos okból már nem gyakorolhatott oly uralmat, mint a másikon. Készültsége, vérmérséklete és szellemének egész iránya ellentétben állott ennek még lehetőségével is. Jogi és államtudományi tanulmányai főleg a későbbi önművelésen, továbbá inkább a megfigyelésen, mint a rendszeres iskolázottságon és a gyakorlat által szerzett saját tapasztalatain alapultak. Ő megkapóan érdekes, rögtönző szónok volt, de a parlamenti szónoklás imponáló hatalmával már ideges természeténél fogva sem bírhatott. A nála életszükséggé vált lázas tevékenységgel a politikai küzdelmek vezetőjében, különösen akkor, midőn meglepő vívmányokat hamarjában nem lehetett felmutatni, oly szükséges biztos nyugodtság nem férhetett meg. Ő a barátságot, ha az általa egyedül fontosnak tartott közérdek ezt kívánni látszott is, könnyen áldozta fel; a politikai barátságot pedig még kevesebbre becsülte. A következetességet az exigenciák és megalkuvások művészetét képező gyakorlati politikának természetével alig összeférő, és a gyanút úgyszólván kihívó merevséggel csak a ezé-lők utáni hű s kitartó törekvésben, és semmiképp sem az eszközök és bajtársak megválasztásában is kereste. A szemei előtt lebegett nemzeti eszmény csak egy fél lépéssel való megközelíthetőségének is az összes melléktekintetek nem egyszer sokkal hamarabb volt kész feláldozni, sem-

hogy jó pártember lehetett volna. — A politikában pedig nem az abszolút igazság, hanem a mindenkori helyzet követelményeinek az emberek czélszerű vezetésétől és igazgatásától függő tényleges megvalósítása az uralkodó szempont. Széchenyi ezek szerint sokkal nagyobb bölcsész és ethikus volt, semhogy a gyakorlati élet dulakodásai közt az elveknek -- azok feláldozása nélkül való — formulázása tekintetében elég simulékony lehetett volna.

Ennyire nem tudván pártember lenni, hogyan válhatott volna politikai pártvezér belőle, a ki kénytelen a helyzet minden fonákjaival és a párttagok, továbbá a közvélemény, szóval az összes hatalmi tényezők valamennyi általa nem befolyásolható gyengéivel is megalkudni.

Széchenyi mindezt nagyon jól tudta, azért midőn még be nem fejezett alkotásait és azok társadalompolitikai tekintetben oly nagy horderejű sikerét az erőteljesebb politikai áramlattól komolyan félteni kezdte, s belátta, hogy azt a legteljesebb önfeláldozással sem lenne képes feltartóztatni, az általa feltétlenül szükségesnek tartott mérsékeltbb politika vezetésére magánál alkalmasabb embert keresett. Sőt még jóval előbb, midőn a helyzet nem is volt reá nézve oly nehéz, mint később, ezeket mondta magáról:

„Én nagy szemöldű, barnás-sárga színű, komor kinézésű ember vagyok. Élczeim találnak, s az eszméim közé^v vegyített satyricus ötletek által sértve érezhetik magukat ^{^““2*} néha azok is, a kiket bántani távolról sem volt szándékom. ^{lérr01.} A zöld asztal mellett ki tudom a bonyodalmas tervek részleteit főzni, de midőn rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találok föl magamat. Már ezekből is kiséül, hogy vezetőnek való nem vagyok. Tőlem sokan idegenednének el, s akadnának tán olyanok is, a kik miattam magától az üggyől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas volnék is, kolomposnak, vezérszónoknak a magyarnál, mint keleti fajnál, mely leginkább a külsőségeken kap, mostanság csak oly ember való, a ki széles, köpezős termetű, erős mint a bika, dörgő hangja megrezgeteti az ablakokat, a ki elég dagálylyal tud beszélni, s akkora tekintélylyel bír, hogy a ki messze vidékről eljö és szemébe néz, akaratlanul is kénytelen fölkiáltani: ez ám a hatalmas, méltóságos és

királyi tekintetű magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg.“

Korábban és később is hosszasan tündött a felett, hogy ki volna hát körülményeink között a politikai vezérségre alkalmas. Eleinte azt hitte, hogy Wesselényiben találta fel azt az egyéniséget, mert ő úgy látta, hogy az nagy mértékben van a jelzett tulajdonokkal megáldva. Remélte, hogy ennek azelőtt paragon hevertetett eszét az utazás alatt szerzett tapasztalatok és ismeretek kiművelvén, óriási szolgálókat tehet majd a hazának, s részére éppen azon tulajdonságokat fogja hasznosíthatni, melyek ő nála hiányoztak.

Azonban csakhamar meg kellett győződnie arról, hogy ebbeli várakozásaiban csalatkozott. Sokkal alaposabbak voltak reményei akkor, midőn e részben Deák Ferenczre vetette tekintetét. Már 1840-ben tisztán látta Széchenyi, hogy a politikai vezérségre alkalmasabb ember nála akkor nem volt az különösen miután Deák az 1843,44. évi országgyűlésre nem hogy szabadelvű, haladó szellemű programjának megbuktatása végett oly küzdelmet indítottak ellene, melynek folytán megválasztását barátai csak anyagi áldozatokkal voltak képesek biztosítani, és hogy megbízó levelét a nagy választási harvzban megsebesültek vére is bemocskolta. Deák eléggé nem sajnálható távolmaradása folytán a vezetés mindinkább a kevésbé mérsékelt elemek kezeibe került, a mi Széchenyi mély aggodalommal töltötte el. Ily körülmények közt jelölte ki a politikai élet, névszerint a Széchenyi szerint alakítandó középpárt, vezérének Deákot; de, mint akadémiai munkámban kimutattam, őt megnyerni egyáltalán nem tudta.

Ennek okát pedig az képezte, hogy Széchenyit akkor már általában félreismerték. Különben őt a maga egész nagyságában, holott egyfelől minden óriási előnyei és isteni erényeivel, másfelől összes kisebb-nagyobb emberi megbocsátható gyarlóságaival ismerjük, felfogni ma sem könnyű dolog.

A békés politikai átalakulásra nézve kétségkívül nagyon előnyös lett volna, ha Deák már 1845-ben megérthette volna Széchenyit. Ez esetben ők ketten talán kevesebb küzdelemmel és válságok nélkül tudták volna a nemzetnek megsze-

rezni a békés átalakulást és az államiságot is. Eltekintve azonban egész valójuk óriási különbségétől, sőt ellentétes voltától, akkor már csupán személyes előzékenységgel az összes mérsékelt elemeket tömöríteni nem lehetett. A politikai követelmények oly erősek voltak, hogy azoknak e végből minden esetre előbb meg kellett volna felelni. Az első követelmény a kölcsönös bizalom megteremtése lett volna, ezt pedig a már többször ismételt okok folytán Széchenyi nem tudta az akkori ellenzék higgadtabb elemeinél sem elérni.

A kölcsönös megértés lehetősége közöttük így ki lévén zárva, a Széchenyi politikájának csak bizonyos nagy áron lehetett — legalább részben — megvalósulni. A későbbi események tanulságaira volt szükség e végből.

Egyébiránt Széchenyi maga mondotta, hogy különös utai vannak a gondviselésnek, melyeken az veszteségek, kínok, szenvedések és fájdalmak által oktatta vezetési és emeli a nemzeteket. Ezen nyilatkozatával is bebizonyította, hogy nyugodt pillanataiban mily mélyen és mennyire a fejlődéstan szellemében gondolkozott.

Ezen áron az övéi közül több igen nagy horderejű politikai eszme, így az Ausztriával fennálló közös ügyeknek mindkét állam alkotmányos létének biztosítása melletti rendezése Deák kiegyezése által tényleg csakugyan megvalósult. Azon politikai törekvéseinek, melyekért 1825 óta folyton küzdött, mint a törvény előtti egyenlőségnek, a jobbágyok felszabadításának, a közteherviselésnek és Magyarország valóban saját tengelye körül való forgásának szintén nem ő, hanem Kossuth Lajos adott testet, a mi felett maga is örvendett— Úgy látszik, hogy minden helyzetnek más emberekre, vagy legalább más-képp fejlődött és nevelt vezérekre van szüksége. Gyakran fordul elő a történelemben az a jelenség, hogy az egyik nemzedék kevésbé feltűnő, hangyaszorgalmú munkára van utalva, hogy a vállain felemelkedő másik nagyszabású eszméket tudjon átvinni az életbe. Ennélfogva igen sokszor ugyanazon egyén két egymásután közvetlenül következő korszakban nem állhat egészen a helyzet magaslatán. A ki oly kidomborodott egyéniséggel bír, hogy annak bélyegét hatalmas eszével és akaratával képes az egész társadalomra rá-

nyomni, az később — talán legnagyobb részt az általa megváltoztatott viszonyok folytán, melyekhez éppen erősen kifejlődött egyéniségénél fogva nem tud alkalmazkodni — a tolongó közéletnek közvetlenül ható vezére többé nem lehet.

Gróf Széchenyi István is a magyar nemzet újjáalakulásának csak egy évtizede alatt volt a helyzet ura. Azonban első fellépésétől kezdve öt évig még mindig csak előkészületeit folytatta. Azután következett be közvetlen nagy hatásának időszaka, mely alatt alkotásai által mindenki felett kimagasló tekintélyre és döntő súlyra tesz szert. Már 1841-től fogva azonban közvetlen befolyása megszűnt, és közvetett hatásának ideje kezdődött meg, mely mint ilyen napjainkig sem szűnt meg soha. De annak is több, egymástól sokban elütő, időszakát lehet megkülönböztetni.

Az előkészítés korszaka az akadémiára tett ajánlatával kezdődik és a Hitel közzétételével zárul be. Ez alatt Széchenyi a reformeszmék számára csak a talajt munkálja meg, és kedvező hangulatot teremt, midőn alkotásainak alapjai számára „a gödröket ássa meg“. Ugyanekkor munkatársakat is szerez magának. Szövetkezik egy pár barátjával, a kikbe átönti szellemét, vagy azoktól, mint Wesselényitől, maga is szellemi befolyást fogad el. Egyik együletet a másik után alapítja, hogy azok részint cselekvőségének közegei legyenek, részint működésének közönségéül szolgáljanak. Ezen korszak az, mely alatt korábbi alapos és széleskörű készülése alapján keletkezett reformterveinek egymásutánját és részleteit megállapítja. De ekkor mégő maga is tanúi, és első irodalmi kísérlete is ez időszakba tartozik. Nagy reményeket kelt mindenfelé és a vele legellentétebb világnézetűek közül is sok hazafinak szívét nyeri meg. Azonban még nem reformátor, mert még mint küzdő nem lép ki a síkra. Összekötetései ennél fogva a legelütőbbek lehetnek egymástól. Bécsben Metternichel, itthon pedig az ellenzéki férfiakkal barátkozhatik. Hatása oda fenn csak esetleges, a hazában pedig általánossága mellett sem elég mély, és inkább csak a felületen marad. Rendszerének még körvonalai sem emelkednek ki, annál kevésbé tűnik föl annak gyökeres volta.

Ez akkor kezd kidomborodni, midőn a harminczas évek

elején rohamos irodalmi tevékenységet fejt ki. Három év alatt három vaskos kötettel támadja meg, úgyszólván minden ponton, az uralkodó felfogást Ennek képviselői sokáig nagy többségben vannak; de eszméinek mindenfelé szaporodó barátai keletkeznek. Kezdeményezése számára a helyzet kedvező, mivel a talaj, melyen mozog, már jó részben meg van mívelve, a légkört pedig a javulás közszükségének érzete és az ő hazafias eljárása által terjesztett melegség, s társadalmi állásának, nevének és egyéniségének fénye tölti be. Munkatársai is mindjobban szaporodnak, de egyik sem hajlandó, vagy képes versenyezni vele. Sőt az alapításaival elért sikerek azokból valóságos apostolokat teremtenek a szakadatlanul varázslata alatt álló s a casinók révén folyton növekvő és figyelmesen érdeklődő közönséggel szemben. A szellemekre gyakorolt befolyásának szálaiból elemi erővel szövődik az ő korszaka. Minden oly szál, melyből ez alakul, az ő kezében fűt össze, a ki bámulatos ügyességgel váltogatja azokat, minélfogva a kor ábrázata az ő akarata szerinti képet kapja meg. Az új áramlat mind hevesebben emelkedik és dagad. Hatalmának egyre kevesebben képesek ellenállani. Tekintélye általán elismert, ellenfeleinek álláspontja pedig egyre jobban gyengül. Ő tevékenységét még jobban fokozza. Emberfeletti munkát végezvén, úgyszólván hatványozza önmagát. Csaknem mindenütt jelenlevőnek bizonyul, mert a hol nem található fel, oda maga sem akar elmenni.

Eleinte a politikában ellenzéki szerepet játszik; de Metternich azzal vádolja, hogy elrontja az ifjúságot. Egyéb jelekből is észreveszi, hogy terveinek megvalósítása más taktikát követel. És vállalatának sikere annál fontosabbnak tűnik fel előtte, mivel a közjogi téren a tapasztalat tanúsága szerint egyelőre csak meddő küzdelmet lehet folytatni. Szerinte tehát azt a tért is a gazdasági és társadalmi erősödésnek kell majdan megtermékenyíteni.

A politikában ennélfogva beéri a közvetett hatással. A politikai működéshez nincs is oly kedve, és úgy érzi, arra valóssága, mint az előbb jelzett reformok keresztülviteléhez. Ezek magva szűz talajba esvén, csakugyan csodálatosan kezd hajtani és tenyészni. Megmutatja, hogy itt is sok mindennel szép eredmény érhető el, a mit azelőtt általán lehetetlennek

tartottak. Ennek folytán más szellem válik uralkodóvá: a lehangoltságot önérzet, a révedezést a positiv alkotások vágya, a merengést a tett, az epedést az akarat váltja fel. Ezt vissza-tükörözi az akkori irodalom, a megyei élet, az országgyűlés és a társadalom is, mely hasonlíthatlanul fogékonyabbá és egységesebbé válik, mint a milyen volt azelőtt. - O a társadalmi és politikai téren határozottan vezet; de az utóbbin csak öt évig. Ekkor már, tehát fellépése után tíz év múlva, az általa közvetlenül nem gondozott politika kezd önálló medret ásni magának, s az ő rendszerének hatása alól mindjobban kivonja magát. Ez eleinte lassan, csaknem észrevétlenül történik. Lépésről lépésre követhetni azt az öregbedő eltérést, mely a magyar politikai élet és a Széchenyi társadalmi reformtevékenységének irányát elválasztja egymástól. De az is megállapítható, hogy a politikai életre Széchenyinek közvetett hatása, melyet azonban eleinte nem akar, később nem is tud már ápolni, mindvégig igen nagy volt. Egy pillantás az események folyamára ezt világossá teendi.

A politikai pártviszonyok az 1825. évi országgyűlésen . nem a haladás, vagy helybenmaradás elve szerint, hanem a rendi alkotmány, a nemesi kiváltság s a nemzeti függetlenség iránti ragaszkodás mérvéhez képest alakultak. A szabadelvűség fogalma ekkor összeesett az ellenzékiességgel, melyet a hazafias elemek kizárólag az alsó táblán az alkotmányos jogoknak a kormány elleni megvédésében fejtettek ki. Ezzel szemben állott az udvari párt, melyet conservatívnak tartottak. De az életbevágó reformok tekintetében ez időben az ellenzék tulajdonképp conservatívabb volt, mint az udvari párt, melynek mind a két táblán nagyszámú oly hívei léteztek, a kik az udvar kényuralmi célzatai szellemében annak kegyeiért versenyeztek egymással.

A felső tábla egészen az udvari párthoz tartozott. Nyelve kivétel nélkül a latin volt. Az alsó tábla tagjainak nagy része szintén az udvari párthoz volt számítható, habár itt a többsé * nem ezek, hanem az ellenzékiek sorából került ki. Azonban az 1825. évi országgyűlés kezdetén ez a többség szervezve és fegyelmezve egyáltalán nem volt.

Ezt az ellenzéki többséget akkor még főleg az alkotmány és a nemzetiség veszélyben forgása, és a megelőzőtt másfél

évtized alatt szenvedett sérelmek emléke tartotta össze. Érthető ennél fogva, hogy politikájának is túlnyomólag sérelminek kellett lenni, és az oda irányult, hogy, az alkotmánycsorbításokat igyekeztek a jövőben lehetetlenné tenni. Az a felfogás, hogy ez a helyes eljárás, oly általános volt, hogy a reformirányt 1825 október havában az egész törvényhozásban csaknem kizárólag Széchenyi István képviselte. Célzataiban rajta kívül talán csakis az egyetlen báró Wesselényi Miklós volt beavatva. De azokkal készületlenül, elhamarkodva nem akart fellépni, hanem mindjárt az országgyűlés kezdetén, miként életrajzából tudjuk, egy clubot alakít, melyben barátait összegyűjti, és azokat ott a teendők természetes egymásutánja és irányja feletti eszmecserére bírja. Teljes öntudattal s abban a meggyőződésben tette ezt, hogy akkor okosan és czélszerűen más egyáltalában nem volt lehetséges, mert hiszen a kormány által aggodalmas pontossággal kezelt cenzúra mellett a sajtóban közállapotainkat megbeszélni merőben lehetetlen volt. Ebben a clubban állapították meg azt, hogy a reformokat nem az anyagi érdekek terén, és nem közjogi viták felidézésével, vagy élesztésével, hanem a szellemi életnek, különösen a nemzeti érzelmeknek, adandó hatékonyabb lendület által kell megindítani.

Ezzel azonban, mint már említém, még nem a volta- képpen reformok kezdődtek meg, hanem csak azok útja volt megtörve, s az a reformátor jogczímét szerezte meg Széchenyi számára, a kinek nevéhez nem régiben egy más, hasonló tettekben nyilvánuló hazafiságának emléke is tapadt. Reformjai tényleg később a társadalmi téren indultak meg; az országgyűlés vitáira mindazonáltal, ha azokban mint vezér nem is vett részt, mégis igen nagy befolyást gyakorolt. Míg az országgyűlés két táblája ugyanis az izenetek hosszadalmas megvitatásával és közlésével tölti idejét, s heteken és hónapokon át vitatkozik egyes szavak kihagyása, beiktatása, vagy módosítása felett, addig ő a színpalak mögött hangulatváltozást idéz elő; békülékenynyé teszi a tényleges hatalmat, miáltal lehetővé válik az, hogy az országgyűlés a legégetőbb belügyekkel, nevezetesen az adókérdéssel, a jobbágyság állapotával s a jobbágyi telkeken élő kis nemesség megadóztatásának ügyével foglalkozzék. De az ezek felett folytatott

vitákból az derült ki, hogy ha egyes lelkes szónokok akadtak is, a kik hatalmasan sürgették az adózó nép helyzetének gyökeres javítását, ezek oly kisebbségben voltak, hogy ekkor még az alsó táblán az ilyenmő reformok javára irányuló közvéleményről szó sem lehetett. A nemesség ezidőtájt a maga nagy többségében annyira ragaszkodott kiváltságaihoz, hogy például Nagy Pált a jobbágyok érdekében mondott beszédei miatt azok vakbuzgó védői közül sokan az alkotmány felforgatójának nevezték el, s ha felszólalt, csoportosan hagyták el a termet. A kis nemesség megadóztatása iránt tett javaslata sikeresebb volt, mert ugyan nem minden ellentállás nélkül, de a többség az úrbéri telkeken lakó nemesek megadóztatását elhatározta, azonban oly föltétel alatt, hogy nem az akkori nemesek, hanem azoknak csak utódai kezdjék meg az adófizetést. Ezen határozat mindazonáltal így is nagy horderejűvé vált, mivel azután a közteherviselés iránt érdektelenné lett kis nemesség ellentállásával többé oly nagy mértékben, mint a minót különben kifejtett volna, nem találkozunk. Az országgyűlés erre újból a tengeri kígyóvá lett¹ szerencsétlen rendszeres munkálatok tárgyalására tért át, de az a dolog természete szerint meddő maradt. Megint számos tagból álló bizottságot küldtek ki, mely albizottságokra oszolva azt a feladatot nyerte, hogy az említett munkálatokat megvizsgálja, tárgyalja és véleményét a jövő országgyűlésnek terjessze be.

A reformok terén ez az országgyűlés tehát határozottan eredménytelen maradt. De azért a reformok szelleme Széchenyivel együtt már beköltözött volt az országba. Az akadémia által a nemzeti nyelv és irodalom ügye hatalmas lökést kapott, a Széchenyi egyletei megalakultak és megkezdték az ő célzatainak megfelelő hatást gyakorolni. Azonban mindez, sőt 1828-ban megjelent első munkája is, még mindig csak előkészület arra, hogy a Hitel számára az utat megtörje, s annak fogadására a hangulatot kedvezővé alakítsa. A Nemzeti Casino mintájára ugyanis megszerte mindenfelé casino-egyletek alakulnak a vidéken is, s azokban a közügyek iránt érdeklődő közönség gyakran összegyűlvén, a sajtótermékek hiányában lesve leste a közügyekre vonatkozó szó- vagy levélbeli híreket, és azokat ott minden oldalról megvitatták. Az újítások iránti

érdeklődést csakhamar beviszik a megyei közgyűlésekbe, a melyeknek az országgyűlés tudvalevőleg e korszakban kifolyását képezte.

A Széchenyi könyveinek tehát a legnagyobb érdeklődés már eleve biztosítva volt. Amint e művek egymásután tényleg megjelennek, velők Széchenyi is úgyszólván prófétaként jelenik meg a magyar értelmiség előtt, s mint a hosszas nyári aszály után a záporosó cseppjei, akként az ő eszméi is ezen közönség által rögtön fölszivatnak. A Hitel az újság ingerével is hat; a Világ lefegyverzi, illetve harczképtelenné teszi ellenfeleit; a Stadium pedig a maga korabeli hátramaradt viszonyok közt az akkor egyáltalán komolyan szóba hozható legmesszebbmenő radikalizmust képviseli.

Hogy ennek a szellemi zápornak a politikai életre milyen hatása volt, azt legjobban mutatja az a rendkívüli nagy különbség, mely a megjelenésük előtti és utáni országgyűlések között eredményesség tekintetében mutatkozik. Látuk, hogy az 1825/27. évi országgyűlés e tekintetben még csaknem sikertelennek mondható. Az 1830-iki országgyűlés, melynek tárgyát 1827. évi VIII. t.-cz. már kitűzte volt, mert elrendelte, hogy az említett reform munkálatok annak lesznek bemutatandók, de Európa akkori zavaros viszonyai között az udvar ezen országgyűlés egyetlen feladatának a trónörökös koronázását jelentette ki, általában szintén meddő maradt. Ezen tárgyon kívül nagyobb vita fejlődött ki még az országgyűlési hírlap kiadása, a magyar nyelv ügye, az újonczok megszavazása és a karok és rendek sérelmei tárgyában. De mindezen viták legnagyobbbrészt eredménytelenül végződtek, mert hiszen akkor már annak is nagy fontosságot tulajdonítottak, hogy a koronázási hitlevelet sikerült a régi formától eltérőleg megállapítani, s hogy a kormány kötelességének ismerte el az újonczok megajánlásának szükséges voltát kimutatni, s hogy a magyar nyelv ügye egy kis lépéssel előbbre halad. Kívánság a rendek részéről ugyan bőven fordult elő, így pl. azok egy része a miniszterek felelősségét, s az országgyűlés székhelyéül Budapestnek kijelölését is kívánta volna. De azokat komoly reformtörekvéseknek nevezni még nem lehetett. Széchenyi ezen országgyűlés alatt, mivel egyéb ügyeivel túlságosan el volt foglalva, habár az ifjabb főren-

dek az ő zászlaja alá sorakoztak, mindazon kérdésekben, melyek őt a kormánnyal és pártjával összeütközésbe hozhatták volna, távol maradt a politikától, és csoportjának vezérszónoki tisztét Wesselényinek engedte át. Wesselényi azonban maga is még ekkor szívesebben mozgott a sérelmi, mint a reformpolitikának terén. Ennek ideje mindazáltal, és pedig legnagyobb részt a Széchenyi irodalmi működésének következtében, csakhamar elérkezett, mert az 1832/36. országgyűlésen lényegesen más hangulat vált uralkodóvá, és azt a teendőknek más felfogása vezette.

Nagy változást idézett elő e részben maga az a körülmény, hogy az országgyűlésnek a megyék által oda csapatosan felküldött országgyűlési ifjúságban rendkívül lelkes közönsége támadt. Némely megye 15—20 ifjú kíséretében bocsátotta fel követeit. Ehhez járult, hogy az Országgyűlési Tudósításokat Kossuth Lajos kezdte szerkeszteni és mondta egy sereg ilyen ifjúnak tollába, miáltal a közérdeklődést a törvényhozás tárgyalásai iránt országszerte nagy mértékben felkölté. Az alsó táblán a kiváló szónokok egész gárdája már a reformirány hívének vallotta magát, a főrendek tábláján pedig Wesselényi és Széchenyi lelkesen támogatták őket. De a legnagyobb különbség a múlt országgyűlésekkel szemben főleg abban mutatkozott, hogy az úrbéri törvények tárgyalása alkalmával az alsó táblán a jobbágyság helyzetének könnyebbitésére erős többség keletkezett. A magyar köznemesség annak a nagy érdemének, mely szerint a jobbágyok felszabadítását az emberhez nem illő lenyügöztetés és a súlyos kötelezettségek alól minden felső és alulról jövő nyomás nélkül, sőt a főrendek és a kormány szívós ellenzése dacára vitte keresztül, alapját ezen országgyűlés folyama alatt vetette meg. Mintha nem is a régi szűkkeblű nemesek utódai szólaltak volna itt fel, olyan egészen más nézetek, felfogások és követelések jutottak ekkor kifejezésre.

Egészen más, sőt a korább uralkodóval tökéletesen ellentétes hang lett ekkor mind hatalmasabbá az ősiség kérdésének vitatása alkalmával is. A Széchenyi izgatásainak ezen korszerűtlen intézmény ellen erős visszhangja keletkezett; de még nem a többségnél. Azonban már az ideiglenes hiteltörvény meghozatala alkalmával a Széchenyi felfogása leg-

alább részben győzelemre jutott. — Ha valaki megnézi az 1832/36. évi törvényeket, akkor azok legtöbbször fel fogja találni úgyszólván első részletfizetését azoknak a követeléseknek, melyek a Széchenyi irataiban jutottak kifejezésre. Hanem az ő politikai tevékenysége ekkor még sem állott arányban óriási társadalmi munkásságával, melyre hasonlíthatlanul nagyobb súlyt fektetett. Széchenyi ugyanis nagyon jól tudta, hogy milyen volt azidőben a kormány felfogása a közjogi reformokról, és jól ismerte nemcsak Ferencz királyt és Metternichet, hanem gr. Reviczky Ádám kancellárt is, a ki minden hibái, sőt bűnei mellett lelkes magyar ember volt. Ez a főkancellár, habár a kabinetben nem is tudott túlsúlyt szerezni a magyar politikai érdekeknek, de a Ferencz király részéről élvezett személyes kegy folytán számtalanszor nagy előnyöket vívott ki a kisebb fontosságú anyagi érdekek részére. Ferencz halálával azonban Reviczky megbukván, utóda, gróf Pálffy Fidél, kancellársága alatt, a ki az előbbinek összes hibáival bírt annak előnyei nélkül, a helyzet tetemesen rosszabbodott. Ekkor a bécsi kormány újból komoly kísérleteket tett a szabadelvű irány ellensúlyozására és elfojtására. Az országgyűlés bezárta előtt csak Wesselényit fogták hűtlenség! perbe, de annak berekesztése után még az országgyűlési ifjaknak, később pedig Kossuthnak befogataása és elítélése is bekövetkezett.

Széchenyire nézve ez a fordulat nem jött váratlanul, de miután meg volt róla győződve, hogy ellene azidőszereint heves összeütközések előidézése nélkül, a mit nem tartott a maga feladatának, sikeresen nem lehetett semmit sem tenni, még inkább a társadalmi munkáságnak szentelte erejét és idejét, mert véteknek tartotta volna, hogy a nemzet benső erősítésének kínáló alkalmait fel ne használja. Azonban ekkor már a magyar értelmiség zöme és Széchenyi a teendőknél egymásutánjára nézve nem értettek egyet. Az általa népből mindinkább nemzetté átalakított közönség egyre jobban meggyőződött arról, hogy a társadalmi és politikai téren való munkálkodást párhuzamosan kell folytatni. A megújuló nemzet kiolthatlan szomjat kezdett érezni a polgári és politikai szabadság után. Hiszen maga Széchenyi hirdette azt, hogy kettős lételeme van a magyar

nemzetnek, mert jobb részünk csak e kettő említésénél hévül és lelkesedik: a nemzetiség és alkotmányos szabadság. Tapasztalnia kellett, hogy ezek egyikének, a nemzeti érzésnek, erősödése ellenállhatlan erővel vonta maga után a másikat, a biztosított alkotmányos szabadságnak, is hő óhajtását. Benne is élt ez a két érzelm, de azt hitte, hogy valamint ő, az önfegyelmzés iskoláján keresztülment magas műveltségű, széles látkörű s bölcsészeti hajlamú államférfi és politikus, képes volt eszével uralkodni túlaradó szívéen, erre a közélet kevésbé heroicus, hősies jellemű emberei, és különösen az általa felmelegített politikai légkörben felnöött és mozgó ifűjság is képeseknek fognak bizonyulni. A közűgyek iránt érdeklűű nagy magyar közűnség és Széchenyi tehát már ekkor teljességgel eltértek egymástól. A szabadelvű ellenzék Deák vezérlete alatt az alsó táblán éppűgy, mint az 1839/40. évi országgyűlés kezdetén a gróf Batthyányi Lajos vezérlete alatt keletkezett felsűhási ellenzék nem hitt a bécsi kormány jóakarátában, hanem arról volt meggyűződve, hogy az azáltal elkövetett sérelmeket kellű korlátok közé szorítani, s az alkotmányos jogok fejlesztését és biztosítását csak egyenes és bátor fellépéssel lehet keresztülvinni. Gróf Batthyányi Lajost a közpályára Széchenyi és Wesselényi példája vonzotta. Különösen Széchenyinek sikeres működése bizonyította be elűtte, hogy a nemzet politikai és társadalmi fejlesztésére az egyes hazafiak is mennyit tehetnek. De, miként Horváth Mihály¹ mondja, éppen a Széchenyi példájából látta, hogy az egyesnek hazafiűi buzgó és értelmes törekvése bármily fordulatot idéz is elű a nemzet gondolkozásában és vágyaiban, gyorsabban beállò eredményeket csak akkor érhet el, ha a fejlődést akadályozò kormány ellen a hasonló gondolkozású hazafiak erűs szövetségében keres és talál ellensűlyt.

Ő hibázta Széchenyit, hogy izgatásai által felébresztette ugyan a nemzetet, de elvtársaiból tòmör politikai pártot nem szervezett. Azt sem tartotta helyesnek, hogy a Széchenyi által sem bàmult közjogi viszonyok átalakításához nem akar nyulni. Batthyányi elfogadta ugyan Széchenyi reformeszméit

¹ Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történetéből 1.570. I.

és terveit; de e mellett a nemzeti függetlenséget politikai biztosítékokkal is minél inkább körül akarta bástyázni. Ó ennél fogva inkább Wesselényihez vonzódott, később pedig, midőn ez a politikai téren tovább nem működhetett, a főrendiek közül ellenzéki pártot szervezett a felső táblán.

Azonban, ha valaki Széchenyit és a viszonyokat ismeri, könnyen megértheti, hogy 'reformjaival főleg a társadalmi téren mozgott. Annak fontosságát, hogy a gazdasági élet javulása az adott viszonyok közt mindenek előtt érvényesüljön, neki másoknál jobban kellett átéreznie, mert hiszen ő valamennyi kortársánál sokkal mélyebb belátással bírt a nemzetek életműködésének jelenségeibe. Ó, mint ismételve láttuk, első sorban ezeknek is nem anyagi, hanem politikai tekintetben tulajdonított rendkívüli horderőt. Tapasztalásból tudta, hogy a kiváltságosak többsége és az azok érdekeit legyezgető kormány az oly reformok egyenes és nyílt kövételését, melyek nemcsak a közgazdasági, hanem az egész alkotmányos szerkezetet is felforgatni alkalmasok lehetnek, kerekén visszautasították volna. Kerülő utakon igyekezett tehát ezen nagy akadályok mögé eljutni. Már akkor tisztában volt vele, hogy a dunai közlekedés javulása után a közlekedés minden irányban való tökélyesbülésének, az országot legtermékenyebb vidékével megajándékozandó Tisza-szabályozásnak, a lánczhidon való vámfizetés kimondása által a nemesség adózási mentességén törendő résnyitásnak, a hitel-törvények elfogadása által pedig az ősiség megdőltenek kell következni.

Mindezt a bécsi kormány merev ellentállásának merész kihívása esetén nem remélhette; ellenben annak csak némi jóakarata mellett az említett reformok, ha nem is könnyen, de végre mégis keresztülvihetők voltak. — Ezt a meggyőződést az 1839/40. évi országgyűlés eredményei megszilárdították benne. Annak köszönhetők ugyanis a váltótörvény, a mezőrendőrségi törvény, a jobbágysági ügyek újabb szabályozásának bevezetése, a Duna és egyéb folyamok szabályozásáról, a vizekről és csatornákról, a kereskedőkről, az adóssági követelések elsőbbség végetti betáblázásáról, a fuvarosokról, a csődületről, a pesti magyar színházról, és különösen a magyar nyelvről szóló törvények. Ez utóbbi sok korábbi

országgyűlés követelésének megvalósulását foglalta magában. Ha a magyar nyelv az által nem is jutott teljesen a maga természetes jogainak birtokába, ezek igen jelentékeny része akkor biztosított részére. Igaz, hogy mindez nem felelhetett meg a nemzet folyton erősödő közvéleménye által méltán táplált várankozásoknak, de a törvényhozás korábbi meddő-, ségéhez képest igen nagy haladást jelentett.

Az ellenzék egy részének mind hevesebb fellépését Széchenyi tehát már jóval előbb helytelenítette, ez pedig az ő cunc-tatóri politikáját nem akarta sehogy sem megérteni. Az ellentét végre annyira kiélesedett közöttük, hogy ezt csakis Széchenyinek e részben való hallgatása, sőt például a val-lás kérdéseiben az ellenzék kívánsága mellett való ismételt felszólalásai leplezhették még egyideig. A mint azonban ő a síkra kilépett, a legmerevebb ellentétnek rögtön ki kellett derülni. A Pesti Hírlap egy pár számának megjelenése, és különösen a Kelet Népeinek közzététele után ez mindenki előtt világossá is lett.

Innen kezdődik az ő reformműködésének az az új 1848-ig. korszaka, mely a milyen gazdag volt kézzelfogható gazdasági és egyéb társadalmi sikerekben, a félreértetés szülte lelki fájdalmak által épp oly mértékben lett okává az ő haláláig tartott vértanúságának is.

Az ellentét Kossuth és Széchenyi közt, ha éles, sőt szenvedélyes toll- és szóharczban nyilvánult is, minden volt inkább, mint személyes küzdelem. Annak idején sokan ugyan azt hitték, hogy Széchenyi gyűlöli Kossuthot, és volt idő, midőn ez iránt magának az ő nagy ellenfelének is kéte-lyei támadtak. De már életrajzában kimutattam,¹ hogy ez tévedés. Később erről Kossuth is alaposan meggyőződött, a minek határozott bizonyosságát irataiban nyújtja. Báró Jósika Miklósnak 1860. évi ápril hó 29-én Londonból Kossuth ugyanis a következőket írta: „Széchenyi nem nekem volt személyes ellenségem, hanem az ügyé, melyet képviseltem és képviselek. Engesztelhetlen ellenkezésben állott pártunkkal, elveinkkel, politikánkkal, Az ország szellemi ébredésének Prometheusa, anyagi haladásának teremtője volt és nemzeti-

¹ L. akad, munkámat Széchenyi Nemzeti Politikájáról, I.k.200. és 345.11.

ségének istápjá. Azért őt korunk legnagyobb magyarja gyanánt tisztelem mindig, ezer sértései daczára, s mint ilyenek hódolok emlékének. Dúsan megérdemli a gyászt s mindent, mit egy nemzet nyújthat legnagyobb fia emlékének. De parentatióját úgy vitte szét a négy világrészre millió szárnyain a világsajtó, mint azon emberét, ki zászlónknak leghatalmasabb ellensége volt; úgy állíttatott elő, hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt, hanem engem követett a válság órájában; nem pedig oda, hogy ő visszavonást idézett elő a nemzet soraiba akkor, midőn az együttartás a magyart örökre nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna."¹

Ha tehát ez a harcz a két lángeszű s egyaránt lánglelkű és elszánt hazafi közt kifejlődött is, az voltaképpen nem volt más, mint két ellenkező világnézet és politikai áramlat ádáz összeütközése. Óriási erőfeszítést tett mind a kettő, hogy az általa képviselt irányzatot diadalra juttassa. Midőn Kossuth Lajos a Kelet Népére egy meglehetősen vaskos kötetben felelt, és Széchenyinek támadásait visszaverte, „Felelet“-ének két pontjában emelte ki a kettőjük álláspontjai között fennforgó valódi különbséget. Kossuth szerint „a nemzetek ugyanis nem systemák, hanem a maguk módja szerint haladnak és fejlődnek“. Kimondta továbbá, hogy nemcsak a vagyonos, felvilágosult és erkölcsös nemzetek válhatnak szabadokká, mint Széchenyi állította, hanem a szabad szegény nemzetekből is lehetnek gazdagok s szellemileg és erkölcsileg nagyok. Szerinte azért az önérzetes nemzetnek nem szükséges a valójával ellentétben álló meghunyászkodásban keresni a haladás nyitját. — És valóban nem is csupán a modorban volt, miként Széchenyi formulázta, a különbség közöttük, hanem alapfel-fogásukat választotta el áthidalhatatlan úr egymástól.

Ha a titánok azt a tusáját, melyet hatvan évvel ezelőtt folytattak, a letűnt időszak tapasztalataiból meríthető tanulságok szem előtt tartásával tekintjük végig, akkor ebből nagyon érdekes és fontos következtetésekre juthatunk. Mint ilyent mindének előtt azt kell megállapítanom, hogy míg

¹ Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. Budapest, 1881, II. kötet 457 és 458. 11.

csak a februári forradalom ki nem ütött, ez a harc soha sem volt eldöntöftnek tekinthető. Hiszen Széchenynek közlekedési javaslatai is már oly politikai fordulatot idéztek elő, melyek a Kossuth positióját nagy mértékben fenyegették. Könnyen megtörténhetett volna tehát, hogy az európai politikai légkör gyors hőmérsékváltozása nélkül a Széchenyi álláspontját — a helyzethez alkalmazott némi módosulással — diadalra. Bizonyos azonban továbbá, hogy a februári párisi forradalomnak hatását, valamint másutt, úgy nálunk sem egyes emberek idézték elő. A kor már meg volt érve arra, hogy azt egy másik váltsa fel. És ebben nálunk Széchenynek igen nagy volt az érdeme.

Az előbbi állításnak legjobb bizonyítékát az képezi, hogy itt sem a nagy francia forradalom, sem az 1830. évi júliusi revolutio nagyobb és rögtönös átalakulást nem idézett elő, mivel azok eszméi számára a talaj még nem volt eléggé előkészítve. Azonban, hogy ez a gyors átalakulás az 1848. év márczius havában lehetségessé vált, maga is elég bizonyíték a mellett, hogy a Széchenyi politikája egyedül a nemzet közszükségeit már nem elégíthette ki egészen, és hogy ennél fogva abban valamelyes egyoldalúság tagadhatatlanul létezett. De a Kossuth politikája sem volt ettől a hibától, csakhogy az ellenkező irányban, teljesen szabad. Ő ugyan a társadalmi és gazdasági téren szintén kezdeményezni igyekezett, hanem itt épp oly szerencsétlen volt, mint a mily kevés eredménnyel járt a Széchenyi tisztán politikai működése ebben az időben.

A már haladottabb nemzetek tehát sem csupán társadalmi, sem túlnyomóig állampolitikai tevékenységgel nem érhetik be. Azért teljesen igaza volt gróf Batthány Lajosnak, hogy életérdekeink mind a két téren egyaránt buzgó és sikeres működést kívántak már.

Kétségtelen mindazáltal, hogy általában véve az anyagilag, szellemileg és erkölcsileg erősödő nemzetek a politikai függetlenséget is nagyobb valószínűséggel és hamarabb vívhatják ki maguknak, s inkább tarthatják meg, mint a társadalmilag hátramaradott, de valami külső ok folytán nagy politikai szabadságnak örvendő országok az anyagi, szellemi és erkölcsi jólétet. Az újabbkori történetben ezt Hollandiának és Szerbiának példái meggyőzően tüntetik fel. Az előbbi a

spanyolok nagy hatalma ellen is főleg szellemi és erkölcsi erővel folytatott hosszas küzdelem után végre ki tudta vívni a maga akkor századokra biztossá lett függetlenségét; sőt e küzdelem alatt meg is gazdagodott. Az utóbbinak ellenben az ölébe hullott független és teljesen szabad állami szervezet, úgy látszik, a szilárdabb társadalmi alapok szerzése tekintében nem igen válik javára, minélfogva politikai vívmányai is nagyon kérdéses biztonságban vannak. Ha tehát az álláspontok egyoldalúságai között kell választani, akkor a Széchenyi határozottan jobban érthető és igazolható, mint a másik.

És hát mégis honnan van, hogy az 1841-től fogva élessé vált politikai harcban a Széchenyi álláspontja volt kevés kivétellel — mindig alul, és ez szenvedett végül vereséget? Ez — felfogásom szerint — főleg három körülménynek tulajdonítható: egy ténybeli tévedésnek a Széchenyi oldalán s két hiánynak az ő valójában és készülségében.

Széchenyi már a harminczas évek végén örömmel látta azt, hogy a felső táblán a gróf Dessewffy Aurél vezérlete alatt egy olyan mérsékelt új conservatív párt alakul, mely bizonyos feltételek és óvatos haladás mellett a mélyebbre ható közgazdasági és politikai reformoktól sem idegenkedett. Ezen lángeszű fiatal politikus olyan mély államférfiúi belátásról s parlamenti és írói képességről tett tanúságot, hogy azok által Széchenyi a saját reformeszméinek a megvalósulás útjára való juttatását is kezdte remélni. Nem csatlakozott ugyan mindjárt ehhez a fiatal gárdához, de midőn gróf Majláth Antal magyar udvari kancellárrá, Majláth György pedig országbíróvá lett, a kiknek nemcsak ő, hanem a közvélemény is általában tulajdonította azt, hogy az 1840. évi törvényekben kifejezésre jutott kedvező fordulat a kormányzásban a nemzet és trón közötti békülékeny hangulat folytán létrejött, még a Kelet Népeinek megjelenése előtt közlekedett hozzájuk. Erre alapította ő ezen munkájában is megnyilatkozott bizalmát az iránt, hogy a régi bécsi politikának korszaka lejárt, és hogy a kormány ezentúl a magyar nemzet békés és csendes reformtörekvéseit akadályozni nem fogja. A következő évek még inkább megerősítették őt e meggyőződésében, mely a gróf Dessewffy Aurél váratlan korai halála által sem rendűit meg.

Annak politikai örökét ugyanis gróf Appony György vette át, a ki az előbbinek szánt kancellárságot az ő elhunytja után nemsokára megkapta. Azonban Széchenyi tévedett az által, hogy a kancellári állás természetét és azt nem vette figyelembe, hogy a bécs: kormányférfiak befolyása ekkor is csaknem érintetlenül a régi maradt. Gróf Dessewffy Aurél politikai hagyatékának azt a részét, hogy a megyékben azontúl többséget kell szerezni, és ezáltal a rendek tábláján a kormány befolyása alkotmányos úton volt biztosítandó, gróf Apponyi György ugyan meg akarta valósítani, de a Bécsben annyira kedvelt administrator! rendszernek igénybe vételét e czélból nem tudta elutasítani magától. Ennek következtében az új conservatív politika később egészen más hangulatot keltett és más fejleményekre vezetett, mintha dicséretes törekvéseinek megvalósítása czéljából alkalmazott eszközei alkotmányosság tekintetében kevésbbé kifogásolhatók lettek volna.

Széchenyi maga is sokáig habozott korábban, hogy a kormány politikájával teljes solidaritást vállaljon és nyíltan támogassa-e ezt az irányzatot; de irataiban annak teljes jóhiszeműségét hirdette, s vele szemben nem a határozott ellenzéki, hanem csak ajóakarató semleges állás elfoglalását tartotta indokoltnak és célravezetőnek. Ezért szorgalmazta ő annyira az általa tervezett és Deák Eerenc vezérlete alá helyezendőnek tartott „középpárt”¹ minél előbb való megalkulását. Ebbéli törekvéseinek azonban nem lett más eredménye, mint az, hogy az ellenzék világosabb és határozottabb programra alapján jobban szervezkedett.

A Széchenyi elszigeteltsége így tökéletessé és tűrhetetlenné lön, s abból csak akkor szabadult ki, midőn az új kancellár és a bécsi kormány által neki felajánlott hivatalt elfogadta. Ez által azonban nemcsak a kormány eljárásához tapadt ódiumban volt kénytelen résztvenni, hanem méltatlan gyanúsításoknak is kitette magát. Habár egyéni súlyát teljesen megsemmisíteni ezek sem voltak képesek, politikája mindazonáltal a közvéleményben folyton tért vesztett, és ennél fogva rendszere az ő neve alatt a maga egészében soha sem valósulhatott meg.

Az ő rendszere egyébiránt ekkor már csak alkotásai

által beszélt a nemzethez, mert szavai és iratai rendszerint nagy ellentmondással találkoztak. Ennek okát azonban nem azoknak a közönség által csak félig-meddig értett tartalma, hanem a bennök megnyilatkozó elmosódott jogi fel fogás, a korábbinál kevésbé szerencsés taktika és azoknak a rohamosan haladott kor kényesebb ízlését most már ki nem elégitő külalakja képezték.

Széchenyi a joggal¹ csak 1825-ben kezdett foglalkozni, Tanárt keresett ekkor, a ki vezetésének átadta magát,² de Kelemen magyar magánjogát, később a Cziráky Antal köz- “оГЛ. jogát és a corpus iurist is szorgalmasan forgatta. Azonban nagy előszeretete a jog iránt általában sohasem volt, a magyar jognak ferdeségeit pedig gyakran sarcasmusának maró lúgjával öntötte le. A törvénytár kilencz tizedrészét tűzbe vetendőnek, az utolsó tizedrészt pedig magyarra fordítandónak mondta. Hanem a jogtudománynak alapos művelését általában mégis nagyon szükségesnek tartotta, ő maga mindazáltal nem egyszer hangsúlyozta, hogy nem jogász, és hogy ez talán — szerencséje. Pedig határozottan nem volt az. Hogy érzeke a jogászhhoz más előzmények mellett lett volna, azt közgazdasági javaslatainak formulázása alkalmával mutatta meg; de tényleg ekkor is inkább politikus volt, mint jogász. Ő a múlhatatlanul szükséges élesebb jogi distinc tiokat is hajlandó volt rabulistikának tartani. A pragmatica sanctioból is azt olvasta ki, hogy hazánkat Ausztriával reál unió köti össze, mert ez a két állam az uralkodóház trónra jutott tagja által elválaszthatatlanul birtoklandó,³ s azok kölcsönösen védeni kötelesek egymást. Deák Ferencz 1861-ben⁴ fényesen bebizonyította, hogy a köztünk fennálló közjogi köteléket másnak, mint personal uniónak tekinteni nem lehet. És nemrégiben gróf Apponyi Albert méltán utalt arra, hogy ezen az 1867. évi kiegyezés sem változtatott, mivel a közös ügyek kérdése nem a monarchia másik államával kötött

¹ Vécsey Tamás: Széchenyi és a magyar magánjog. Budapest, 1895, 1. 1.

² írott naplói 1826 november 10-éről.

³ Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István köz tevékenységének utolsó három éve. II. 252—253. II.

⁴ Kónyi Manó: Deák Ferencz beszédei, III. k. 21. 1.

alakszerű szerződés, hanem, habár fontos, de mégis csak egyszerű magyar törvény alakjában szabályoztatott, melyet a souverain magyar nemzet képviselte és koronás királya bármikor megváltoztathatnak.⁵ — Jellemző, hogy Széchenyi másként fogta fel a dolgot. De ezt egyébként, mint a jogász gondolkozásra vezető előzetes gyakorlat hiányának tulajdonítani nem lehet. Azonban érthető, hogy ilyen hiány lett ő nem egyszer oly nyilatkozatokat tett, melyek a jogi képzettséggel bíró előkelő magyar politikusokra vezetően benyomást tettek, és általában mély politikai hatással bírtak iratai és bölcseségen nyugvó más eszméinek súlyát is alkalmasok voltak csökkenteni előttük.

Működésének ezen harmadik időszaka alatt ugyanily beszédei is. Akadémiai munkámban volt alkalmam szónoki és írói sajtóságairól tüzetesen beszélni. Reánk nézve ma Széchenyi minden nyilatkozatában rejlik valamely különös varázs, mely előadásának szerkezetét könnyen feledteti velünk, főleg, ha azok becses magvait kihüvelyezni elég türelmesek vagyunk. De a múlt század negyvenes éveinek olvasó és hallgató közönsége más szempontból nézte és figyelte meg azokat. — Korábban a nagy általánosságokban való mozgás az ő tettei által nyújtott magyarázat mellett elég határozottan jelölték meg a szerinte követhető irányt. Később azonban az emberek állításainak részletes bizonyítását is kívánták tőle, mert azokkal szemben más állításokat hallottak, melyek igazsága mellett az egész vonalon a napi események látszottak harcolni. — Széchenyi magánértésülései a legfelsőbb körök hangulatáról és célzatairól! most utólag nyilatkozatainak elég alapos indokaiul, vagy legalább teljesen igazolható magyarázatául fogadhatók el. De ő azon időben nem beszélhetett róluk, és így már felfogása magában is érthetetlennek, furcsának, sokak előtt pedig éppenséggel gyanúsnak tűnt fel.

Ha ehhez hozzáadjuk még azt, hogy a magyar nyelvnek parlamenti és irodalmi kezelése tekintetében a szó és toll mindinkább növekvő nagy mesterei a magyar közönséget ekkor már szerfelett elkényeztették vol . úgy még vilá-

¹Annuaire du parlement, 1901 évfolyam. Páris, 1902. 864—958. 11.

gosabban állhat előttünk, hogy a Széchenyi szónoklatai, röpiratai és czikkei azt lelkesedésre többé nem igen ragadhatták. Nálunk az időben a lényeggel szemben még fontosabb volt, mint manapság, a forma; nem lehet tehát csodálkozni azon, ha Széchenyi a maga mindig elismert nagyságának súlyával sem tudott politikája javára dönteni, és hogy felirati javaslata az 1847. évi országgyűlés kezdetén, igaz, hogy csak három szavazattal, de tényleg mégis megbukott.

Végül nem tévesztendő szem elől az sem, hogy eredetileg is nagyfokú idegessége az években való haladásával, és mindannak következtében is, a mit az imént felhoztam, folyton fokozódott, hogy tehát egész viselkedésében a közpályán megnyugvást keltő nyugodtság ekkor még kevésbé volt meg, mint azelőtt. Így azután csaknem természetesnek látszik, hogy a politikai harcban való lemaradásának be kellett következni. A siker, mely e téren a további eredményes eljárhatásra nézve is általában oly nagy befolyást gyakorol az emberekre, így elesett, ennél fogva egész politikájának bukása is meg volt pecsételve.

Ezzel óriási bajok szakadtak az országra, melyeket, ha nem is teljesen, de legnagyobbbrészt valószínűleg elkerülhetett volna. Mert azt, hogy a bizalmatlanság annyi magja szóródott el akkor a nemzet és az uralkodóház, továbbá a nemzet és a nemzetiségek között, melyek csirázását és hajtását ma sem lehet eléggé megakasztani; hogy a magyar középbirtokos osztály úgyszólván a honfíui áldozatok nagy máglyájára került, hogy egyenletesfejlődésünk évtizedekre lehetetlenné vált, s erőnk nagy megpróbáltatása alkalmával abból sok veszett el, a mire nemzeti kialakulásunkhoz oly nagy szükség lett volna: mindezt szerencsének bizonyára alig lehet mondani.

Azt se feledjük, hogy Solferino és Magenta nélkül sem Königrätz, sem Ausztriának Németországból való kiszorítása nem következett volna be, a mi nélkül pedig az 1867. évi kiegyezés vagy egyáltalán nem, vagy pedig egészen másként jött volna létre. Már pedig tudvalevő dolog, hogy 1859-ben nagyon kés élen állott a háború sikere vagy sikertelensége, és így sorsunk jobbra fordulásában a véletlen igen nagyszerepet játszott. De hát végzetünk volt, hogy mindez bekövetkezzék, a miből bizonyos tagadhatatlan elő-

nyök is származtak. Az 1848-iki törvények a rendiség poshadt levegőjéből biztosan és egyszerre kiragadták az országot. Azok a nemzeti egység alapját végleg megteremtették, és a magyar állam kiépülésének újabb hatékony biztosítékait állították fel. Az erre következett és könnyen végzetesekké válhatandó események folytán a dynastia és a világ megismerték a magyar nemzetben rejlő nagy ellentálló erőt, és hősiességéből az önbizalmat meríthetett maga is. A hajdankor csodás ideje látszott visszatérni, mely alatt Hellesnak és Rómának minden polgári erénye és vitézsége új alakban ifjú életre kelt nálunk. E harcz lobogó rengeteg lángjában az azelőtt mindig élesen rétegekre szakadt egész nemzet egy nagy közös érzésben olvadt össze, és a nemzeti öntudat sajátjává lett minden, még a legalsóbb osztálynak is. Végül bekövetkezett az a nagy dolog, a mit mint nemzetmentő tényezőt Széchenyi többször emlegetett, hogy t. i. a maroknyi magyarság élete újabb korszakának egy kiemelkedő és mindenfelé feltűnő mozzanatára válhatott büszkévé, mivel rendkívüli nehézségek közt régi dicsőségéhez újból valóban méltónak mutatta magát.

Az ezen esemény által gyújtott nagy világosságnál azonban napnál fényesebben tűnt ki valami a Széchenyi rendszerére nézve is, a mit annak a múltat illetőleg méltányos, a jövő szempontjából pedig helyes és czélszerű megítélhetése végett tekinteten kívül hagyni nem szabad. És ez a valami abban a kétségtelen igazságban áll, hogy a Széchenyi népfejlesztő rendszere ugyan nemzeti, de nem az egész magyar nemzeti politika, hanem annak csak egy fontos alkatrésze. Ennek felismerése azonban jelentőségének éppenséggel nem árthat, ha meggondoljuk azt, hogy a nélkül észszerű magyar nemzeti politika sem most, sem a jövőben nem képzelhető.

Az a magasbrendíi nemzetalkotó és fejlesztő társadalmi politika, melyet Széchenyi alkotásai, tettei, iratai, szavai és egész élete által hozott rendszerbe, oly állandó és nélkülözhetetlen alap, melynek mellőzésével észszerű magyar országias egyszerűen nem lehetséges. Ezzel szemben a helyzetek exigentiáinak és a politikai conjunkturák követelményeinek kielégítésére irányuló minden, még oly nagyszabású és fontos törekvés is csak a koronként felmerülő nemzeti szükségeket

kielégítő alkalmi politika jellegével bír, melynek esetleges vívmányait ismét a Széchenyi politikája van hivatva megszilárdítani és biztosítani.

A történelem lapjainak elfogulatlan tanulmányozása ugyanis kettőről győzheti meg a higgadt gondolkozót s a széles körben széttekintő hazafit. Arról, hogy mélyebbre ható és sikeres társadalmi politika folytatása nélkül soha sem vívtuk volna ki az újabb korban magunknak sem először, sem másodsor a magyar államot. És arról, hogy az ilyen politikának elhanyagolása mellett az ismét kieshetik kezeink közül.

Tekintsünk csak végig a harminczas és negyvenes évek érdekesítő nemes tusáin. Vonultassuk csak el lelki szemünk előtt a közszellemnek azt az átalakulását, a mely 1825-től fogva 1840-ig ebben az országban végbement. Emlékezzünk vissza arra a passiv természetű panaszkodásra, mely a magyar sérelmi politikának főjellemvonását képezte. Arra a tehetetlen vergődésre, melyre a tényleges hatalom a megújhodni vágyó magyar nemzetet korábban mindig kárhoztatta volt. De jusson eszünkbe az is, hogy ez a tehetetlenség miként éledt fel, a tanácstalanság hogyan oszlott szét, és a magyar társadalom öt évről öt évre miként bontakozott ki önmagából, és pedig úgy, hogy mindig más és más, folyton hatalmasabb és tiszteletet parancsolóbb alakban jelenvén meg, annak a saját pangásából való ellenállhatatlan kitorése után, azt az eget, melyet kért, nem lehetett tőle megtagadni. A későbbi politikai küzdelmek útján történt ez, igaz. De lehetségesek lettek volna-e ezek, ha az egyesülés, tömörülés, a felvilágosult értelmiség, az önbizalom bátorsága, a hazafias érzés kitartó tüze el nem hártják a nemzeté váló sorakozás akadályait annak útjából? Képzeltető volt-e a kiváltságaiért élni-halni igen, de közczélokra áldozni nem, vagy csak kevésbé hajlandó nemességgel az a diadal, melyet a nemzet 1848-ban ült? Ezt megelőzőleg csodás, valóban tropicus tenyészet és erőgyarodás mutatkozott ezen a szűz talajon, a minő talán éppen azért soha sem lesz többé rajta lehetséges.

De nem kevésbé csodálatos ennek a politikának az az érvényesülése is, mely a passiv ellentállás révén a kivivatása

után csakhamar elveszett magyar államot ismét visszaadta nekünk. Vájjon hányán gondolnak arra, hogy képes lett volna-e Deák Ferencz bölcsesége olyan tömör egységben vezetni a leigázott Magyarország hazafias közönségét, ha az megelőzőleg a Széchenyi iskoláján legalább részben nem ment volna már keresztül? És vájjon akkor, midőn minden nemzeti életjelt elnyomtak, lehetséges lett volna-e a nemzeti érzést nyugodt türelemmel kellőleg ápolni, ha nem áll fenn az Akadémia, melyet mint az elvont ismeretek főfőszékét, ha nem létezik az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, melyet mint az adóképesség alapját gondozó társaságot, ha már nem aiakítvák meg országszerte a casinók, melyeket mint a civilizált társasélet legegységibb gyűlhelyeit eltörölni még az absolut osztrák hatalomnak sem lehetett? — Abban az időben a Magyar Tudományos Akadémia a nemzeti politika szótlanul is hathatósan működött vezérkarának főhadiszállása volt, az Országos Gazdasági Egyesület pótolta a parlamentét, a casinók pedig a gyakori és mindennapos személyes érintkezés által ugyanazt a szolgálatot teljesítették, mint ma a szabadsajtó. A Széchenyi gazdasági és társulási eszméi az emberek ezrének fülében csengtek folyton. Azok alkalmazása tette lehetővé azt, hogy ez az ország, ha anyagilag nem is gazdagodott meg feltűnőbb módon, de a behozott súlyos adók daczára az absolut korszak alatt valamelyes mértékben tényleg mégis gyarapodott. Az ő, és az önfeláldozásban őt követett jelesek és nagyok példái a tűrés és szenvedés kálváriáján, de egyúttal az odaadó munkásság és kitartás meredek útján is felfelé vitték azt a nemzedéket, melynek államiságunkat másodszer is köszönhetjük.

A Széchenyi nemzeti politikájából tehát az a rész, mely a politikai élet változandóságnak kitett nagy mozzanatai mellett maga is állandó egészet képez, t. i. áldásos társadalmi politikai rendszere az ő politikai művészetének bukása folytán sem veszett el, hanem a nemzet utóbb beállott összes viszontagságai között is folyton élt, hatott, és mindig gyarapította erőinket, valahányszor a magyar közélet vezetői s maga a nagyközönség annak szellemében működött és a Széchenyi útmutatásai szerint dolgozott.

Mélyen meg vagyok róla győződve, hogy a mai magyar

államot sem leszünk képesek ennek a rendszernek alkalmazása nélkül a mi hatalmunk alatt tényleg megtartani a jövőben. Csupán az alkotmányi és kormányzati politika útjai, módjai és eszközei erre merőben elégtelenek. A kik ezt nem hiszik, óriási csalódásban élnek és annak elé viszik a nemzetet, melynek már megélhetéséhez is szüksége van arra, hogy állami tényezői felett a maga létfeltételeinek megvalósíthatása érdekében valósággal maga rendelkezék. Nem kell hosszasan fejtegetnem és bizonyítanom azt, hogy az a magyar kormány, mely nem a valóban nemzeti célok és az ezeknek kedvező belső és külső elemek szolgálatában áll, már csak névleg a mienk. Elveszthetjük tehát a magyar államot nemcsak akkor, ha ezt világosan láthatja majd mindenki, a kinek csak testi szemei vannak, hanem úgy is, ha ennek megtörténtét még csupán a dolgok lényegét felismerni képesek kénytelenek maguknak bevallani. Ettől az állapottól azonban az előbbihez, talán hosszabb vagy rövidebb, de mindenesetre biztos út vezet. Nem kell ugyanis jóstehetség annak előre megmondásához, hogy ha valamely nemzetben nincs meg a kellő anyagi, szellemi és erkölcsi erő a maga helyzete feletti tényleges uralkodáshoz, vagy legalább nincs meg benne az eltökélt és áldozatkész okos elhatározás és törhetlen akarat, hogy annak minél előbb birtokába jusson, azt a bekövetkezendő, eleinte leplezett, majd később egészen meztelen függéstől, tehát a korunkban vajmi gyorsan beköszöntő és súlyosodó szolgaságtól és annak minden iszonyú következményeitől nem mentheti meg semmi sem.

Megint a történelem tanulságaira kell hivatkoznom, hogy ezt, mint az előzmények természetes folyományát, kissé jobban kidomborítva feltüntessem. Midőn Széchenyi azt állította, hogy minden a nemzettől függ és annak semmi sem lehetetlen, megmondta azt is, hogy mit ért ő a nemzet alatt. Értette alatta azt az öntudatos collectiv egyéniséget, melyben az összetartó erők cohaesioja oly nagy, hogy a centrifugális erők abban nem juthatnak győzelemre. Azt a legmagasbrendű szerves emberi közösséget, melyben a részek túlnyomó nagy tömege boldognak érzi magát, hogy az egészhez tartozhatik, melyért élni-halni kész, és ez az általánosull, önfeledt polgári erényben jut kifejezésre. De

éppen mivel az összetartozás érzetének ily nagyfokúnak, csaknem ösztönszerűnek kell lenni, a nemzet nem is lehet más, mint természetes alakulat, a benső fejlődés eredménye, melyet a külső viszonyok ugyan befolyásolhatnak, de minden vészszel és viharral dacolni hivatott ellenálló erejének alakulására önmagának is, és pedig a haladottság egy bizonyos stádiumában már éppen saját magának van döntő befolyása. Ezért fektetett ő oly nagy súlyt arra, hogy a magyarság hátramaradottságának okait ne keresse mindig másban, mint önmagában. Széchenyi nem a történetet kutatja és nem a történelmi igazságnak akar eleget tenni, midőn a múltat, mint Gyulai Pál mondta, meggyalázza, és a magyarságot a jövőre utalja. A nemzetre ő mint politikus lélektanilag kívánt hatni, hogy az emberelje meg magát, és minden akadályt, nehézséget, méltánytalanságot és jogtalan rosszakaratot is legyőzvé, létét biztosítani igyekezzék. Gyakran ismételte beszélgetése közben is, hogy „a ki önmagában fedezi fel bajainak forrását, az másokkal keveset törődve, önmagában keresi a bajok orvoslásának eszközeit is, és azokat bizonyosan meg is találja. Ellenkezőleg, a ki másban látja a bajok okozóját, annak activ működése bénítva van, elkeseredik, ostromol, harczol, és ebben meríti ki erejének javát. Az egyiket passiv, a másikat activ politikai rendszernek nevezem.“¹

Ez azonban szerinte csak a nemzeti sajátságok ápolása, nemesítése és tökéletesbítése útján érhető el. Egész rendszerének sarkpontja, mely körül az megfordúl, a nép- és később a nemzeti jelleg mindenek felett álló fontossága.

A Kelet Népében² Széchenyi ezeket mondja: „Úgy fogom fel a magyar nemzet rendeltetését, hogy képviselje Európában mint egyedüli heterogén sarjadék az ázsiai bölcsőjéből magával hozott, de virágzásra eddig még sehol sem fejlődött sajátságait. Azelőtt rombolt a mívelt világban, de azután hasznára vált annak, mert a keletről jövő vad áradatot feltartóztatta. Van benne sok eredetiség. Van tűz, melynek kitartássá, vad erő, melynek bajnoki szilárdsággá, ittás rombolási vágy, melynek áldozatkész nagylelkűséggé

¹ Kovács Lajos id. műve II. 81. 1.

² 18. 1.

kell tisztulni. Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, annak tisztult sajátságait, mint ereklyét, megőrizni és szep-
lőtlen minőségében kifejtetni, erőit és erényeit nemesíteni, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve, végczéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni; lehet-e annál minden keserűségtől mentebb, tisztább öröm, melyet éreznie kell annak, a ki e dicső cél eléréséhez ha csak egy parányival is hozzájárulhat. Egy haladott, kiválóan műveit és erkölcsös nagy nemzethez tartozni általában még vérségi kötelék nélkül is boldog érzést szül. Mennyivel inkább, ha saját véreink nemzeti újjászületésének szent küzdelmeiben vehetünk munkás részt.“

Tehát nemzeti különállásunk létjogát ő első sorban arra alapítja, hogy az uraltáji népcsaládnak sajátságait — e részben kedvező viszonyaink folytán — egyedül mi vagyunk hivatva az emberiség uralkodóvá lett kultúrája közepett képviselni. De nemcsak ezen szempontból van a magyarságra szükség, hanem azért is, mivel ez a nemzet Európa kellő közepén „annyi összeolvadni nem akaró tarka-barkaság közepett“ ezer év tanúsága szerint egyedül tudott államalkotó erőt kifejtetni. Erre az erejére az ó-világot még sokáig polgárosítani hivatott Európa belbékéjének és egyensúlyának biztosítása érdekében itt még nagyobb szükség lesz a jövőben, mint volt eddig.

És így ő ezt az átalakulást nem tekinti önczélnek, hanem az emberiség javára irányuló fejlődésnek, melyet azonban csak a nemzeti sajátságok nemesítése és minden irányban való uralomra juttatása által lehet elérni.

Részletesebben mondja el ezt Pesti Por és Sár című munkájának következő helyén:

„A magyar nemzetnek eredeti képe s éghajlatának, ha nem is szembeszökő, de mégis különös sajátsága van; így architektúrájának önállóan szükséges lenni, ennél fogva építményeinek is okvetlen különös ábrázattal kell bírniok, s ez sem muszka, sem olasz, sem germán nem lehet, hanem Magyarország eredetét, visszaemlékezését, jövődjét s éghajlatát, szóval mind költői, mind prózai körülményeit philosophiai mérlegbe vetve, elkerülhetetlenül goth tekintetűnek, a XIX. század finomabb s szaporodott szükségeihez szabott

scytha szelleműnek kell lenni. Pest, a mindegyre fejlődő fiatal Pest semmi sajtósággal sem bír, s félig meddig muszka légből, félig meddig olasz minta után épült új része - az órul hallgassunk úgy áll a mindennapi próza hamuszínű köntösében, mintha a magyar nemzet minden eredetiségéből kikopott s élte poesisát rég kilehelte volna már. És ugyan mi nyereséggel kérдем? Csak azzal, hogy keleti zománczát meguntván, azt józanabbal, vagy csak mással sem váltá fel, s így még prózában sem tett nagy előmenetelt. Pest építményei — pedig innen kellene kiszivárgani Magyarország minden részébe a józanabb ízlésnek — sem költői nimbusban nem állnak, sem lehető legnagyobb lakkellemet nem nyújtanak, s természetesen, mert nincs Magyarországhoz illő képünk, nincs saját ábrázatunk. Nem mondhatom, midőn legelőször mentem a Dunán Pestre¹, mennyi s mily külön benyomást tőn e város reám. Bámultam roppant és díszes építményein s nagy kifejlési szellemén. Nem azért, mintha ilyeseket és pedig sokkal nagyobb arányban nem tapasztaltam volna már egyebütt, hanem mert váratlan volt előttem a szemlélt. Partra szállván, kérдем: „Hol a régi város, a hajdankori scytha sarjadéknak egykori lakja; hol fejedelmeinek udvara?“ És sem Pesten, sem Budán romját, de még csak egy hátramaradt nagyobbacska követ sem mutathatja nekem senki. Nézem az új lakásokat, s önként gerjed bennem e kérdés: „Hát Magyarország közepett olasz minta szerint épült házakban lakik a mai magyar?“ s ezen — mert előttem váratlanabb — még inkább bámulok.

Nevezetes múltja e nemzetnek úgy látszik soha nem volt — így szólék magamban — mert nemzeti nagyság, melyet néparadások fel-fellobbanó villámmal összekeverni nem kell, csak tartósb csinosodással, vagy legalább tartósb fényűzéssel jár, ez pedig erős építményeket tesz fel, ilyesek azonban csak oly anyagból készülhetnek némi tartóssággal, melyet tűz nem ront, lég nem emészt, szél nem bír, víz nem hord, s ilyes maradvány Magyarország határai közt sehol sem bizonyítja a múltnak egykori tartósb fényét. De azért, mert múltja nem volt tartós fényű, világosabb jöven-

¹ Egy idegent beszéltet így. G. J.

dője se legyen a magyarnak, ezen minden európai nemzetektől elkülönzött s annyi és oly külön sajátságokkal bíró keleti sarjadéknak? Lehetetlen!

Csak maga magát ne rontsa meg, s éghajlata és körülményei minden árnyékait felfogván, tanulja meg végre az józan építés főelveit. — Építsen és ne rontson. így ha a pesti házak azon sajátsággal bírnának, a milyennel mind költői, mind lakszellemi tekintetben bírnok kellene, mód nélkül nyernének lakosai, és nyerne az egész ország is, ha építményeiben az olasz helyébe az északázsiai góth mintát állítná minden lehető javításaival.

Anglia építőmesterei jó idő óta felfogták az. építés ez elveit, és nagyobb úri lakjaikban jobbadán ők is elhagyták az olasz s ekkép éghajlatukhoz sehogy sem illő minta utáni építést, s a komolyabb góth ízlésnek hódolván, ezt éghajlatuk s szellemükhöz alkalmazva, telepítvényeiket csudálatos sikerrel javíták.

Nem volna tehát célirányosabb, ilyesnek adni léteit Magyarországbán? Alig van valami, minek jobban örvendének, mint látni hazánkban oly építményt, melynek typusa oly annyira illenek nemzetünk mind ködbe burkolt visszaemlékezetéhez, mind oly vastag lepellel bevont jövődjéhez is, s így kétségtelenül sok utánzóra találna, mi lassanként az egész országot sajátabb s méltóbb tekintettel ruházná fel.¹

“Hogy a magyar ne ápolja sajátságát nagyobb gondal, több lelkiismerettel s mindig éber bölcseséggel, ha egyszer tisztán látandja, mennyire vala eddigelé a pusza véletlennek játszi labdája, azt róla nem teszom föl. Ugyanis érettebb korának az lesz okvetlen következménye, hogy nem fog úgy, mint eddig, jobbadán csak múlt ideibe visszafohászokdni, vagy változékony szenvedelemtől indítva meggondolatlan s oszlott erővel majd a próza állatiságba sülyedni főtül talpig, majd házzal s hazával együtt a költészet szárnyain a határtalanban nyargalni, hanem felismervén jelen állapotját s jövődjő sorsát végre józan terv szerint s

¹ Pesti Por és Sár 101 — 104. 11.

egyesült erővel induland határozott cél felé, melynek legfőbb alapja: a „nemzeti sajtáság“.²

Társadalmi politikája tehát, mely által a nemzetet nagy feladataira képessé akarja tenni, határozottan nemzeti szellemű, és abban ennek túlsúlya oly nagy, hogy a nemzeti fejlődés és benső megerősödés követelményeinek alárendel mindent.

És ezt mélyebben felfogott rendkívül nyomatókos okokra alapítja: a népjelleg és a nemzeti jellem megfelelő alakulátának a létérdek horderejét tulajdonítja. Az szerinte olyan, mint a fog zománcza, melynek megtörése és lepattanása után az előbbinek elpusztulása is csak rövid idő kérdése már. Ugyanezt az eszmét fejezi ki az a hasonlat, mely szerint a nemzeti sajtáság ugyanaz a népnek, mint a csigának sajtá védelmére önmagából kiizzadott és megkeményedett héja. Ő maga utal e részben a történelemre, melynek tanúsága azt bizonyítja, hogy minden nemzet, például a görög és a római is, csak addig tarthaták fenn magukat, a meddig nemzeti sajtáságaikat, ha finomultak is, a maguk eredeti tisztaságában fenn tudták tartani.

A mellett, hogy ebben mennyire igaza volt, szólnak a társadalomtan szempontjából legújabbban folytatott történelmi kutatások is, melyek szerint külön állásra mindig csak az a nemzet tarthat számot, mely az éghajlati, területi és más külső befolyások által egyszer kiképzett jellegét híven megőrizni, azt az adott viszonyok követelményeihez képest tovább fejleszteni, és így a collectiv létért vívandó küzdelmet sikeresen volt képes folytatni. A helyzetnek megfelelő népjelleg tehát elsőrendű kelléke az életképes és haladó nemzetnek. Ha ezt valamelyik nép elveszti, akkor ivadéakai, mint egy másik nemzetnek alkatrészei, vagy helyesebben szólva, nyers anyagának elemei élhetnek ugyan, de az egésznek, mint önálló nemzetnek jövője nincsen. Megtörténhetik azonban, hogy az erre irányuló jóakarattal mellett benső ereje hiányzik, mely esetben az előbbi nem használhat neki semmit.

Csak a tényleges erő dönt e részben, a milyen a lelkesedésben is rejlik, de ennek, mint a nemzeti élet folyamának, szintén tartósnak kell lenni. Ekkor azután alkatrésze lehet

¹ Pesti Por és Sár 106. I.

annak, a mit Széchenyi „nemzeti felsőbbiség“-nek nevez, és a mely szerinte egyedüli biztosíték arra nézve, hogy a huzamos gyarapodást előidézze. Szerinte a chinaiak azt, hogy még legyőzőiket is magukba olvasztották, annak köszönhették, mivel benső értékben és műveltségben azok felett állottak, s mert annyira ragaszkodtak sajátjaikhoz. Ugyancsak ő utalt irataiban az oláhságnak sajátjaikhoz való szívós ragaszkodására is. És íme az újabb időben megállapítható, hogy ezáltal az még magasb műveltségű elemeket is képes magába olvasztani. — E tárgyra vonatkozólag egyik szónoklatában így nyilatkozott: „A természetnek szent törvénye előtt kénytelen minden argumentum visszavonulni. Valamint, ha valakire azt mondja a nagy' természet: megkeli halnod, akkor rajta semmi consilium medicum nem segít: úgy azt hiszem, egy nemzet, ha a maga erejét érzi s szándékában magát eltökéli, miként én, ki inkább magyarral halok meg, mint másképp éljek, az a nemzet az ő természeti jussait minden ellenzés ellenére is kivívni és gyakorolni fogja“.¹

A nemzeti jelleg fontosságát már régen felismerték, de annak világtörténeti hordereje csak azóta domborodott ki jobban, mióta a társadalmi tudományok terén is a kutatások eredményei gyanánt elfogadtatni kívánt igazságokat lehetőleg positiv ismeretek alapjára fektetik. Nem fejtegethetem itt tüzetesebben ezen felismerés előzményeit, és így sem a theologiai felfogás híveinek, nevezetesen Bossuetnek és de Maistrenek idevágó nyilatkozatait, sem a metaphysikai iskola korypheusainak elméleteit nem elemezhetem. Ezek közé kell számítanom Herdernek és Condorcetnak Godwin által követett okoskodásait is e részben, a kik közül az előbbire Széchenyi ismételten hivatkozott. Aristoteles, Vico és Kant munkái mély nyomokat hagytak a nemzetek fejlődését és hanyatlását előmozdító tényezők tisztázása tekintetében is. De érthető, hogy' a társadalmi és természeti törvények analógiáját és különbségeit a természettudományi ismeretek korábbi hiányos volta mellett ezen nagy elmék a történelmi tanulságok megállapításánál nem használhatták eléggé. Montesquieu az éghajlat-

¹ Beszédei, 106. 1.

nak befolyását a népjelleg alakulására jobban kiemeli, és annak mély hatását határozottabban hangsúlyozza, de okoskodásai éppen az említett oknál fogva a metaphysika terére csapnak át, és a positivitásnak csak színezetével bírnak. Érvelései közben ugyanis gyakran az abstractio helyett az analógiákat keresi, de ezeknek megfelelőleg nem azért, hogy az egyes jelenségekből törvényeket vezessen le, hanem, hogy azokból inkább csak képeket állítson össze. Azonban már Montesquieunél kétségtelenül kiviláglik, hogy egy oly történelmi tudománynak, mely a jelenségeket positiv és általános törvények szabatosítására használja fel, a lehetősége adva van.

A statisztikusok és történetírók közül többen, nevezetesen már Schlözer, utána pedig Rotteck és mások a természeti külviszonyoknak s az értelmi, erkölcsi és politikai erők és intézményeknek kölcsönhatását és a népek jellegének alakulására gyakorolt befolyását előszeretettel vizsgálták. De ez inkább csak mellékes czéljak volt, és így abbeli vizsgálódásaik által az emberi ismeretek körét nagyobb mértékben tágíthatták.

Hatalmasabb lépést tett előre ez irányban Buckle Tamás, a ki az angol polgárosultság történetéről írt nagy, de így is csak torsónak maradt művében a physikai és tellurikus befolyásoknak alakító hatását a népjellegre igen behatóan fejtegeti, és az általa felhozott rengeteg mennyiségű tényből azt következteti, hogy a természeti törvények az európai közműveltség menetére mind kevesebb, az emberi értelem törvényei pedig mind nagyobb befolyást gyakorolnak. Ennek az igazságnak óriási apparátussal való bizonyítását azonban nem terjesztette ki a történelem egész mezejére, azért az ő következtetései kiegészítésre, s az általa felölelt anyag is élesebb és behatóbb bonczolásra szorult. Legújabbban erre egyesek, a kik az emberi társadalom belső lényegének tisztázását a tények alapján kívánták tovább vinni, csakugyan vállalkoztak is. Különösen olasz írók voltak azok, a kik e részben gazdagították a tudományt. A nemzetközi jog és politika rendszerét, és azok egyes kimagasló nagy kérdéseit tárgyaló írókon kívül újabbban egy olasz sociologus, Manteuzzi, foglalkozott igen behatóan azzal, hogy miféle tényezők hát azok, a melyek a

népek fejlődésére elsőrangú befolyást gyakorolnak.¹ Ezt túlnyomólag történeti vizsgálódás alapján teszi, melynek során megállapítja azt, hogy az éghajlattal, földirati fekvéssel és talajviszonyokkal a hosszú idő alatt ezeknek eredménye gyanánt képződött népjelleg, vagy nemzeti jellem egyenlő jelentőséggel bír. A népjellegre különben a physikai, földirati és talajviszonyokon kívül az egyes törzsekre és a belőlük keletkezett népekre az illető védelmi feltételek és körülmények is alakító hatással vannak. Mindezekből együttvéve függ azután, hogy a népek milyen szellemi és erkölcsi irányban bontakoznak ki, hogy világnézetök, vallásuk, társas viszonyaik, alkotmányuk, irodalmuk és művészetök minő képet mutat.

Azonban a népjelleg a külső és belső tényezőknek nemcsak eredménye, hanem maga is igen nagy horderejű életfeltétellé és boldogulási factorrá válik. Annak ugyanis megvan az a természete, hogy megmaradni törekszik, és az illető faj testi szervezetében az anyagi s szellemi erőfeszítés és gyakorlat által beállott elváltozások folytán az ivadékokra át is örökíthető. Az így alakult és előnyösnek bizonyult népjelleg oly harczi, védelmi és támadó, felszerelés tehát, melyet a megelőzőtt nemzedékek hosszas küzdelmes munkája után hagytak az utódokra, a kik mint kipróbált arravalósággal élhetnek, hogy adott helyzetükben a nemzeti küzdelmet a létért sikeresen folytathassák vele.

A népjelleg azonban állandóságra irányuló minden hajlama mellett sem változatlan, hanem az új nemzedék küzdelmei és törekvései módosíthatnak azon, és pedig sokkal gyorsabban, mint a mily mértékben a természet a nép alaptulajdonságait kiképezte. Buckle azon tételét tehát, hogy a polgárosultság haladásával az emberi viszonyok nagyobb, a természetiek kisebb hatást gyakorolnak a népekre, különösen ha azok más népek befolyását is akár vegyülés, akár csak érintkezés útján befogadják, Monteuzzi is megerősíti. És ennek annál nagyobb nyomaték tulajdonítható, mivel a világtörténelemben szerepelt előkelő összes nagy nemzetek történetén, és pedig azok életnyilvánulásainak minden terén az

¹ Dr. Auguste Manteuzzi: Les facteurs de revolution des peuples, stb., traduit de l'italien. Paris-Brüssel, 1900. 411. 1.

analyticus és syntheticus módszer párhuzamos használata mellett tények alapján oknyomozólag halad végig.

Kezdi az egyiptomiakkal¹ és folytatja az assyrok és babyloniak,² az indek,³ a phoeniciek,⁴ a perzsák,⁵ a zsidók,⁶ a görögök⁷ és a rómaiak⁸ nemzeti jellemének igen mélyreható elemzésével. Mindezt a középkori olaszok és a renaissance, majd az újkori germán népek művelődésének hasonló irányú elemzésével egészíti ki. Azután vizsgálja a nemzetek hanyatlásának és bomlásának törvényeit,⁹ és végül arra a kérdésre igyekszik megfelelni, hogyan lehet a népek hanyatlását megakadályozni? Felelete nagyban és egészen az, hogy annak osztályai közt a lehető legnagyobb összhang, a társadalom plasztikus öntevékenysége idézendő elő, és ez okból a folyton úgy is haladó központosítás mellett a decentralisatiora kell törekedni.¹⁰

Mindaz tehát, a mit a népek fejlődése tekintetében, mint a történelem tanulságait magállapítani lehet, nem más, mint a mit Széchenynek nemzeti és az ennek magvát képező társadalmi politikája foglal magában.

És az ő rendszerének reánk nézve nagy becsét nem a legkevésbé az adja meg, hogy az nemcsak elvont elveken, hanem a magyarság élettapasztalatain is gyökeredzik. Széchenyi mindenek felett a magyar nemzeti jelleget tartja mindig szem előtt, azt akarja az adott kül- és belviszonyok követelményeihez és saját történelmünk tanulságaihoz képest lehetőleg tisztán fenntartani, módosítani, nemesíteni és tökéletesbíteni.

Annak folytán, hogy a magyarság ezer éven át mint államalkotó elem rettenetes viszontagságok közt is fenn tudta itt magát tartani, nemzeti jellege alapvonásainak oly értéke

¹ Manteni id. műve 39.

² U. o. 63.

³ U. o. 81.

⁴ U. o. 118.

⁵ U. o. 142.

⁶ U. o. 154.

⁷ U. o. 178.

⁸ U. o. 256.

⁹ Manteuzzi id. m. 378—401. 1.

¹⁰ U. o. 408—409. I.

van, melyet a jövőben követendő irány megállapításánál szem elöl téveszteni, illetve fel nem használni végzetes hiba lenne. De a magyarság, mely Arany János szerint a múltra a legrosszabbul emlékező nemzetek közé tartozik, most már csakugyan okuljon annak tanulságaiból. E mellett azonban a más népek tanulságait, s a jelen és jövőnek nagy kíváncsiságait is szívelelje meg. Ezt akarta Széchenyi megvalósítani, vagy legalább a megvalósulás biztos útjára juttatni.

És hát miáltal remélte ezt elérhetni? Egyszerűen azzal, ami másutt, sőt mindenütt, a hol valaha nemzet megújodott, az illető ország körülményeihez képest mindig érvényesült, t. i. a nemzeti sajátságoknak fokozott szellemi és erkölcsi tartalommal való hatályosbítása által. Másutt az állam többlet járulhatott e célból a nemzeti törekvések támogatásához, mint nálunk. Azért fektetett ő oly nagy súlyt a társadalmi tevékenységre. A nemzet államilag szervezett hatalma kizárólag nemzeti feladatok szolgálatába volt hajtható az angol és francia forradalom után ezen nemzeteknél épp úgy, mint Nagy Péter és Nagy Frigyes birodalmában. Német- és Olaszország újabbkori regenerációja is nagyrészt politikai tényezők eredménye. De azok közbeléptél mindenütt megelőzte és követte az erkölcsi és szellemi tényezők nagymérvű öntevékenysége. A politika vívmányai valóban gyökeres és maradandó változást, tehát mindig csak abban a mértékben vontak maguk után, a melyben a társadalmi erők tényleg mélyre hatni képesek voltak.

A nagy politikusok érdeménél a nemzetek regenerálójának munkájában ilyformán nem kisebb azoké, a kik a társadalom összes vezető rétegeit a megszokott korábbi káros kerékvágásból ki tudták emelni, és képesek voltak újabb helyesebb és nekik valóbb haladásra bízni azokat. Amerikában Franklinnak, Angliában korábban Broughannak és újabban Carlylenak, Németországban pedig a tudomány, irodalom és művészet igen sok mesterének befolyására volt szükség, hogy a fejedelmek, a diadalmas hadvezérek és nagy miniszterek nemzetet átalakító tevékenysége megkezdhető, vagy annak eredménye biztosítható legyen.

Nálunk is Kossuth és Deák hatását Széchenyi befolyása előzte meg és követte nyomon. Az új Magyarország meg-

teremtésében az ő alkotásainak s ezek szellemének oly része van, melyet azok előfeltételének kell tartanunk, mivel ő mindkettőt jóval megelőzván, a legjobb helyre tette emeltyűjét: oda, a honnan minden maradandó sikerű reformnak ki kell indulni.

De egyúttal meggyőződésem szerint a Széchenyi rendszerének újból leendő alkalmazásától kell jövőnk biztosítását is várni. Ő indította meg a nemzet újjáalakulását, Kossuth szerint is' ő volt annak Prometheusa, a ki a nemzed érzés isteni szikráját magával hozván, azt fajában lángra lobbanhatta, miután újját korának üterén tartván, annak érverését megértette s századokra való fejlődésnek irányát szabta meg, a miért őt a legnagyobb magyarnak jelentette ki. Ezt a tüzet később Kossuth szította oly nagyra, hogy annak [obogása a nemzet korábban szétszórt minden alkatrészét egybeolvasztotta, és miután melege lehető a legalsóbb rétegekig, a nemzeti érzést annak egész szervezetébe beoltotta. Azonban ez a beoltás csakhamar végzetessé válhatott hizás állapotokat idézett elő benne, melyek veszélyeit Deáknak sikerült elhárítani. És most ismét elérkezett ideje annak, hogy a Széchenyi nemzetfejlesztő és nemesítő politikája nagyobb mértékben alkalmaztassék; kipróbált szelleme éreztesse üdvös hatását a nemzettel, hogy vele az újból jelentkező lázkat megelőzni, az elkerülhetleneket enyhíteni, vagy azok elviselésére a nemzetet ellentállóbbá lehessen tenni, mint a minő volt azelőtt. Életküzdelméi számára a győzelem alapos kilátásait csak így teremthetjük meg részére.

Jól mondja a reformkorszakot jellemezve egy kiváló történétírónk:¹ „Az egész országban gróf Széchenyi István az egyetlen ember, ki tisztán látja a célt, mely felé törekednie kell a nemzetnek, ha élni akar, a ki megtudja helyesen állapítani a haladás irányát s a teendőik sorrendjét. A nemzeti állam eszméje az ő lelkében fogamzik meg először, s ő az első, a ki világosan felismeri annak valódi tartalmát. Az országos deputatio által szóba hozott tárgyak egytől-egyig beleillenek az általa contemplált új Magyarország

¹ Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora, Budapest, Athenaeum története IX. köt. 1797. 187. és 188. 1.

keretébe; de nem ezek képezik szerinte annak lényegét. Föltétlenül elsőséget ad a culturalis és közgazdasági reformoknak szemben a közjogi reformokkal, mert meggyőződése, hogy a nemzet anyagi és szellemi regenerációja szükségképpen maga után fogja vonni az államszervet átalakítását is, hogy a műveltség magasabb színvonalára lassankint fölvergődő nemzet nem fogja otthon érezni magát az ősi alkotmány ódon falai közt s lerombolja azokat a nélkül, hogy biztatni kellene rá; de éppen a közművelődés s a mi ennek szükségképpen következménye, a politikai újjászületés érdekében mindenképp az erők egyesítésére törekszik. Minél inkább sikerül az összes népelemeket bevonni a nagy nemzeti munkába, annál közelebb jut a megvalósuláshoz az ő eszményképe.“

HARMADIK FEJEZET.

SZÉCHENYI RENDSZERE KORUNK ÉLETSZÜKSÉOEI SZEMPONTJÁBÓL; MEGVALÓSÍTÁSÁNAK FELTÉTELEI ÉS MÓDJAI.

Nincs gróf Széchenyi Istvánnak nagyobb alkotása, min- ez a társadalom-politikai rendszer, s nincs annál nemzetünk- nek sem becsebb szellemi kincse. És mégis úgy járunk felette, mintha létezéséről is alig lenne tudomásunk. Úgy tapodunk rajta, mint az a nyomorgó, a ki a neki jutott gazdag örökség felett járkálva sanyarog, és a kínálkozó dús kincs mellett inkább ínséget szenved, semhogy a mélységből való kiemelésével járó nehéz munkára, melyet azonban ígéreték fejében mással nem szabad végeztetnie, elhatározná magát. Pedig hagyományozója számtalanszor mondotta, hogy a magyar nemzetnek perczei drágák. Ifjú nemzet va- gyunk, de könnyen megtörténhetik velünk, hogy a férfikor átugrásával egyszerre a roskatag öregségbe süllyedünk; azért kettőztetett szorgalommal, s nehéz viszonyaink miatt fokozott értelmiséggel és erkölcsi erővel használjuk fel a rendelkezé- sünkre álló időt. — És ha volt valaha nemzetnek valóban hatályos erkölcsi tényezőre szüksége, akkor jelenleg kell minél teljesebb mértékben magába felvenni Széchenyi ha- gyatékát a magyar nemzetnek.

Mostanság is folyton életkérdések vannak nálunk napi- renden. Társadalmi, közgazdasági és közjogi válságok dúlnak a nemzet testében, és nemzeti létünk sarkalatai még nem elég szilárdak. Sokszor vagyunk a tanácstalanság, koronként még a csüggedés állapotában is, mejy ruganyosságunkat megbénítan ialkahnas. — Csodálatos, hogy ily nagy szükségben sem fordulunk ahhoz a kincshez, melyet jó sorsunk és saját nemzeti valónk legbecsebb része palládiumul adott nekünk!

Annak tiszta eredetéhez, fejlesztő, átalakító, összes erőinket jó irányba terelő, egyesítő és fokozó erkölcsi hatásához a kétségnek még csak árnyéka sem fér. Foglalatja az mindannak, a mi igazat és megszívlelendőt az emberi nem összes tapasztalása és gondolkozása felmutatni képes.. Teljesen nekünk való tűzoszlop, mely után nyugodtan indulhatunk, mi, a kik sem a tudomány tanításainak, sem a vallás intelmeinek tömegesen oly odaadással és bizalommal, mint más nemzetek, nem tudunk meghódolni; holott a magyar fajszeretet fennköltén igazságos és emberiesen vallásos lángszellemű apostolának képét a nemzet mélyen zárván szívébe, ha megismeri, annak útmutatását inkább lesz hajlandó követni, mint akármit.

Éppen, mert magas eszményiségből indul ki, ezenkívül mert a távolabb eső feladatok mellett azok észszerű egymásutánját és az el nem hanyagolható összes mellétekinteteket is szabatosan megjelöli, a Széchenyi rendszere sohasem válhatik túlhaladott állásponttá. Társadalmi bölcselété és társas erkölcstana a különféle természetű számtalan kötelesség tömkelegében biztos vezérfonalat nyújt a legnemesebb és egyúttal a leghasznosabb nemzeti politika részére. Az megtanít bennünket kibékülni a sorssal és számtalan hátrányainkkal a nélkül, hogy a lemondás erélyt rontó útjára engedne tévedni. Földirati fekvésünk veszélyes volta mellett fölvilágosít azon előnyeiről is, melyek nem kis részben okozták, hogy roppant tévedések mellett és számtalan veszélyek között is ezer évig megálltuk ez országban helyünket.

Számunk kevés? Erre nézve tanácsa az, hogy igyekezzünk minőség által hatályosan pótolni az úgy sem mindig döntő mennyiség hiányát, és ezenkívül szerezzük meg az ez esetben okvetlenül bekövetkező belső szaporodásnak elengedhetlen feltételeit. Idegen nemzetiségekkel vagyunk kénytelen megosztani e hazát? Biztosítsunk velők szemben kimagasló értelmi s erkölcsi fölényt magunknak; legyünk ennél ildomosabb, vonzóbb, tökéletesebb nemzet, s ekkor egész a beolvadásig meg fogjuk nyerhetni azokat. Szegények vagyunk? A kimivelt agy és annak jól számító vezérlete a szorgalmas és okos munkálkodás nyomán multhatia-

nul beálló bőséggel gazdagítaná bennünket Vegyes házassági viszonyban élünk Ausztriával? Kiválóságunk által igyekezzünk nemcsak megférti, hanem együtt boldogulni is vele. A dynastia netán jelentkező bizalmatlanságai fegyverezzük le, és mutatkozó túlsúlyát törekedjünk a magyar nemzeti érdekek roppant nyomatóka által ellensúlyozni. Önállóságunk és alkotmányos szabadságunk nem elég széleskörű és nincs eléggé elismerve? Helyezkedjünk az ész, a vagyonosság, az önfegyelmzés, az egyenkint és összesen kifogástalanul correct magaviselet által reánk nézve kedvezően súlyossá alakítandó tények, a valóság, a természetesség és igazság szilárd alapjára, és nincs hatalom, mely a szabadságot elzárhatná, s ha egyszer azt kivívtuk magunknak, elvehetné tőlünk.

És mindennek titka nem egyéb, mint a nemzet iránti tettekben nyilvánuló törhetlen hűség, és az ebből folyó lelkiismeretes kötelesség-teljesítés, a melynek művészetében mindenki nagy mester lehet. — A reformot kezdje tehát kiki önmagánál, és akkor az ilyen arczélváltoztatás mellett itt óriási átalakulás fog aránylag rövid idő alatt bekövetkezni.

Mivel értelmileg fejlettebb a nemzet, mint volt hatvan évvel ezelőtt, ma többet tanulhat Széchenyitől, mint korábban. Sok mindenféle tényező van kezünkben, mely azelőtt hiányzott. De igaz az is, hogy feladataink szintén nehezebbek, jövőnk veszélyei mindjobban kidomborodnak, ennél fogva gyarapodott erőnk és ügyességünk ezekkel szemben napjainkban sem elegendő. A nemzeti boldogulásnak sem társadalmi, sem politikai segédeszközeit nem kezeljük úgy, mint kellene és lehetne. Alkotmányos intézményeink kitűnők, de a társadalom gyengesége folytán azok nem működnek elég eredményesen. A társadalom ereje pedig nem kis részben azért elégtelen, mivel a napi politikai túlságos elfoglaltság miatt életérdekű problémái számára nem jut megfelelő számú elsőrendű szellemi erőnk. Állásunk a monarchiában politikailag, úgy látszik, kiváló, de gazdaságilag aránytalanul kevésbé vagyunk erősek, minélfogva ama kiválóságunk nem úgy érvényesül, mint kívánatos volna, sőt az ekképmi értékében sincs biztosítva. Pedig fölényünknek nemcsak egy irányban, nem csupán egyes érdekefeinkkel szemben, hanem általán szilárdul kellene állani. Ezt a monarchiát

főleg Magyarország consistentiájának kell fenntartani, a minek elismerése a néhány év óta bekövetkezett események folytán ma általános. A német császár nekünk oly jól esett budavári beszédében ezt már 1897-ben közvetve hangsúlyozta, midőn az 1741. évi eseményekre utalva, emh'té, hogyadynastiát mindenféle küllellenség támadásai ellen újból megvédelmezni a magyar nemzet van hivatva. Ebben a monarchiában, melynek léte és virágzása annyira érdekünkben áll, a magyarságnak tehát mindinkább tényleg irányadó elemmé kell válni.

De oly idők is következhetnek be, midőn azt a maga egészében legteljesebb odaadásunkkal sem leszünk képesek, nem a külső, hanem a bensejében dúló ellenséges elemekkel szemben megoltalmazni. Erre az eshetőségre ma még épp oly félve kell gondolni, mint gondolt reá 1866-ban Horváth Boldizsár, midőn felvetette azt a kérdést, hogy quid tunc? A felelet erre nagyon közel fekszik. Akkor nekünk oly consolidált, erős államnak kell lennünk, hogy a magyarság intézményes, kétségtelen hegemoniája alatt itt egy hasonló célú és erejű másik monarchia keletkezessék, mely ugyanazon nagy és mellőzhetlen feladatot lesz rendeltetve betölteni, mint a melyre való tekintettel Európa conservativ intéző köreiben általán elfogadott nézet volt egész napjainkig, hogy ha mai monarchiánk már nem léteznék, akkor meg kellene azt teremteni.

A mennyire hibás dolog a magyar nemzetben a képzelgő nagyzást növelni, épp oly helytelen volna a jogosult képzelemnek, mely nélkül sehol sincs lendületesebb haladás, kishitűen és gyáván szárnyait megnyirbálni. Azért alaposan mondható, hogy egy újabb hatalmas magyar birodalomnak majdan e célból való felállítása csak az esetre volna ábránd vagy agyrém, ha a magyar nemzet alkalom adtán nem állana az összes viszonyok által okvetlenül kijelölendő nagy hivatásának magaslatán.

Erre pedig nem emelkedhetik fel másként, mint azon a meredek úton, melyet Széchenyi jelölt ki számára: ha tudniillik, belső megerősödés és plasztikus tökélyesbülés által az emberi közművelődés gazdagodás! követelményeinek általában, az európai emberiség nagy politikai szükségeinek pedig különösen, aránylag kevés külső jóakarató támogatással.

melyet szükséges, rokonszenves és tisztelt volta által szerezhet meg magának, valóban eleget tud tenni. Nekünk éppen úgy, mint ez az angol nemzetnek sikerült, összes hátrányainkat is javunkra kell fordítani, hogy a sanyargató hiányok is fokozott erőfeszítésre ingerelvén, a veszélyes helyzetünk által megkövetelt újabb kitűnő tulajdonok kifejlesztésére sarkaljanak bennünket. Egy szóval a gróf Széchenyi István szellemének kell a magyarság nemzeti geniusává lenni, és akkor miként ő hirdette — semmi sem lesz nehéz és minden a nemzettől fog függeni.

Nem lenne jelen munkámé szellemben írva, melynek pedig általánosítását kívánom általa előmozdítani, ha benne arra a kérdésre, hogy ezt mily feltételek megvalósítása, minő utak követése és miféle módok alkalmazása mellett érhetjük el, a tőlem telhető őszinteséggel és jóakarattal megfelelni nem igekezném. Erre nemcsak azért érzem magamat kötelezve, mivel valóban a Széchenyi igaz híve akarok lenni, hanem azért is, mert a Széchenyi nemzeti politikájának bemutatása végett a Magyar Tudományos Akadémia védpajzsa alatt léptem a közönség elé. A jelen munka bevezetésében elmondom, hogy annak kiegészítő ezen méltatása miért jelent meg külön. Ez azonban felfogásomon, és azon, hogy az Akadémia tagja vagyok, nem változtat semmit sem.

Már pedig ezen legelső közművelődési intézetünk nagy Alapítója maga is úgy jelölte meg annak rendeltetését, hogy nemzetünk fejlesztésének és nemesítésének nagy munkájában annak közvetlenebbül is részt kell vennie, mint más tudományos akadémiáknak, miután viszonyaink közt ez a közreműködés nem nélkülözhető. Szerinte az holt intézmény lenne, ha nem tenné ezt, és az akadémia tagjai kötelességének jelentette ki, hogy e részben elől járjanak.¹

De minő elfogadható célja is lehetne munkámnak, ha az előzményekből a gyakorlati irányú következtetéseket nem vonnám le?!

A dolog természete szerint mindazáltal annak, a mit

¹ Nekünk élnünk és üdülünk kel), és élni és üdülni fogunk is, csak hazafiúi szeretet és egység melegítse állandóan vérünket; és ebben a Magyar Akadémiának tisztelt tagjai menjenek elől példával. Beszédei. 618.

mondandó leszek, nem igényelhetek nagyobb súlyt, mint a minővel az egyesnek nézetei az ily nagy' horderejű dolgokra vonatkozólag bírhatnak. Ezek a nézetek nem lehetnek oly alaposak és sokoldalúak, mintha behatóbb eszmecserék eredményei volnának. — Részben ezért is nem tekinthetem itt feladatommak azt, hogy mai helyzetünknek a Széchenyi eszméi értelmében leendő megorvoslása számára részletes programot állítsak össze. Ezzel túllőnék czélonon, mely itt nem lehet más, mint az ezen műben szintén, habár csak kivonatossan, ismertetett rendszer által mintegy sugallt azon irányelvek észszerű sorrendben való tisztázása, melyeket haladásunk közben szemünk elől téveszteni nem szabad.— Társadalmi életünknek így is sok oly fájó pontját kellend érintenem, melyeket, legalább nyilvánosan, a legtöbben azok közül, a kik hasonló kérdésekkel foglalkoznak, a legszívesebben hallgatással mellőznek. — Azonban példájokat én nem követhetem, mivel azok létezését és saajgását eltagadni nem lehet, s ez érzékeny sebek elhallgatása azok meggyógyítását semmivel sem mozdíthatja elő. De viszont éppen, mivel fájdalmas hátrányainkról van szó, azokhoz csak szeretetteljes kímélettel és jóakarató óvatossággal lehet nyúlni. E kíméletet és óvatosságot azonban inkább az ügy, mint a magam érdekében alkalmazom. Az én világom már legfelebb csak egykét nem sok örömmel kecsegtető lustrum e földtekén. Nemsokára vissza fogok térni oda, a honnan származtam. De úgy érzem, hogy nem tudnék benne nyugodtan pihenni, ha, míg lehet, nem igyekszem szülőföldem boldogulásához tölem telhetőleg járulni. Az igazság felismerése után annak elhallgatásával további tisztulása elől elzárni az utat, a jelen esetben valóságos kötelességmulasztás lenne részemről. Ezért akarom sine ira et studio a mondottak mellett is lehető határozottsággal és minél nagyobb világosság mellett vizsgálni a feltételeket és módokat, melyek mellett Széchenyinek a maga teljességében még soha sem hatott rendszere — üdvös befolyásának állandósítása végett az életbe is átviendő lenne.

Én ilyen feltételt ötöt ismerek, melyeket a következőkben sorolok fel:

A magyar értelmiség törekedjék mennél teljesebb ön-

A helyzetünk követelményeinek megfelelő közeli és távoli feladatokról szerezzon tiszta képet magának, s azok, valamint a rendelkezésünkre álló erők közt teremtsen összhangot. Erőforrásainkat minél inkább nyissa meg, és az erőgyarapodás céljából mozdítson meg minden követ. Ápolja odaadással és nemesítse lelkesen jövőnk legfőbb zálogát, nemzeti jellegünket. Végül pedig erőink minél gazdaságosabb és célirányosabb felhasználhatása végett minden téren szervezkedjék.

Mindenekelőtt tehát széleskörű nemzeti önismeretre van szükségünk. De ez alatt nemcsak mostani nemzeti valónkat, hanem alakulásának tényezőit és menetét is át kell értenünk. Hazánk természeti viszonyainak megfigyelése, és történetünk tanulságainak helyes felfogása adja kezünkbe jelenünk megértésének kulcsát. De nemzeti valónkat akkor is tévesen fogónok fel, ha nem a maga egészében, tehát nem a külsőleg ugyan változó, de lényegileg folyton azonos államiság széles keretében vennők azt szemügyre.

Önismeret nélkül sem egyén, sem nemzet nem lehet képes arra, hogy a maga valódi érdekeit felfogja, és törekvéseinek ezek által kijelölt természetes útját eltalálhassa. Ezzel a múlhatatlanul szükséges nemzeti önismerettel a dolog természete szerint annak nagy tömegei igazán soha sem bírhatnak, hanem annál inkább bírni kell azzal vezető értelmek osztályainak, melyek természetes feladata és szent kötelessége a nemzet létérdekeit tőlük telhetőleg tisztázni és szívökön hordani. A kérdés ennélfogva csak az lehet, hogy bir-e hát ilyen nemzeti önismerettel a mai magyar értelmiség?

Erre a kérdésre legjobb meggyőződéseim szerint határozott nemmel vagyok kénytelen felelni. Ez nem jelenti azt, hogy csak én vélem magunkat helyesen megítélhetni. Tudtommal is olyanok, a kik abban a nemzeti bajban, melyet Mikszáth Kálmán egyik humoros kis munkája magyar szembetegségnek nevez, és a melynek lényege abban áll, hogy itt az emberek igen gyakran a kicsinyt nagyknak, a nagy dolgokat pedig kicsinynek látják, nem szenvednek, vannak számosán. De az ilyenek tekintélyes számuk mellett a gondolkozók tömegéhez képest mégis csak a törpe minoritást képezik.

Ennek legelső és legfőbb oka pedig éppen az említett nemzeti szembetegségben áll, a mi annál nagyobb baj, mivel vérmérsékletünkkel van szorosabb összefüggésben. A végletekre hajló égöv és a földirati fekvés befolyása alatt keletkezett viszontagságos múlt, sorsunk folytonos változandósága és kiszámíthatlan volta maga után vonta itt a túlzás hajlamát jóban, rosszban egyaránt. A túlzás, mely a nagyzás és a passiv lemondás, az alaptalan remények táplálása és a csüggedt kétségbeesés között hánykódik, a nemzet ez a veszélyes hajlama minden akadály nélkül fejlődhetett, mivel annak határt szabni, Széchenyit kivéve, eddig komolyan és következetesen hazánkfiak közül senki sem igyekezett. Ő gyakran nyilatkozott így: „Vájjon illenék-e hozzám, ha nem tárnám fel az igazságot kerekén.“¹ Ő volt az, a ki az önismeret fontosságát szóval és könyveivel mindig hirdette. Midőn régi intézményeinket rombolta és az emelendő újak számára megtisztította az épülettelket, megragadó képét festette meg a magyar jellemnek, az ország helyzetének, hátrányainak, kilátásainak és ez utóbbiak megvalósulásának feltételeit megokoltan szabatosította. Sem azelőtt, sem azután nem mondta meg senki nemzetünknek a maga egész terjedelmében az igazat. És nem mondja meg azt manapság sem rendszeresen senki és semmi, kivéve keserűen érzett társadalmi bajainkat, melyek együttvéve az egyetlen igazmondó kritikát képezik ebben az országban. Mert más kritikánk, mely ezt a nevet megérdemelné, egyetlen téren sem létezik.

Meg vannak azután e hiánynak a maga nagyon káros következményei. — Feladatom által e részben korlátozva érzvén magam, én most csak felsorolom azokat. A kritika hiánya folytán az említett bajokat és minden bennünket sújtó kárt hajlandók vagyunk ma is kizárólag, vagy túlnyomólag a sors csapásának, az igazságtalan gonoszságnak és az ellenséges rosszakaratnak tulajdonítani. A magunk részét a bajok létokaiból most sem veszszük ki eléggé. Az idegenek gáncsait tisztán agyarkodó fenekedésnek, vagy tudatlan tájékozatlanságnak rójjuk fel; de ez nem akadályoz

¹ Beszédei 516. 1.

bennünket abban, hogy a tőlük jövő — néha nagyon is esetlen — bókokat és szép mondásokat készpénz gyanánt ne fogadjuk el. Hogy az önismerethez szükséges tárgyilagosság felett elég nagy mértékben nem rendelkezünk, azt kettő csattanósan tanúsítja. Az egyik, hogy a történelem tanulságainak szívleléséhez nincs elég erkölcsi erőnk, és az őseinket illető dolgokat nagyon is hajlandók vagyunk szépíteni. Arany János szerint kevés nép van, mely múltjára rosszabbul emlékeznék, mint a magyar. És másodsor, habár hivatalos statisztikánk kiválóságát az illetékes körökben a külföldön is elismerik, csakugyan nincs európai mívelt nemzet, mely egy jeles elhunyt statisztikusunk nyilatkozata szerint olyan számiszonyban szenvedne, mint a mienk. Ha tehát sem a múlt, sem a jelen tárgyilagosságot nem keressük és nem szeretjük, van-e mód arra, hogy valónkat igazán jól foghassuk fel? Azért nem bír tehát a magyar értelmiség kellő nemzeti önismerettel, mivel a valóság megismeréséhez szükséges fáradságot restelli.

Az önmegismerésben ilyformán sohasem gyakorolván magunkat, megszerzése és felhasználása tekintetében hátramaradtunk. E nemzetet ádáz ellenségei, igaz, oly sok igazságtalan váddal illették a múltban, hogy az idegenek gáncsaira már nem reagálunk. Azok ellenben, a kik a nemzet-től valamit akartak, mindig hiúságát legyezgették, miáltal dicséreteikkel nagyon elkényeztették azt. — Azonban különös jelenségek észlelhetők e részben. A magyar értelmiség a maga egészében csak a nyilvános igaz szó iránt türelmetlen, mert nincs mívelt nemzet, melynek még hű, értelmes, odaadó és szerető fiai is a nyilvánosság körén kívül általában oly követelők, bizalmatlanok, sőt gyakorta oly igazságtalanok lennének iránta, mint a mienk. Van tehát itt alapérzék a bírálat iránt, csakhogy az nem ápoltatván kellőleg, szintén a jobbra-balra való túlzás betegségében szenved. Az ezen alapuló bírálat ekképp már gyökerében téves lévén, a valóban hasznos kritika feladatát nem teljesítheti.

Nem akarom ezzel azt mondani, hogy nálunk igazságos bírálat soha semmiben sem létezik, csak azt kívántam hangsúlyozni, hogy oly igazságos areopág nincs itt, mely a jót rendszerint választaná el a rossztól, a mely magasztos hiva-

fásának tudatában az igazat mindig nyugodtan és jóakarattal mondaná meg; akkor is, ha az a nagyoknak és erőseknek kellemetlen, és akkor is, ha a kicsinyek- és gyengéknek előnyös. Egyes bírálóink, a kik kivételes esetekben ezt megteszik, vannak; de nincs oly kritikánk, mely nem csupán gáncsol, hanem egyúttal oktat és útba is igazít, a mely nemcsak elrettent, de bátorít, még akkor is, midőn a hibákat és tévedéseket megrója. Érezzük is ezt a hiányt, mert társadalmunk nem állván az ellenőrzet jótékony hatása alatt, biztosan egy 'irányban sem halad. Nincs, a ki fejlődését gondolná, fattyúhajtásait nyesegetné, burjánjait gyomlálná; a lélekemelő biztatás éltető verőfényét eljuttassa a legelrejtettebb helyeken szerénykedő kis palántáig is, és ezáltal az üdvös tenyészetet előmozdítaná mindenfelé. Ekképp lesz itt hatalmassá az igazságtalanság eleme, mely azután számtalan serkedést tesz lehetővé, és csirájában öli meg a legreményteljesebb fejlődést is. Ez mindenütt baj, de különösen az nálunk, a hol a nemzeti önbizalmat alapszámban alkalmas megingatni. Másfelől ennek folytán van az, hogy a nemzetnek rendszerint tiszta bort nem öntenek a poharába, és az kiléte és viszonyának mibenléte iránt tévedésekben ringatódzik.

A fennjelzett körülmények folytán igaz, hogy itt a kritika gyakorlása a másutt is elkerülhetetlennél több kellemetlenséggel és bajjal jár; attól tehát az emberek, és különösen az „okos“ emberek gyakran még kötelességük parancsával szemben is tartózkodnak. A kritikát így azután olyanok sem gyakorolják, a kiknek állásuk, ismereteik és helyzetöknél fogva az feladatukat képeznék.

A nemzeti önmegismerés előmozdítása tekintetében kötelességei volnának az irodalomnak elsősorban, a közvéleményalakulás társadalmi gócpontjainak másodsorban, bizonyos mértékben az iskolának és végül a parlamentnek.

De az irodalomnak, sajnos, manapság egyik ága sem vezet igazán. A tudományos irodalom alig valamely részében annyira magyaros, mint kívánatos lenne, és nem érzi át eléggé magas rendeltetését a nemzeti önismeret szempontjából. A tudományos iratokat olvasó közönség közönye mellett ez az ág csak a figyelembevételért eseng. írói minden tekintetben

képesek lennének az igazat kideríteni és meg is mondani, ha azt helyzetök gyengesége mellett önfeláldozás nélkül akarniok szabad lenne. A szépirodalom, tiszteletreméltó kivételekkel, általában véve soha sem volt kevésbé nemzeti, mint manapság, és azok az ágai, melyek közvetlenül nagyobb mértékben hatni tudnának a nemzetre, mint a regény- és színműirodalom, inkább attól megélni, mint azt irányítani kívánják. Irányregény alig jelenik meg, a színpad pedig, kevés dicséretes kivételektől eltekintve, megszűnt az élet iskolája lenni. Pedig mennyi társadalmi probléma van, melyet tárgyalhatnának, és a gyakorlati megoldáshoz közelebb vihetnének. De mert a közönség nem okulni, hanem egyszerűen mulatni akar, az irodalom is ennek az ízlésnek hódol, midőn kielégítéséről úgy ahogy gondoskodik.

Az időszaki sajtó kevés kivétellel szabad ugyan, de nem független. Szemleirodalmunk — legújabb túltengése daczára, sőt talán részben ezért a magasb értelmiséget éppen nem irányítja. Hírlapirodalmunk terjedelem, technikai tökély, tartalmasság és olvasottság tekintetében óriási haladást tüntet fel. Hazafiság, sőt tisztesség dolgában is ritkítja párját a continensen. De két irányban, a nemzeti önismeret terjedése szempontjából, igen káros hatást gyakorol. Először, mert mindenféle szellemi szükségnek kielégítését tartván szemei előtt, az embereket mintegy elfogja a komolyabb művek olvasásától, és így a felületességet hallatlan módon terjeszti. Másodszor pedig, mivel a közönségnek ismét a dicséretes kivételek kiemelésével — általában véve, vagy egyes törekedékeinek kegyeit sokkal jobban keresi, semhogy azok gyengéit és téves felfogásait, ha szívósan ragaszkodnak hozzájuk, kelle-ténél jobban kímélnie nem kellene.

Hírlapjaink túlnyomó nagy része, megengedem a viszonyok nyomása alatt, a párt-, osztály-, felekezeti és nemzeti-ségi látszólagos érdekektől, egy része pedig az üzleti szempontoktól van függésben. Azonban dicséretére legyen mondvá, hogy a nagy nemzeti érdekek cultusát a magyar sajtó így is szentnek tartja, és az ellen—legalább öntudatosan sohasem vétkezik. De a közönségnek helyes irányban való vezetésére, a józan közvéleménynek ápolására, az olvasóknak nem tetsző, de igaz dolgok következetes megmondására, mindenféle előtte

fontosnak látszó, érthető, de mégis csak másod-, harmadrendű tekintetek miatt nem eléggé alkalmas. Hibája általában a sensatióhajászat és a komoly tárgyilagosság nem kielégítő mértéke. Az a törekvése, hogy mennél érdekesebb legyen, oda viszi, hogy hasábjainak legnagyobb részét a társadalmi élet kóros tüneteinek előszeretettel való feltárlásával tölti meg, és pedig úgy, hogy azok egyoldalú kiszínezése által a fejletlenebb és önálló ítélettel nem bíró olvasókat sok mindenbe avatja be, a mit még egy ideig jobb volna nem tudniok.

Legkárosabb hátrányának tartom azonban azt, hogy hírlapjaink legnagyobb részének bírálati rendszerint nem alaposak, hanem egyoldalúak és megbízhatatlanok. Nincs Nyugat-Európában sajtó, amely minden más irányú tisztessége mellett annyira rabja lenne, mint a miénk, a hírlapírói pajtáskodásnak, melynek azután a jobb ízlésű olvasók valósággal áldozatai.— így lett az egész társadalomnak is megrögzött hibájává az, hogy abban nincs részrehajlatlan tárgyilagosság. A sajtó, melynek e részben a gyógyítás elsősorban lenne kötelessége, ezt a régi nemzeti hibánkat csak fokozza.

A társaskörök és különféle egyletek a maguk specialitásaival annyira el vannak foglalva, hogy egyoldalú érdekeikért küzdve, a bírálat és az igaz szó kimondásának fáradságos és kellemetlen álláspontjától épp oly távol állanak, mint a közönség és az irodalom.

Az iskolai oktatás és nevelés újabban mind közelebb jutott ahhoz, amit tennie kell e részben; de mivel ennek nagy feladatairól még szólni fogok, azt itt csak a teljesség kedvéért említem fel, és csupán azt hangsúlyozom, hogy a hazafias szellemmel az igazság minden oldalú, minél teljesebb feltűnése nagyon jól megegyeztethető.

A parlament meggyőződésem szerint a nemzet állapotának felmutatása tekintetében aránylag még legtöbbet tesz, és pedig azért, mivel a különben természetesen párttusákat képező vitákban sok igaz szó is hallható. De habár a többi szárazföldi parlamentekhez képest a magyar viselkedés tekintetében a legújabb sajnos tévedések mellett is a legkevésbé kifogásolható, abban a mi nehéz és kényes viszonyainkhoz képest még sincs elég valódi tárgyilagosság és komolyság.

Képviselőházunk vitáinak színvonalát, tekintélyét és befolyását csak emelné, ha abban a szólásszabadsággal mérsékeltebben és takarékosabban élnének, ha az elvi tusák mellett több tért engednének a szakszerű bírálatnak, ha a méltán féltékenyen őrzött közjogi követelmények mellett a nemzet megélhetésére vonatkozó gyakorlati kérdések nem törpülnek el, és ha a parlamenti formalismus nem nyomná el abban az alkotási képességet. A törvényhozás így jobban lépést tarthatna a nemzet minden oldalról követelőén fellépő életkövetelményeivel.— A helyzete tekintetben egyébiránt kedvezőbben alakulhatna, ha az élet és irodalom között legalább oly viszony fejlődhetnék ki ismét, mint a milyen a múlt század negyvenes éveit uralkodott e részben. Hiszen a parlament csak kifejezése a társadalmi felfogásnak, és a jelzett javulás mindinkább bekövetkeznék, ha a magyar társadalom is üdvösebb irányban haladna.

Midőn a nemzeti önismeret fontosságát e helyen mint a Széchenyi szelleme meghonosodásának egyik főfeltételét tárgyalom, lehetetlen a szerintem alapos önismeret feltételeinek tüzetes bemutatásába bocsátkoznom. De hogy az önmegismerés kellő terjeszthetése végett mire kellene főleg figyelniünk, arra nézve egyszerűen és világosan mégis el kell mondanom egyet-mást. — Azt már Széchenyi gyakran hangoztatta, hogy országunk helyzetére, gazdasági és politikai viszonyainkra és életkörülményeinkre nézve csalódásban élünk. Az ő ideje óta ez irányban sokféle nagy javulás, de több tekintetben visszaesés is következett be. Az kétségtelen, hogy immár nemzet vagyunk, hogy egyszerűen és könnyedén senki sem taposhat el bennünket, hogy itt oly közszellem létezik, mely elaludni többé már nem fog, hogy ismeretben és vagyonban — minden terheink daczára — óriási módon haladtunk, és hogy mindezek folytán a távolság köztünk és Európa haladott országai között ma nem oly nagy, mint volt az ő korában. De az a leírás, melyet ő a régi magyar-ról adott, nem kis részben ráillik a mai magyar jellemre is. A Széchenyi jellemzése saját fájáról oly igaz, hogy mindenki, ha nemzeti önismeretet akar szerezni, kénytelen azt kiindulási pontul elfogadni. A mit előnyeinkről és hiányainkról kiemel, azt ma sem lehet szem elől téveszteni. Az ő eszméi

közül sokat újra kellene itt lenyomatnom, ha a mai társadalmi állapotokról találó bírálatot kívánnék mondani. Nem ismétlem tehát akadémiai munkámban a magyar eszességéről és gyakorlati ügyességének hiányáról, sok jóindulatáról, de igazi polgári erényének fogyatékos voltáról mondottakat. Az eszmény, melyet Széchenyi a jövő magyar nemzetről magának alkotott, egyáltalán nem ábránd, hanem az angol nemzet képében már ma is valóság. Ő a névtelen hősök nemzetévé kívánta tenni a magyart is, hogy odaadással, megbízhatósággal, hű és okos szeretettel karolja fel nemzetét; törvényt tiszteljen, kötelességet ismerjen, s honfitársaival és ne ellenük dolgozzék.

Három vonást azonban, melyeket ő annyiszor hibánkúl ró fel, különösen soha sem volna szabad szem elől tévesztenünk. Azt, hogy a felületesség, az ábránd és a passivitás mais uralkodó hátrányunk. — Csak a felületesség mellett kaphatt nálunk a jelszavak kultusa oly mértékben lábra, hogy az folyton fogalomzavart idéz elő. A liberális, conservatív és radicalis, a nálunk igazi tartalommal nem bíró agrárius és mercantil szavak ma is varázshatalommal bírnak közönségünk nagy része felett. Pedig mennyi alkalmunk volt arról meggyőződni, hogy a jelszavak valódi értéke egyedül tényleges tartalmuktól függ.

Az ábrándok hazájában élnek nálunk számosán, a kik azt hiszik, hogy Magyarországot a nyugateurópai államokkal egyszerűen párhuzamban állíthatják; de azok is, a kik úgy vélekednek, hogy bizonyos keleti országok irigységünk tárgyait képezhetik.

A világ egy nemzete sincs és nem volt soha a mieinkhez hasonló helyzetben. Tehát a magyar nemzet vezérgondolatainak, eljárásának, intézményeinek is mindenek felett önmagában és életérdekeiben kell gyökeredezni. Függetlensége lehetővé vált, de nem oly módon, mint más viszonyok közt élő nemzeteké. Nemzeti politikát is folytathat, de egyelőre —és valószínűleg mindig változó módon — más-ként és más más eszközökkel, mint egyéb nemzetek. Nagy, magas ideáljai is lehetnek, de azokat mindig a saját egyre tágítandó életkorén belül kell konstruálnia. Egy oly nagy emberi problémát kell megoldania, mely más nemzetnek nem volt fel-

adva: nagy nemzetté lenni okosságával, a complicált helyzetnek kellő felismerésével, az itt czélszerű utak, módok és eszközök feltalálása s következetes, bizalomteljes, odaadóalkalmazása által.

Soha sem volna szabad felednünk, hogy bennünket a tizenhatodik és tizenhetedik század csaknem a nemzeti reménytelenség állapotába juttatott. Azok összetörtek bennünket úgy, hogy már-már eszméletünket is elvesztettük. Közel voltunk ahhoz, hogy aléltágunkban teljesen kimerülünk. Mi bennünk egy tetszhalott ébredt új életre; de ennek az állapotnak gyengeségeit, hiányosságát és sok káros következményeit még nem hevertük ki. Ennélfogva nemcsak földirati fekvésünk és éghajlatunk befolyásai és ebből alakult nemzeti alapjellegünk folytán, hanem már azért is különleges helyzetben vagyunk, mert fejlődésünk ilyen rettenetes megszakításnak volt kitéve.

Harmadik nagy hibánk még mindig a passiv jellegű eljárás: az, mely panaszkodik a bajok miatt, de azok orvoslásának alkalmas, sőt kínálózó eszközeit és módjait nem ragadja meg, vagy csak lanyhán használja fel. Pusztul a földműveléssel foglalkozó középosztály, de ivadécai az ipari és kereskedelmi pályára még sem mennek át, hanem akármiféle, néha nagyon rosszul jövedelmező, hivatal után szaladgálnak. Számos család jövedelme csökken, de ezzel a takarékoság nem tart lépést. A helytelen gazdálkodás és életmód valószínűsárgos aratást visz véghez a magyar családok sorában, de a társadalom magába-térése csak kevésbé észlelhető. Az öntevékenység és önfelelőség érzetének csökkenése maga után vonja az államsocialismus Európa nyugatán példátlan megerősödését, a mi a kormánytól való függést félelmes módon fokozza. Ezt a társadalom számos tagja fájlalja ugyan, de önállóságának visszaállítására és erősítésére nem tesznek semmit. Az alsó népesség körében az anyagi és erkölcsi hanyatlást minduntalan emlegetik, de annak ügyével csak egyes lelke-sebb népszerűtök és hazafiak foglalkoznak, mások pedig e látványnyal szemben közönyösen viselkednek, a mi még a jobb eset, mert sokan, ha anyagi érdekök azt kívánni látszik, mégütjokba is állnak. A kormány és törvényhozás nagy számú, üdvös intézkedései azért mutatnak csak kevés sikert, mivel nyilvánosan tett nyilatkozataik szerint a társadalom azokat

nem részesíti megfelelő támogatásban. A bajok így nem gyógyulhatnak. A haladás vontatott, sőt gyakran teljesen elmarad. A helyett, hogy mindez gondolkozóba ejtene bennünket, főleg ellenséges áramlatokról beszélünk, nem gondolván meg, hogy minden idegen elem évényesülése, ha az kárunkra kíván is végre menni, természetes törekvés, melynek csak erélyes ellenmíködés által szabhatunk határt. Nem csupán ellenünk való fenekedés az, ha helyünket más kisebb, vagy nagyobb nemzetek és fajok akarják elfoglalni. Nem a magyarság üldözése az, ha a nemzeti élet legfontosabb pontjain mások helyezkednek el, ha annak testében az izomrostok közé az idegen elemek furakodnak.

Mindez reánk nézve sajnos, de természetes folyamat, melynek képviselőit a magunk szempontjából elítélni nem elég, hanem régi birtokállapotunk fenntartásához megfelelő küzdelem is szükséges. Tenni kell, és pedig nyugodtan, abban a meggyőződésben, hogy emberi végzetünk szerint őseink szerzeményeit csak folyton újabb megszerzésök útján tarthatjuk meg. Az *activ* eljárás rendszeres elhanyagolása világosan tanúskodik arról, hogy ha a szellemi élet nagy léptekkel haladt és halad is, az erkölcsi élet itt még hátra van, mert értelmünk útmutatásához képest akarni nem tudunk. — De szellemileg is sok még a pótolni valónk, a minek egyik legcsattanósabb bizonyítéka, hogy nemzeti önismerettel nem bírunk, mivel ha bírnánk, helyzetünk fokozódó veszélyeivel lépést tartana a rendelkezésünkre álló szaporodott segéd-eszközök és ellenszerek felhasználása is.— Ismerjük meg hát elfogulatlanul nemzetünk állását, és ismerjük el, hogy nehéz viszonyok közt vagyunk, hogy az országban és azon kívül észlelhető alakulatok életcéljainkra nézve nem kedvezők, és hogy azok, ha megfelelő módon nem dolgozunk ellenök, még tűrhetlenebbekké és nagyon veszélyesekké válhatnak. Létérdekű feladatainkat helyesen csak így állapíthatjuk meg.

Egy nemzet sem él csupán önmagáért, és valamint egyén csak a nemzetének tett szolgálatok által válhatik nagygya, úgy a nemzetet is egyedül akkor van áldás, ha az emberiség ügyét *a* maga adott viszonyai között tényleg hathatósan tudja előmozdítani. — Minden nemzetnek megvan tehát a maga élethivatása. Ennek fontossága nemcsak attól

függ, hogy azt milyen álláspontra helyezte a végzet, hanem, attól is, hogy benső tulajdonságai, erői, haladottsága, világnézete és erkölcsi milyenek. Hogy a történelemben revelált „Isten ujjának“ mutatását helyesen értelmezhesse, jól teszi minden nemzet, ha a többiek élethivatását szintén észleli, mert így a magáét is könnyebben ismerendi fel.

A múltban felmerült és az élet színpadáról letúnt, valamint az azon most elsőrendű szerepet játszó nemzetek magasb rendeltetését megjelölni nem is oly nehéz. Azt, hogy a phöniciék és görögök milyen érdemes oktatói voltak az emberiségnek, minden középiskolai tanuló jól tudja. Rosszul tanítja a világtörténelmet az, a ki a rómaiak küldetését, mely az államalkotás és jogképzés mellett a görögök által eszményített ókori legmagasb rendű cultura elterjesztésében állott, nem magyarázza meg. Minden nemzetre nézve óvó példát szolgáltatnak a spanyolok azzal, hogy világbirodalmuk hivatásának magaslatán nem állván, a középszerű és beteg nemzetek sorába hanyatlottak le. Az angolok jobban teljesítik a maguk civilisatori széleskörű küldetését. Meg is van érte jutalmuk. A francia nemzetről egy berlini történettanár a minap rendkívüli dicséretet mondott, midőn kijelentette, hogy német létére sem gyűlölhetheti azt a nemzetet, melynek az emberi jogok kivívása és a felvilágosodás tekintetében annyit köszönünk. A németiség világraszóló missiója a magasabb rendű értelmiség fejlesztése tekintetében kétség tárgya alig lehet. Az orosz nemzet szintén nagy küldetést teljesít, midőn Európa keleti és Ázsia északi felét belevonja az emberiség uralkodóvá lett keresztény civilisatiojának érdekkörébe, s midőn őrt áll, hogy a sárga faj esetleges kiáradása egy újabb népvándorlással az emberiség közkinccseit ezek romjai alá ne temethesse. Az orosz továbbá a szláv elem képviselőjében a nyugat-európai nemzetek olyan ellensúlyát képezi, mely nélkül azok egymás elleni fenekedéseik folytán Európán kívüli cultiváló tevékenységüket valószínűleg nem folytathatnák.

És hát a mi nemzetünk élethivatása ezek mellett miként alakú? Államalkotó ereje következtében századokkal ezelőtt annak a természetes várnak lett bátor és sokáig sikeresen küzdött őrségévé a nyugat-európai keresztény civi-

satio javára, melynek körfalait a Kárpátok képezik. Már itt-léte által is gátat vetvén a szláv és german elem terjeszkedésének, az emberiségre nézve káros összeütközéseket elhárította.— A viharos és szomorú múltból, melyet részben saját hibáival idézett fel, megmentett kiváló szellemi és erkölcsi tulajdonságai folytán a magyarság napjainkban szintén bír jelentékeny hivatással. Ez pedig abban áll, hogy példájával Európa keletén a szabadság szeretetének, a nemzeti-séghez való ragaszkodásnak és az alkotmányosságnak legyen hirdetője. Továbbá nehéz körülményei között is meg kell a keleti kisebb-nagyobb népeknek mutatnia, hogy az azokhoz való alkalmazkodás képessége folytán nemzeti önállását meg tudja tartani, sőt azt hivatásának mindig nagyobb mérvben való teljesíthetése végett békés úton szakadatlanul öregbíteni is képes, miáltal — Európának ezen most még inkább, mint azelőtt igen exponált pontján gyarapszik, nemesbűi és halad a tőkély felé.

Biztos tudomásom van róla, hogy a távolabb keletnek egyes elnyomott népei, mint pl. az örmények, a jövő iránti hitök horgonyát gyakran a magyarok hősiek küzdelmének, és az elbukás után is bekövetkezett feltámadásának dicső példájába vetik. A magyarság szellemi hivatása pedig, a míg csak kis nemzet marad, abban a példaadásban fog állani, melynél fogva Magyarország szomszédságának már is tényleg nem kis része van abban, hogy az aldunai apró államok függetlenségöket újból megszerezték, megőrizték, és hogy az emberiség belterjesebb művelődését saját nemzeti kulturájok által gazdagítani igyekeznek. Hogy azonban ezt a küldetést a magyar nemzet folyton jobban tölthesse be, mindenekelőtt és pedig szakadatlanul emelkedő fölényvel léteznie kell. Első létfeltétele pedig, hogy államiságát minden veszélytől és visszaeséstől meg tudja óvni. Mint kis nemzet, e végből szövetségre van utalva, melynek kész alakulatával bír, s csak tőle függ, hogy annak keretét a maga mindig becsesebb tartalmával miként töltendi be. Annak bevallására, hogy nemzeti misszióink követelményeit tekintve nem vagyunk nagy nemzet, a tárgyilagos önismeret kényszerít bennünket.

Ezt különben nincs is okunk restelni, mivel nemcsak a nagy nemzetek lehetnek dicsők, és szerezhetnek maguknak

múlthatlan érdemeket. Hiszen kis nemzeteknek aránylag legtöbbet köszön az emberiség. A phöniciék és görögök nélkül a rómaiak sohasem teremthették volna meg a ma uralkodó cultura alapját, és a zsidók monotheismusa nélkül most keresztény civilizatióink nem volna. A hollandiak voltak az angolok oktatói a hajózás, kereskedelem és a gyarmatosítás terén is. A kis olasz republikákban született meg a renaissance. És végül a magunk múltjából se feledjük el, hogy megjelenésünk e hazában Európa egész fejlődésének jobb irányt adott, mint a minőben az egyébként haladt volna, ha t. i. a merev german elem a görög-római culturát magába felszíni biztosítottabb békés létet nem nyer az által, hogy a kereszténység felvétele után annak védbástyájává lettünk.

Az érdemek szerzése s a fejlődés és a boldogulás lehetősége tekintetében is kétségtelen hátrányaival szemben sok előnye van a kis nemzetnek. Ilyenek a szorosabb összetartás, homogénebb valója és egységesebb, nagyon eltérő tájszólásoktól tisztább nyelve. A kis nemzet egésze könnyebben áttekinthető és felfogható. Életérdekeinek nagyobb esélyei folytán hazafisága élénkebb és önfeláldozási hajlama határozottabb. A kis nemzet egyes tagjainak a közéletben való érvényesülése valószínűbb, s megfelelő haladás mellett közművelődése is belterjesebb lehet. Nem esetleges dolog tehát, hogy az emberiség fejlődésének történetében a kis nemzetek, mint a magasb műveltség melegágyai, nagy szerepet játszanak.

De éppen mivel a kis nemzetek csak a cultura palántáit hivatják nevelni, melyet azután a nagy nemzetek visznek át és fejlesztenek az emberiség tágas kertjében, a jóra való kis nemzetnek arról, hogy magából kifejlődve és más elemeket magához társítva, szintén nagygyá legyen, lemondani nem szabad. Erre természetes hátrányai is méltán sarkalhatják azt. Bármily belterjes cultura mellett a kis nemzet ereje t. i. mégis csak gyenge a nagyokéval szemben. A munkát úgy, mint ezek, nem oszthatja meg. A tehetségek száma, ha nem is aránylag, de általában kisebb nála. Függetlensége és önállósága folytán nagyobb veszélyben forogván, egészen nyugodt tulajdonképp soha sem lehet. Hogy ezeket megóvhassa, a kis nemzetbelinek jobban kell szeretnie nem-

csak családját, hanem egész faját és nemzetét is, s az iránt több áldozatkészséget kell tanúsítania. A kis nemzetek ennél-fogva a versenyben nagyobb teherrel csekélyebb pályadíjért futnak, mint a nagyok. A versenypályán így tehát elmaradnak, és könnyen egyszerű utánzóváai lesznek erősebb versenytársaiknak, a kik aztán ekként feltétlen szellemi uralmat nyernek felettök. Ha pedig egyszer a nehézkedési pont rajtok kívül van, akkor sorsuk többé nem maguktól függ, s az elgyengülés veszélye minden következményeivel fenyegeti őket. Mind megannyi ok arra, hogy a kis nemzet a természet törvényeinek logikáját e részben se téveszsze szemel elől.

De nagygyá nemcsak, és nem is első sorban, anyagi és physikai gyarapodás, hanem főleg adott kisebb feladatoknak sikeres megoldása révén lehet a kis nemzet. Ha e mellett a rajta kívül álló okoknak eredményét képző külső körülmények is kedvezők reá nézve, akkor hatalmi sikerei biztosak. Különben pedig szép emléket hagyván maga után, halhatatlanságot szerez nevének a hálás emberiség történelmében, és így, fennmaradt részeinek más nemzetekben való eloszlása után is, folyton él, és példájával évezredek múlva is hatni képes.

A mi korunk a nagy nemzetek uralmának és szakadatlan terjeszkedésének kora. De az igyekvő és becsületes kis nemzeteknek jövőjük iránt azért még sincs okuk kétségbe esni. Az újabbkori katonai technika fejlődése folytán a hadviselés terén ennek legújabb tapasztalataiból reánk, mint békés természetű és agresszív hajlamokkal nem bíró, közép nagyságú politikai nemzetre nézve az elsőrendű stratégiák által vallott két igen becses tanulság állapítható meg. Az egyik, hogy az újabb fegyverek s hadászati eszközök és műveletek mellett a háború kilátásai a védelmi állásban kellőleg elhelyezkedett nemzetekre hasonlíthatatlanul jobbak és kecsesetöbbségek, mint a támadókra nézve. A másik pedig, hogy a több millió harcosból álló hadseregek ellátása oly nehézségekkel jár, melyek legyőzése csaknem a lehetetlenséggel határos, ennél-fogva amazok félelmes volta nagy mértékben csökken. Azonban természetes, hogy a kisebb nemzetek sikeres védekezése is sok feltételhez van kötve, de ezek mind olyanok, melyek

valamennyiének, ha az szellemileg és erkölcsileg erős, egészséges és gazdaságilag is haladott, a nagyobb nemzetel folytatott élet-halál küzdelmében a számra nézve kisebb is eleget tehet. Íme, itt is fényes igazolást nyert Széchenyinek az a mondása, mely szerint őt nem annyira számunk csekélysege, mint inkább az aggasztja, hogy más nemzetekhez viszonyítva, értelmi és erkölcsi fajsúlyunk oly patányi.

Értelmi és erkölcsi erőnk fokozása által leszünk ennél fogva mindinkább képesek arra, hogy közeli és távoli feladatainkat észszerű sorrendben állapítsuk meg. Erősödésünk mértéke szabja meg ugyanis azt a felveendő terhet, melylyel, mint minden népnek, futnunk kell a nemzetek versenypályáján. Nemcsak az egyénekre, hanem a nemzetekre nézve is áll ugyanis, a mit Széchenyi az arányos köteleességekről mond, állítván, hogy az, a ki erejéhez mérten kevesebbet teljesít, épp oly vétkes, mint a mily botor az, a ki több terhet vállal magára, mint a mennyit jövőjének veszélyeztetése nélkül elbírhathat. De a nemzeti kisebb hivatások sikeresen teljesítettén, e mellett erősítő hatással is bírnak. Az azok nyomán keletkezendő nagyobb erő azután a jelentékenyebb nemzeti hivatások betöltésére fog nemcsak kötelezni, hanem megfelelően jogosítani is bennünket. Manapság, midőn a helyes és helytelen eljárás következtékeményei oly gyorsan állanak be, midőn az irányok és mértékek elvesztése oly kegyetlenül bosszulja meg magát, s a fejlődés és a visszafejlődés olyan rohamos, valóban elsőrendű érdek, különösen a létkérdésekkel kapcsolatos jó sakkhúzások el nem tévesztett egymásutánjának megtartása. Ezek okosság által ^kizsákmányolt szerencsés folyamata fogja megállapítani azt is, hogy magunk, vagy másokkal, és miként társulva érdemeljük meg az emberiségnek tett fontos szolgálatok által a külön nemzeti létnek az igazság szilárd alapján álló jogosultságát.

A mai külső és belső tényleges állapotok mellett álmodozás nélkül elképzelhető összes alakulatok; közt reánk nézve még a legkevésbé előnytelen az az államjogi kapcsolat, mely bennünket a *pragmatica sanctio* folytán fűz össze. így szövetségünkkel együtt oly nagy hatalmat alkotunk, melyben sem nemzeti jellegünk nincs, és az újabb fejlemények folytán

nem is lehet veszélyeztetve, sem fejlődésünk, ha azok nagyságát nem is szabad kicsinyelnünk, áthághatlan akadályokba nem ütközik. A monarchia úgy, a mint ma áll, csak védelmi háborúra, de megfelelő előrelátás esetén erre kitűnően alkalmas. E mellett a benne lévő nagyobb és kisebb nemzetek, nemzetiségek és néptörmelékek iránti igazságos és méltányos eljárásra, a szabadság uralmára, az anyagi, szellemi és erkölcsi közjóit belterjes fejlesztésére s a létező valódi erők arányos érvényesülésére van utalva. Itt tehát bennünket sem az elnyomatás, sem a felszívatas, sem a haladásban való mesterséges megakasztás veszélye nem fenyeget. E kapcsolatban ma még be nem látható időnkig módunk van arra, hogy erősödjünk, kiegészüljünk, s fokozódó erőnknek és súlyunknak megfelelő mértékben érvényesüljünk. Most lényegileg a helyzet erre nézve általán jobban áll, mint a Széchenyi korában, a ki ebben a vegyes házasságban a magunk tengelye körüli forgás formulája által jelölte meg képlegesen azt, a mit Deák Ferencz az 1867. évi kiegyezési törvényekben a paritás alapján jogilag szabatosan formulázott. Csak két mozzanat létezik, melyek azt aggályossá teszik: a monarchia másik felének bomlási tünetei és a rajta kívül álló európai nyugaton ennek következtében felmerülő kedvezőtlen vélemények és aspirációk vele szemben. E tagadhatlan hátrányok azonban minket csak fokozottabb okosságra és erőfeszítésre sarkalhatnak, és pedig kizárólag saját érdekünkben. Mintha csak a mai politikai viszonyokra vonatkozólag mondta volna Széchenyi, hogy: „ép, erős, egészséges oroszlanl barátságban lenni nem veszély; de egy beteggel, mely megromlott gyomra miatt nem jókedvű, igen is.“¹

Korunkban a monarchia fenntartása a magyar nemzetnek semmivel sem kisebb érdeke, mint a dynastiának. Ezen érdekközösség folytán érthető a magyarság dinasztikus érzése, melyet, minden hullámváza mellett semmi sem bizonyít jobban, mint azon életérdekének kiérését mutató körülmény, hogy' itt mindenféle pártalakulás előfordult már, csak még republicanus nem. És a magyar nemzet a monarchia fennállásában rejlő érdekeinek és fenntartására irányuló

¹ Beszédei, 108. 1.

törekvésének mély és szilárd erkölcsi alapot kölcsönözhet az a tudat, hogy az minden látszat ellenére is természetes képződmény. Nem azért, mintha mai alkata eszményi, vagy csak első rendű is lenne, hanem mivel az itt európai, sőt ennek folytán nagy emberiségi szükségszerűségnek tesz eleget. Létjogáról tanúskodik az, hogy Európa e részében béke csak akkor volt, midőn itt a sok összeolvadni nem képes néptöredék hatalmasabb egységben, vagy legalább valamely állandóbb közösség keretében tudott elhelyezkedni. Azelőtt e csoportosulás a magyar birodalom körül ment végbe; ennek összeomlása óta pedig az osztrák-magyar monarchia alakult ki lassankint. Jól mondta egy angol író, hogy más ilyen complicált birodalomról a történelem nem emlékezik meg.¹ Ez a bonyolult alkata kétségekívül felette nagy hátránya, melyet kozik az a hasonlata, mely szerint a balta egyszerűbb szerkezettel bír, mint az óramű, de ha ez jól mutat és üt, azért bonyolultsága daczára mégis Jobb lehet, mint az a balta, a mely nem vág. — Azonban említett nagy hátrányával szemben e monarchiának kétségtelen előnyei is vannak. Ezek elseje, hogy az Európa békés továbbfejlődése szempontjából nélkülözhetetlen. Másodika, hogy fennállása egyetlen jogosult nagy érdeknek sem árt. Harmadika, hogy a benne szükséges adaptatio kívánalmainál fogva az itt élő nemzetek igen magas fokú fejlődésének eszközévé és előmozdítójává lehet. És végül, hogy az alkotmányos monarchia megvalósulásának tere marad itt akkor is, ha az már minden máshonnan száműzve lenne.

Európa az újvilág első köztársaságának nagy hatalommá való előlépése után is még sokáig vezérszerepet van hivatva játszani a föld többi részeinek civilizálásában. Annak békés haladása tehát az egész emberiség ügye. Hogy ma az elsőrangú nagy nemzetek cultiválják az egész földtekét, hogy a Balkán vulkanicus talaja ma aránylag, ha nem is csendes, de háborgása féken tartható: ez az európai hatalmak egyensúlyának köszönhető. Ebben pedig monarchiáknak igen

¹ Austria is the most complicated Empire that history records., Economist, 1901. évf., márcz. szám.

nagy része van: közvetve tehát az emberiség sorsára is előnyös befolyást gyakorol. Ezzel a roppant horderővel szemben eltörpül az egyes nemzetek nem is jogosult nyugtalankodásának nyomatéka, a mely annál kisebb, minthogy elszakadási czélzataik megvalósulása nemcsak az itt élő néptöredékeknek, hanem a reájuk természetes vonzerőt gyakorló fajrokonaik főtömegeinek is végső elemzésben csak ártana. Igen könnyű lenne, mert csak a valóságának felelne meg, bebizonyítanom azt, hogy Ausztriának folyton jóslgatott felbomlása senkinek sem használna. Ebbe a bebizonyításba tüzetesen nem mehetek bele, de az állításom mellett szóló érveket mégis legalább jeleznem kell, mert hiszen Széchenyi politikájának egyik fontos alapfeltételéről van itt szó.

Ahhoz kétség nem fér, hogy monarchiánk nélkül az itteni kisebb népiségek jellege megsemmisülne, holott így alkotmányos szabadságot élvezhetnek. A szlovének és ruthenekből mi lenne Ausztria nélkül, sőt a cseh nemzet jövője is annak virágzásához van fűzve. A lengyel csak itt ápolhatja keresztre feszített nemzetiségét, és egyedül így várhat még a feltámadásra. Az olaszok legnagyobb része italianisált szláv itten, s az olasz nemzet főtömegétől elzárt területen, vagy, az egyetlen Trentino kivételével, kikötő városokban más népfajokkal vegyesen élnek. Jólétök is hasonlíthatlanul nagyobb itt, mint a milyen az elszakadás esetén lehetne. És ezt anélkül élvezhetik, hogy culturájok előnyeiről, vagy csak nemzeti önérzetéről is le kellene tenniük. A geográfiai viszonyok folytán tehát, midőn arról van szó, hogy más államjogi kötelékben nyerhetne-e valamit, más népfaj, mint a német, nem jöhet tekintetbe. És még a németeknek sem válnék előnyére az ilyen csere.

Ausztriában a németiség kevésbbé száma, mint súlya folytán mindig irányadó elem fog maradni. Itt nemcsak a jólét minden feltételével rendelkezik, hanem fájának culturalis és hatalmi érdekeit is jobban szolgálja, mintha a német birodalomba olvadna bele. Közművelődési tekintetben a német culturának terjesztésére így a többi nemzetek sokkal kisebb fokú féltékenysége mellett képes. A mi monarchiánk és a német birodalom közötti szövetség által pedig ennek politikai hatalmát is jobban

növeli. Sok százados előnyeit minden nagyobb áldozat nélkül élvezi, és természetes fölénye folytán a monarchia haladásának irányára nagy befolyást gyakorolhat. — Az osztrák pángermanok tehát épp oly kevésbé fogják fel a maguk fajának nagyságát és világra szóló missióját, mint a többi irredentisták ott és nálunk saját népiségök kicsinységét és gyarló voltát.

A monarchia alakulásának történeti fejlődésében iyképp sok esetlegesség mellett egyúttal sok szükségszerűség is van. Keletkezésének kiindulási pontjai eredetileg más természetűek voltak, mint mai létalapjai. Az azt alkotó államok és részek kölcsönösségének tartalma is jelenleg gazdagabb, és különösen hazánk ebben a monarchiában nagyobb természetes nyomatékkai bír, mint korábban bármikor. Pedig ezt már századokkal ezelőtt Savojai Jenő herceg, a múlt században pedig orosz diplomata, Károly főherceg és Bismarck nagyon világosan felismerték. — Csak a magyar nemzettől függ, hogy ezen természetes előnyét kellőleg felhasználja, és befolyását a monarchia vezetésében úgy érvényesítse, a mint az életérdekeinek, melyekkel a monarchia, és a dynastia érdekei teljesen azonosak, minél inkább megfelel. A magyarság és a dynastia közös érdeke, hogy e monarchia a béke és rend eleme, a szabadság, a nemzeti méltányosság, az emberiség iránti önzetlen odaadás és a legmagasb rendű érdekek megértése által előmozdított összhang képviselője legyen a világ előtt. — A páratlan világtörténeti küldetéssel bíró dynastia képezi fennállásának első tényleges feltételét, annak tehát az említett nagy érdekek öntudatos, odaadó személyesítőjének kell lennie; azért nemcsak a trónhoz legközelebb álló, hanem minden tagjának ebben a szellemben kell neveltetni. Az uralkodónak itt mindig sokkal hatékonyabb szerepe lesz, mint másutt. Lehetetlen tehát, hogy' ily nagy érdekek kizárólag az ő személyi tulajdonságainak esetleges jelentkezésétől tétessenek függőkké. — A monarchia két államának szervezete is más lévén, azok békés együttléte különbségeik kívánalmainak megvalósulását követeli. Ausztriában egyedül méltányos foederalistikus kormányzat, nálunk pedig más, mint a mi itt mindig volt, t. i. egységes magyar államiság, helyesen nem képzelhető. E két, csaknem ellen-

tétes, kormányzati elvnek egymás mellett való megállhatása magában is szükségessé teszi a két állam lehető, de a monarchia fennállásával még megegyeztethető, különállását, ha azt a történeti fejlődés és a jogfolytonosság nem tenné is a közösség szóba sem hozható elsőrendű feltételévé.

Ennek az állami különállásnak azonban a legfőbb biztosítékait nem a törvények képezik, hanem a nemzeti erő és a gazdag nemzeti tartalom, mely a jogban csak a maga keretét teremti, őrzi és védi meg. Ez a nemzeti erő van arra is rendeltetve, hogy a különféle hatalmi tényezők egyensúlyát létesítse és megtartsa. Ebben rejlik főleg a remény arra nézve, hogy a nemzetén kívül álló hatalmi tényezők bármiféle hangulat-változásának esélyeivel szemben az a maga létfeltételeit mindig megóvandja. Irányt kell adnia a monarchiának, mert az oly hajó, melyben mindenét viszi magával, és irányt kell adnia valamennyi elemnek, mely arra tényleges befolyást gyakorol. Egész gárdáját kellene azért az államférfiaknak, politikusoknak és katonáknak készenlétben tartania, hogy azokat nemcsak a saját, hanem a monarchia ügyeinek is élére állíthassa. És pedig csupa oly elemeket, a kik a feltétlen hűséggel a nemzet iránt széles látkört s az áldozat készséggel, a katonatiszti állásokat mennél inkább elfoglalandó hazánkfiai kivételével, a barmikor visszavonulni hajlandó cincinnatusi jellemet egyesítenék. A vagyonilag független magyar családok nem tehetnének ennél fogva nagyobb szolgálatot a nemzetnek, mintha ebben a szellemben és irányban nevelnék fiaikat. Az adaptatio hatalmas erejének kell itt közreműködni, hogy a közélet ilyen embereit teremtsen meg nekünk, a kik a mi speciális helyzetünk valóban különyszerű nehézségeinek legyőzésére sajátos képességek felett rendelkeznek. Az ilyenek fogják a nagy politikai feladatokat megoldhatni a jelenben, és azon bizonytalan jövő fordulat beállása után, midőn Magyarország és a dynastia egyesült erejének sem sikerülend elhárítani a mostani közönség legingadozóbb feltételének elcsúszását, ők vannak hivatva megteremteni a magyar imperialismust is. Erre az esetre, mint már Deák Ferencz mondta, a mi államunknak kész épületként kell állani. nehogy az Európa ezen helyén történő rendezkedés alkalmával csupán épületköveket, vagy

legfeljebb felhasználható épületszárnyakat lássanak bennünk, hanem hogy saját sorsunknak főkövácsei mi lehessünk akkor is.

A kisebb, vagy nagyobb feladatok tehát elsősorban erőnk gyarapodásának kisebb, vagy nagyobb mérvéhez képest fognak természetesen jelentkezni. De a legnagyobb nemzeti feladatok rendkívüli jelentkezésének lehetősége sincsen kizárva. Sietni kell azért az erősödéssel. Ezt pedig csak az öntudatosan gyarapítandó erők feleslegeinek tökéltetésével érhetjük el. A nemzetben az önfenntartás kellő tapintatát kell ápolni, a mi nem más, mint az életösztönek öntudatosá váló fejlesztése.

Az önfenntartás ösztöne ugyanis nemcsak az egyéknél, hanem a nemzeteknél is feltalálható. De sikeres érvényesüléséhez annak valóban okszerű nyilvánulása szükséges, különben az más népek hasonló ösztönében igen káros, sőt veszélyes akadályokra találhat. Az ilyen visszahatás leküzdése azután annyi becses erő megfeszítését veszi igénybe, hogy az egyoldalúan és jogosulatlanul támadó nemzet kénytelen lesz létérdekeinek védelmére kelni, a helyett, hogy folyton, habár lassan, de tényleges további megerősödésén biztosan tovább munkálkodnék.

Az óvatos politika követelése tehát nem azt jelenti, hogy a nemzet a hódításokról mondjon le, a mi ellenkezőnek a természet parancsaival, hanem csak azt, hogy ahódítmányok mint érett gyümölcsök hulljanak ölébe, s hogy azok érdemei és csakugyan jogosult törekvéseinek legyenek igazságos jutalmi. Egyedül az ily hódítások válhatnak a mívelt nemzetek javára. A rablás ez irányban is megbosszulja magát, mert a zsákmány megvédése rendszerint még az aránylag sokkal erősebbnek is többre kerül, mint a mennyit ér, a kevésbé erősnek pedig életébe, vagy legalább különben lehetséges életérdekű haladásába, és így életbiztosítékainak feltétlenül szükséges megszilárdulásába kerülhet.

Ez a megszívlelendő igazság természetes szolgál nekem egyik legnagyobb feladatunkhoz, Széchenyit is annyira foglalkoztatta, a nemzetiségi kérdéshez.

A Széchenyi nemzetiségi politikája nem kívánja azt, hogy csupa felebaráti szeretetből a magyarság a terjeszkedésről és hódításról mondjon le. Csakhogy ezt egyedül erkölcsi,

azaz természetes, az egész emberiségnek hasznos, tehát jogos küzdelem és ennek megfelelő eszközök által akarja elérni. Szerinte valamint az angolok előbb erősökké tették, és azután a szabad versenyt alkalmazták, nekünk is physikailag, szellemileg és erkölcsileg, a mi nagyon összefügg, erősebbekké kell válnunk; azután versenyezzen velünk az a nemzetiség, a mely bír. Ebből a küzdelemből így csak mint győztesek kerülhetünk ki, és semmiféle szempontból sem tehet nekünk — sem most a mívelt világ közvéleménye, sem a jövőben a világtörténelem szemrehányást e miatt; mert csak azt tettük, a mi saját magunk, az emberiség és a nagy mindenség iránti kötelességünk volt.

De a mi nemzetiségi kérdésünk nem egy kérdés, hanem a kérdések egész complexuma. Más a nemzetiségek jellege egyenként, másnak kell lenni tehát velők szemben a mi eljárásunknak is. Az itteni németség a maga egészében nem ugyanazon tekintet alá esik, mint egy kis töredéke, a szász nép. A tótnak más itt az állása, mint az oláhságé. Az újabban beköltözött szerbek viszonya'hozzánk más, mint az övéktől különböző vallású és világnézetű bunyevácoké. A horvátok helyzete pedig tartományi autonómiájok folytán teljesen önállóan ítélendő meg. — Mindenik nemzetiséggel és nemzettel a maga érdeme szerint kell elbánnia a magyarnak, mely az államiságnak itt természetes képviselője és vezetője.

Német lakosságunk zöme általában hazafias. Nagy része az is volt mindig. A korábbi városi lakosság jórészt megmagyarosodott, vagy a magyarosodás útján van. A mi törekvésünk nem is lehet az, hogy világnyelvét elvegyük tőle, sőt ime nekünk sikerült sok helyen az ő külön értelmi osztályát is pótolnunk, mivel nyelvét bírjuk. Nem kis részben ennek köszönhetjük azt a békés alakulást, melynek tanulságait a többi nemzetiségekkel szemben is jó lenne megvizlelni.

Szilágyi Dezső egy alkalommal előttem elmondott véleménye e részben az volt, hogy a nemzetiségi kérdés helyes megoldása azok számára nem mesterséges módon külön culturák teremtésében, hanem abban áll, hogy velők szemben helyünket a kormányzat és közigazgatás terén mindenképpen megálljuk. Nemzetiségi hivatalnokok csak

magyar vidékekre és városokba helyezendők ki, a nemzeti-ségi vidékekre pedig az azok nyelvét tudó, ott magas erkölcsi és nemzeti hivatást teljesítő, nagyobb javadalma-zással, vagy személyes pótlékokkal, jó lakással és kerttel ellátott magyar kitűnő hazafiak nevezendők ki. Ezeknek az illető vidéki magyarsággal együtt a magyar állameszmét híven és méltón kellene képviselni. Éppen ezért a legkisebb ballépés, vagy tapintatlanság elég volna azok elmozdítása révén különös előnyeik elvonására. A példás közigazgatás és kormányzat egyébiránt általán is csak tiszteletet és rokonszenvet keltene a nemzetiségekben, a meglevőket pedig hathatósan ápolná.

A tót nemzetiség csaknem kizárólag e hazában lakik. Szláv nyelvének határozott különállása van. A magyar államnyelv tanítása valamint a nemzetiségekre nézve általában, úgy a tótokra nézve is csak előny, sőt valóságos áldás, mivel annak birtoka által az állam minden javával élhetnek, és szolgálatában a legmagasabb fokokra is felemelkedhetnek. Ezzel nincs ellentétben, hogy a tót nyelvnek irodalmi művelését hazafias szellemben elő kell segítenünk, mert a tótság zömét a csehtől ez által izoláljuk legjobban. Természetesen nem lehet költséges külön tót culturáról álmodozni. Ehhez nekik nincs erejük, tehát természetes igényök sem lehet. Az államtól ez a passiv adózású lakosság nem követelhet ily áldozatokat, mely a sokféle cultura fejlesztését nem is bírná meg. De annál inkább megszívlelendő Széchenyinek az a lélektani szempontból nagy horderővel bíró mondása, hogy „másnak soha olyast ne tégy, a mit tőle nem fogadtál örömet.”¹

Ne kívánjunk természetellenes dolgokat. Például „a magunk megkedveltetése nélkül kívánni, hogy szeressenek bennünket, annyi, mint azt követelni, hogy a víz a Szent-Oellért hegyére folyjon fel“. Nehézség, csalódás, fáradság, áldozat, igen, mindez lesz mellette, de a végeredmény itt más mint jó mégsem lehet. Az ily eljárás mellett nemcsak a jövő Nagy-Magyarországot biztosítjuk, de adaptatio útján magunk is szélesb látkört és fokozódó alkalmazkodási képességet nyerünk.

¹ Beszédei 241. 1.

Ne csúfoljuk, ne kicsinyeljük tehát a jámbor és szelíd tótotse, mikor izgatóira megharagszunk. Az ilyennel több kárt csinálunk, mind akármivel. A tótság a maga egészében ragaszkodik hazájához, és tudvalevőleg az Amerikába kivándoroltak fele is visszajön. Ha el nem kaptják, az, jóllehet kissé lassú és nem leleményes, de kitartó, becsületes, jó munkás. A termékenyebb alföldi vidékeken azelőtt culturát teremtett, vagyonosodott és magyarosodott. Kellő bánásmód mellett a pánszláv izgatás karmaiból is kivehető, és okos vezetés mellett a fölényyel bíró magyarságra nézve veszélyessé nem lehet.— Aruthenek a magyarokkal jöttékbe. Ezeknél főleg a megélhetés biztosítása által csinálhatni a legjobb nemzetiségi politikát. Ez a nép érzelmére nézve tényleg magyar, csak nyelvre nézve nem az. Oalicziában és Oroszországban el van nyomva, míg itt szabad. Ha jóléte lesz, még jobban fog ragaszkodni a hazához.¹

A szerb lakosság tényleg jobban érzi magát nálunk, mint volt hazájában, melynek zilált viszonyai azt itt mind hazafiasabbá teszik. Ha általunk észszerű bánásmódban részesül, e különben is fogyó népesség magatartása ellen nem leend panaszunk.

Az oláhságnál megfordítva áll a dolog. Annak további viselkedésétől kell függővé tenni nemcsak a magyar állam, hanem a magyar társadalom magatartását is. A nyílt, vagy titkos irredentismussal megalkudni nem lehet. Hódításokra főleg politikai okokból kiinduló nemzetiségi bankrendszerét sakkban kell tartani és az ellensúlyozandó. De ha az oláhok itt és Romániában viszonyaikat meggondolják, nincs kizárva, hogy a jövőben felfogásukon ne változtassanak. Hiszen, ha a magyarok a germánok és szlávok közé hajdan be nem ékelik magukat, akkor az ő nemzetiségök ma nem is léteznék. Az a jövőben is csak addig tarthatja fenn magát, míg az erős Magyarország képes ezt a mostani, vagy egy hasonló monarchiát fenntartani itten.

Elégedjenek meg tehát az ő jelenlegi nemzeti cultural forrásaikkal, melyek legfőbb biztosítékait tulajdonképp mi szolgáltatjuk. Az oláhságnak csak velünk van jövője. Ennek

¹ Nyegre László: Máramarosmegye. Budapest, 1900.

a ténynek következményeit meg kell érteniök. Már is akadnak úgy Romániában, valamint nálunk, a kik ezt felfogják, sőt nyilvánosan ki is jelentik! De míg ez a felfogás nem általánosul, addig velők szemben a nyugodt és igazságos, de a leghatározottabb hatalmi fölény álláspontjára kell helyezkednünk.

A hónapoknak soha semmi körülmények közt oly jó dolguk nem lesz, mint a milyen mai helyzetükben van. A hónapok ügye azonban nem is nemzetiségi, hanem közjogi kérdés; annak tárgyalása ennélfogva voltaképp nem tartozik ide, a hol e részben csupán azt az általános megjegyzést teszem, hogy a nyolczszázados együttlét, továbbá földirati fekvésünk a horvát és magyar nemzetet egymásra utalják. Annak életszüksége van reánk, de a megelégedett Horvátországra nekünk is szükségünk van. A politikai érzék is tehát annak ügyes, tapintatos pacificatióját kívánja, mely Dalmáciának visszacsatolását és egyéb nagy függő közjogi kérdések végleges elintézését is mind a két fél javára előmozdíthatja.

A nemzetiségekkel szemben Széchenyi a magyarságnak nem kívánt más előnyt, mint azt, hogy nyelve a törvényhozás, a közigazgatás és a törvénykezés egyedüli nyelve legyen, és hogy a nemzetiségeknek adott polgári és politikai jogegyenlőség fejében azok hű fiai legyenek e hazának. Nyelvüket családi és egyházi életükben érinthetlenné jelentette ki.

De a fölényt kifejezetten kívánta a magyarság részére, csak hogy azt első sorban önmaga által kivivandónak, fenntartandónak, sőt emelendőnek tartotta. Szerinte nekik hazájuk másutt is van, a magyar számára pedig e földön kívül nincsen hely. Ne irigyeljék hát tőle, ha itt azután csakugyan élni akar. Elsők akarunk itt lenni, hogy magunkkal együtt a szabadság háborítatlan élvezetében őket is fenntarthassuk.

Ebbéli törekvéseinket nincs miért röstelni, mert az nemcsak igazságos és méltányos, hanem az emberiségre nézve hasznos is. Áldozunk mi ezért eleget, áldozzanak mások is.

Jól írta a minapában egy magát meg nem nevezett előkelő magyar politikus az egyik legelterjedtebb európai folyóiratban, hogy a magyar állam erőssége minden válság

alkalmával a múltban is az volt, hogy egységes államot képezett és nemzetiségi eltagoltság abban kifejezésre nem jutott. Csakugyan egységes állam volt 1848-ig, mert a korábbi latin állami nyelv azt lehetővé tette a múltban. Essem 1848, sem 18Ö8 a maga nemzetiségi törvényével ezen nem változtatott. A magyarországi nemzetiségek közjogi külön állással soha sem bírtak. A németiség sem kívánt ilyent magának, és nem szolgált arra, hogy a többi nemzetiségek javára az egységes állami szerkezet faltörő kosa legyen. Kilencz százados közös múltja a magyarsággal, melynek az épp úgy sokkal tartozik, mint ez neki, nem engedte meg ezt azelőtt, és érdekei nem fogják megengedni a jövőben sem. Ha mi németjeinkkel jó viszonyban élünk, akkor nincs ok, hogy a németországi pangermánok követelőzéseit és fenyegetéseit nagyon szívünkre vegyük. Életérdekeink megóvásában aprólékos, nem is nagyon megbízható rokon- és ellenszenvekre nem kell nagyobb súlyt fektetni. A fő dolog itt is, mint a politikában általán, a siker, melynek biztosítása pedig egyszerűen a számítás és tapintat dolga.

Azért egy idegen nemzetre se haragudjunk. Higgadtságunkat annak meggondolása csak fokozhatja, hogy mindegyik csupán saját természete parancsainak engedelmeskedik, ha terjeszkedni akar. Azonban ismét természeténél fogva mindenik csak oda fog nehezedni, a hol legkisebb az ellenállás, és a hol részére a legtöbb előny kínálkozik. Erősödünk tehát, nehogy a ez a nehezkedés felénk irányuljon. De ez a követelmény nem zárja ki, sőt magába foglalja azt is, hogy a nemzetiségek-jólétével szintén törődjünk.

A mi gyarmataink itthon vannak. Nem kell életünket veszélyeztetve a trópusok alá menni, mert határainkon belül is sok a teendőnk és óriási terünk van.

Attól ne tartsunk, hogy a nemzetiségek hazafias szellemű fejlesztés mellett azok anyagi gyarapítása által bajt okozand a magyar fajnak. A mindig nagyobb igényű magyar állam az egész lakosság teherviselési képességének fokozására van utalva.

Ez a gondozás hozandja a nemzetiségek egy részét közelebb hozzánk, a mire, mert a jelentékeny nemzetté válás csupán egy faj szaporítása által beolvasztás nélkül lehetetlen,

nagy szükségünk van. A be nem olvasztható elemek ellentállási képessége mindig kisebb lesz a vegyülés elmaradása folytán. Ellenben a közeledés a némethez, tóthoz, s az értelmes és szorgalmas munkában való versenyzés velők a magyar faj alaptulajdonságainak is csak javára válhatik.

A nem magyarajkú lakosság fejlesztése csupán akkor okozna bajt, ha azok kiirhatlan ellenséges indulattal viseltetnének irántunk, vagy a magyarság számban és belső tartalmában is gyöngülne. Ezen fordulatok veszélyét kell mindenképp elhárítani, vagy megelőzni. Ha azonban a most említett bajok nem következnek be, akkor az összes idegen ajkú népesség gyarapodása anyagi és katonai szempontból a magyarságra nézve is nagy előny. Az továbbá, mint eddig nem egyszer, szellemi erőket is adand nekünk, mivel a haladottabb nem magyarajkú népesség, hogy érvényesülhessen, mindinkább a mi culturánk emlőin fog felnőni. A nemzetiségek ellenséges indulatának kifejlődését pedig a jó kormányzaton és hazafias nevelésen kívül éppen azok anyagi jólétének ápolása akadályozhatja meg.

Ezt a törekvésünket bevallhatjuk az egész világ előtt, mert helyzetünknek természetes követelménye, és mert múltunk, jelen állásunk és az emberiségnek ajövőbenteendőszolgálataink véghezvihetése szempontjából arra elengedhetlen szükségünk van. Jó, ha a mívelt világ mindezt tudja, s ha helyzetünket és feladatainkat megérti. De jó, ha a hazai nemzetiségek is tudják, hogy nem erőszakos magyarosítás, hanem mindnyájunk jövőjének biztosítása képezi a politikai nemzet nagy többsége által fenntartott államnak és a magyar fajnak is főczélját. Ez a Széchenyi nemzetiségi politikája, melyet az akadémiai művemben részletesen idézettekén kívül így fejezett ki: „Ha törvény által azt mondanánk, hogy ama különnyelvű törzsökök adják fel nyelvüket s mindazt a mi a szívbe van oltva mindenkinél, a ki nem korcs, hogy váljanak meg mind attól, a mitől becsületes ember csak életével együtt válhat meg, ez valóban nemcsak fonák, de tyrannus törvény is lenne. Mit kívánok azonban én? Nem egyebet annál, mint hogy Magyarországnak magyar legyen a hivatalos nyelv s a családok és a magánélet szent, érinthetlen körébe nem avatkozom. A ki ennél többet kíván, az a természeti jogokat támadja meg; a

ki pedig kevesebbet, az megfejtkezett arról, hogy a magyarnak csak itt van egyedüli hazája. A német és tót mennyi rokonra talál széles e világon; még a görögnek is újra világít, az oláhnak is van saját művelődési focusa. Csak a magyar az a szerencsétlen, a ki csupán itt érzi, hogy mily varázserő fekszik abban, mondhatni: ezt a nagyot, ezt a szépet nemzetem tette, ez a dicső nemzeti műveltségemből forrásozott¹.

A politika ugyan az exigentiák tudománya; de nem csupán a physikai életnek, az anyagnak, hanem a népléleknek is vannak törvényszerű követelményei, melyeket elhanyagolni szintén nem szabad. A magyar politikai belátás hitelének csak emelésére és szilárdítására szolgálna, ha a nemzetiségek collectiv lélektanát sem tévesztendjük szem elől, s lépésről-lépésre haladunk, meggondolván Széchenyi tanítását, mely szerint az eszmény lelkesítsen ugyan, de annak megközelíthetése végett legyünk minden téren jó számítók. Ne veszítsük el életkedvünket s türelmünket soha, és a feltornyosuló nehézségek miatt semmiféle jogos nagyaspirációkról ne tegyünk le; de helyzetismeretünk se legyen kisebb. Minden viszonyainkat tartsuk szem előtt; nem azért, hogy leverjenek, vagy elcsüggeszsenek bennünket, hanem, hogy felhasználni, javítani és általában érdekeinkre nézve előnyösen befolyásolni igyekezzünk azokat.

Legtöbb embernek boldogtalansága—mondja Széchenyivel összhangzásban egy orosz író, — onnét ered, hogy sokkal többet vállal magára, mint a mennyivel megbirkózni képes. Ugyanez áll a nemzetekre nézve is. Azért, ha kiváló és előkelő szerepre hivatott nemzet tagjai akarunk lenni, mint Széchenyi, a ki a magyarság alárendelt állását nem tudta tűrni, minden áron annak erősítésére kell közreműködnünk. —Valamint a múlt nemzedékeket mi elítéljük, hogy nyelvünket és nemzetiségünket elhanyagolták, úgy felettünk is pálczát fog törni a jövő, ha annak akadálytalan fejlődését az erők ma tényleg eszközölhető gyarapításával nem biztosítjuk. Ezt a gondolatot Széchenyi így fejezte ki: „Valamint a mai nemzedéknek kötelessége, hogy nélkülözzön, izzadjon és vigyen ki mindent, mi a haza javára szükséges, úgy reméljük, hogy

¹ Beszédei 126.

viszont a jövő nemzedék szintén teljesíteni fogja a maga kötelességét; de ha nem teljesítené, rajtunk hiba nincsen.“¹

Pedig nemzetünknek semmire sincs oly szüksége, mint az erőgyarapodásra. És midőn ezt általában felismerjük, elviselhetetlen felelősséget hárítunk magunkra a jövő magyarsággal szemben, ha e végből minden tőlünk telhetőt nem követnénk el. Valamennyi erőforrásunkra szükség lévén, a mit belőlük fel nem használunk, illetve elhanyagolunk, az örök időkre, és pedig az azokból származható további erőgyarapodással, tehát mintegy kamatostól együtt elvész.

Es első sorban az igazi szellemi erő gyarapítása a feladat, kozás. Ennélfogva a mely elem a nemzet zömét helyesen gondolkozni, akarni és okos akaratát czélszerűen végrehajtani meg- tanítandja, az újra fogja e hont megalapítani.

A modern lázas élet rettenetes pusztításokat visz itt végbe a szervezetekben, a vagyonban, az erkölcsökben és a boldogságban. Hasonlíthatatlanul nagyobb, mint a mívelt nyugati nemzetek kebelében. Mi ugyanis az újkori polgárosodás folyamatának éppen közepén tartunk, a hol annak hatása ellen megedzve s kellő értelmi és erkölcsi vérttel felfegyverkezve még nem vagyunk. Magyarország egy félszázad óta kétségkívül minden téren sokat haladt, de élénkült nemzeti öntudatának kívánalmait nem teljesíthetvén, és biztonsága követelményeinek nem tehetvén eleget, lelki nyugodtság és derült világnézet dolgában nincs oly jól, mint azok, a kik válságokon keresztül is megmentették számunkra a nemzeti életet. Hogy ebbeli kételyeinket lecsillapíthassuk, ma azzal nem elégedhetünk meg, ha egyes kiváló társadalmi csoportok bírnak a nemzeti egyéniség kidomborításához szükséges belátással és egyéb tulajdonokkal, hanem ezeket az egész magyar társadalom közkincsévé kell tennünk. Az összetartozás és fajszeretet érzetét általánosítani és mélyíteni, a társas hajlamokat és ösztönöket öntudatos polgári erényekké kell fejlesztenünk. A névtelenséggel is megelégedő hősök légióira van szükségünk, hogy a nemzeti test nehezen megmozdítható és a világosság által nehezen átjárható nagy tömege szintén nemesbüljön és javuljon. Az értelmiség oly fokára

¹ Beszédei 312.

van a társadalom minél több vezetőjében szükség, a mely belátja, hogy a magasabb erkölcsnek a hírnév sem lehet igazi jutalma, mert hiszen ma az is igen efemer, mert a haladás és a mindent átkaroló sajtó feljegyzései folytán maholnap annyi jeles és egy ideig fényes név halmozódik fel, melyeket az utókor nem lesz képes emlékezetében tartani. A hiúság kínjait tehát csak az a polgári erény nem fogja végig szenvedni, a mely magában a jótettben és annak tudatában is benső örömet keres és talál. Az ilyen valóban magas emberi cultura képes csupán a nemzeti közművelődés mulhatatlanul szükséges mennyiségét bevinni a tömegekbe is.

Szerencse — mondogatá Széchenyi — hogy hazánkban annyi jó agyvelő van; csak kár, hogy azok legnagyobb része még nincs kellőleg kimívelve. Olvassa el bárki az ő iratait, és ha ezt figyelmesen teszi, arról kell meggyőződnie, hogy várakozásainak főalapját az képezi, hogy a magyar értelmiség megfelelő iskolázottság mellett valóban bámulatos fejlődési képességgel bír. — Csak az a baj, hogy ezt amulhatlanul szükséges iskolát a nemzet zöme nem kedveli eléggé. De azt sem lehet mással, mint a jobban informálandó értelmiségéhez való felebbezés által megszerettetni vele.

Ettől várható hiányainak teljes átértése is, a mi nélkül pedig a javulást maga után vonó fordulat nem képzelhető. Az első nagy hiányunk a munkafelosztás, a concentrált működés s a szakszerűség fontosságának még mindig uralkodó tényleges megvetése. Mennyi erőt és fáradságot pazarolunk el hiába, mivel azt nem ott, és nem úgy alkalmazzak, a hol és miként kellene. Még mindig számosan vannak, a kik nem az alapos készütséget és annak méltó érvényesülését, hanem az állítólag genialis készületlenség merész fellépését bámulják. A mit Széchenyi e részben hibáinkul rótt fel, abban korunk fokozottabb igényeihez képest aránylag épp oly nagy mértékben leledzünk ma is. Munkás ember sokkal több van most nálunk, mint volt azelőtt, de a helyzet nehézségeit tekintve célszerűen munkálkodó nem sokkal több. — A takarékoság törvényének hatálya, mely a legnagyobb eredményt a legkisebb áldozattal kívánja elérni mindenütt, szintén nem elég nagykörünkben. —Csak az értelmiség gyakorlati érvényesülésének elmaradása képezi okát annak, hogy a

figyelmet nem szeretjük, s hogy ennek következtében annyi vállalkozásunk balul sikerül.

Az egyesített munkakörben megosztott feladatokat egymás kezébe dolgozva végző angolok kölcsönös bizalma képezi az ő hatályos munkálkodásuk titkát. Ennek nagy horderejét mi mostanáig is csak félig értettük meg.

Van ebben az országban sok képesség és sok tudás is, csakhogy rendszerint egyik sincs a maga helyén, és sem a tehetségek, sem a készségek nincsenek egymással lánczolatos, szerves összefüggésben. Mennyi tehetség vész el csak azért, mivel azok az uralkodó nepotismus és protectiós rendszer mellett nem is remélik, hogy a saját terökre való jutás nehézségein keresztül törhetik magukat.

Kizámíthatatlan lévén az a veszteség, mely ezáltal a nemzetet éri, nekünk a tehetségeket valósággal kutatni és előrelátással ápolni kellene, mert végre is minden téren ők a természetes munkavezetők. De Széchenyi szerint nagy hibánk, hogy igen szeretünk egymás útjába állani, és az irigység az utolsó falutól a legmagasabb társadalmi rétegekig káros módon sorvaszt el mindent.— Van-e más mód az ebből való kigyógyulásra, mint megértése annak, hogy ez a mienknél sokkal kevésbé súlyos helyzetekben is eléggé nem retteghető forrása volna a veszélyeknek?

Kizárólag a magasabb értelmiségtől várhatjuk tehát azt, hogy mélyen gyökerező bajaink alapokait nemcsak felfedezi majd, a mi már nem is szükséges, hanem hogy azok gyógy módjára s ennek tényleges alkalmazására is megtanítsa bennünket.

Sok lényegtelenre tanítják ifjainkat, míg az életérdekű tudnivalók bámulatos következetességgel már az iskolában elhanyagoltatnak. Ennek folytán az egyes törekvő fiatal emberek öntanulása is a legtöbb esetben roppant erőpazarlással tulajdonképp tévkörben mozog, és így csak ritkán s rendkívül felesleges fáradsággal ér célzt. Ha helyén volna, a saját keserű tapasztalataimból tüzetesen ki tudnám itt mutatni tanítási és tanulási rendszerünk fonák, gyakorlatiatlan és így sok tekintetben káros voltát. Az utolsó 10—15 év óta e tekintetben javulás mutatkozik ugyan, de ez nem elég mély és általános. Társadalmunk egészen más tanulási kedvet mu-

latna, ha tudná, hogy mily valóban hasznos ismereteket hogyan kell szereznie. A tanítás igazában nem is más, mint a tanulás módszereinek megmutatása. Saját magunknak kell az ismereteket mintegy újból felfedeznünk, hogy azok valóban a micinkké váljanak. A gondolkozást és kutatási vágyat, az oknyomozás és fürkészés hajlamait kell a magyar közönségbe oltani, különben az sohasem lesz „az oknak népe“, vagyis valóban okos nemzet.

De erre nem képes oktatni az, a ki maga sem bír vele. Szerintem a nemzetnek jobb tanítója, a ki a polgárookra tőrt. nézve létérdekű ismeretek, nézetek és irányelvek szellemi önműködés által való megszerzésér képesíti honfitársait, ha nincs is tanszéke, mint a ki csak rájuk aggatja a tudományos czafrangokat, melyeket az élet első szele leseper róluk.

A magyar elme nem a miszticizmusra, hanem a józan észszel is felfogható világos gyakorlati dolgokra bír erővel és hajlammal. Ahhoz, a mi egyéni és nemzeti megélhetéséhez valóban szükséges, van érzéke. Roppant hiba újkori scholastikával kifárasztani, elkedvetleníteni és elpusztítani azt. Ha Spencer Herbert ezt már a practicus angoloknál is kifogásolja, mit mondjunk róla mi magyarok, a kikről Széchenyi megállapította, hogy nem korra, de véralkatra nézve fiatal nemzet lévén, még mindig inkább a képzelet, mint az ítélet uralma alatt állunk.

A józan, egyszerű, világos kerekdedség és találó tömörség: főjajtságai a magyar nyelvnek. Ilyen a magyar elme is. Ehhez kell tehát az értelmiség fejlesztésére irányuló eljárásnak is alkalmazkodni. Csak az olyan oktatás használhat itt, mely a tudvágyat ébreszti és megkíméli az embert legnagyobb kincsének, agyának felesleges sanyargatásától. Hiszen annak úgyis oly sok és fontos dolga van, hogy a feleslegessel való agyonfárasztása bűn, mert a túlfeszített idegmunka határozottan az egyes és a faj szervezetének gyengítését, s a népszaporodás lassúását is maga után vonja. íme a legújabb felfogás, mennyire összevág a Széchenyi meggyőződésével, a ki nem a sok, hanem a megemésztett tudományt tartotta szükségesnek. Annak, szerinte is, a nemzet véérébe kell átmenni, mert valóban az övé másként nem lehet. Az ilyen értelemben vett haladás szempontjából ma is csakugyan mond-

hatni, hogy „elvéssz az én népem, mert tudomány nélkül való¹. Szerinte „a haladó műveltség nemzedékről nemzedékre terjed át és az anyatejjel szívódik be“.¹ Széchenyi az értelmiség fejlődését tartotta szemei előtt akkor is, midőn így nyilatkozott: „Erő az, a mi jövőnk nemzeti létünket biztosíthatja egyedül.“²

A nemzeti létet azonban nem csupán a felső osztályok, hanem az egész nemzet értelmi ereje mentheti meg és tarthatja fenn. Észrendi folyománya ennek azért, a mit megint Széchenyi kívánt egyik beszédében, hogy: „a köznépet emeljük magunkhoz és engedjünk neki szabadságot.“ „Lehetetlen“, mondják, „mert nincs még nevelve.“ „Emeljük tehát a népnevelést.“³ E tekintetben az újabb alkotmányos aera alatt valóban sok, de a szükséghez képest itt is még mindig nem elég történt.

Ezúttal nem a mai viszonyok tüzetes bírálatát írván, még csak azt emelem ki, hogy bajaink nem kizárólag a mi nemzeti egyéniségünkben, hanem főleg fejlődési stádiumunk természetében gyökereznek, azért velők minden sérülékenység félretétele mellett teljes tárgyilagossággal kell foglalkozni, mert különben törekvéseinkben a lehetőn vagy innen maradunk, vagy túlmegyünk, a mi egyaránt káros lenne. Az innenmaradástól a nemzet haladásának hő óhaja, a túlzástól pedig veszélyeinek szemelőtt tartása menthet meg.

A jól számító értelmiség határozza meg például azt is, hogy a vizek szabályozásánál mily ártér hagyandó, azaz, hogy mily nagy területet hódíthatni el észszerűen a culturának tőlük, és mi hagyandó meg az elemek birodalmában. Paleocepa a Tisza-szabályozásnál eleinte igen nagy árteret kívánt, mert bölcsen azok szűkítését csak a földek árának fokozódó emelkedésétől várta. A magasabb értelmiség hasonló okoskodás útján állapítja meg a teendő irányát és módját. Széchenyi a lendületesebb nemzeti fejlődésnek főfeltételét méltán látta benne, mert hiszen czélszerűség uralkodik és érvényesül az egész természetben, tehát az ember szintén mindig azt tartsa szemei előtt.

¹ Hitel. 25.

² Beszédei. 477.

³ Beszédei. 326.

Minden tényező természetes hatását figyelembe kell venni. Nem az abszolút és ideális, hanem a tényleg megvalósítható legmagasabb célok tízszázadok ki. Az egyes nemzetek sem vállalkozhatnak mindig mindenre, hanem az életcélok között nekik is folyton a legalkalmasabbakat kell kiválasztaniuk. Ehhez elfogulatlanság, de a nemzethez való igaz vonzódás is szükséges. Alárendeltebb feladatokat tűzni ki, mint a melyek a józanul várható legnagyobb erőfeszítés mellett tényleg megoldhatók, kicsinylése volna a nemzetnek; az ellenkező pedig káros elbizakodás.

A közélet eltalálni tehát nem csupán az értelmiségnek, hanem egyúttal az erkölcsi erőnek is rendeltetése, a mely nem más, mint az emberi és nemzeti közösségre nézve általán előnyös és célszerű eljárásnak gyakorlat útján megszilárdult kiérzése. Ezt értette Széchenyi is, midőn egyik beszédében azt mondta, hogy: „azon nemzet él valódiilag s emelkedik magasbra, melynek lehető legtöbb fia elnek hű kedélyileg a honért”.¹

Az erkölcsi erő tehát éppen olyan szükséges a közboldoguláshoz, mint az értelmi. Azért annak gyakorlat által való fokozása a nevelés útján semmivel sem kisebb jelentőségű, mint az értelmiség emelése az oktatás által. De valamint oktatni csak az öntanulásra való gerjesztés, úgy egyént és társadalmat nevelni csak azok magába szállásának előidézése által lehet.

Midőn Széchenyi reformátorként fellépett, azonnal megkezdte a nemzet nevelését. De hogy ezt tehesse, az önnevelés által kívánta saját egyéniségét is úgy fejleszteni, hogy például szolgáltasson, mert belátta, hogy az ember vetélkedés! és utánzási ösztöne folytán a nevelésnek a példaadás és vevés éppen oly hatalmas eszköze, mint az okulás.

Okulásra és önnevelésre van ma is társadalmunknak a legnagyobb szüksége, s mind a kettő céljaira fel kell használni minden alkalmat. Nevelni kell a gyermeket, és pedig az első pillanattól fogva, a szülőknek, a családnak majd később az iskolának, az egyháznak, a társas intézményeknek, a kormánynak és a törvényhozásnak egyaránt.

¹ Beszédei. 478.

Szerves összefüggés van az emberi élet közösségeinek ezen nagy orgánumai között a nevelés feladatainak teljesítése tekintetében is, és nincs működésük körében mozzanat, melynek e részben általán előnyös, vagy káros hatása nem volna.

Nem létezik nálunk ennél fogva irány, vagy tér, a hol mindenek előtt az említett nagy tényezők összhangzatos tevékenysége néni volna kívánatos.

A fejlesztendő értelem által juthat a nemzet saját hiányos egyéniségének, súlyos helyzetének, de ebből folyó kötelességeinek is tudatára. Az erkölcsi erő rendeltetése viszont az, hogy a megkívántató szilárd akaratot és tántoríthatlan eltökélést kifejleszsze s megérlelje bennünk.

Pedig társadalmunkban nem elég szilárd az akarat és kötelességérzet; nincs kellő törvénytisztelet; eszményei nem mindig valóban nemesek; ennek megfelelőleg rokonszenvével is vajmi gyakran méltatlan egyéneket és eljárásokat tüntet ki. Nagy itt a kívánatos czélok, de kicsiny az azokhoz vezető utak és'áldozatok szeretete. A fényes külszín és csalóka látszat szemeinkben még mindig elsőséggel bír a rideg, de megbízható valóság felett. Ennek megfelelő módon alakulnak szokásaink, életrendünk, hajlamaink és legőszintébb, igazi törekvéseink is. Még mindig nem vagyunk elég mélyen meggyőződve arról, hogy az igazságos eljárás egyúttal a leghasznosabb is, mert habár első pillanatban az ellenkező látszik igaznak, később egyetlen igazságtalanság ezer megboszulót szülvén,¹ az végső elemzésben mégis a rövidebbet húzza, és ha nem más, a lelkiismeret bizonyosan meg fogja akadályozni, hogy az ember annak gyümölcsét valóban élvezhesse.

Társadalmunk legfőbb bajai így sokféle gyengeségeiből fakadnak. Azok képezik okait az önbizalom hiányának és az általános bizalmatlanságnak. Ez pedig az egymás kezébe való dolgozást, a mi viszont a messzebb vitt munkafelosztás felkarolását teszi lehetetlenné, és így a szabályszerűen beálló sikertelenséggel együtt az irigységnek és kajánságnak természetes kútfeje.

¹ Széchenyi beszédei, 241. 1.

Jól tudja mindenki, hogy ezek a fogyatékoságok mennyire elkeserítik magán- és közéletünket, és hogy mily mértékben okai a finomabb érzésűek visszavonulásának is a közélettől. Az igazi valóság ritka társadalmunkban, a mi szintén nem ered másból, mint a feltudás és hiányos felfogás mellett az erkölcsi gyöngeségből.

Ismétlésbe kellene esnem, ha ezt a témát bővebben fejtegetném, és a jelzett bajok orvosszereit tüzetesen kívánnám megjelölni. Én itt megteszem kötelességemet, ha legujabbkori hiányaink felemlítése útján mintegy függelékkal pótlom azt, a mit a Széchenyi nagy rendszere erre vonatkozólag magában foglal.

Egyébiránt a pusztulás, mely míveltebb, sőt kevésbé mívelt osztályaink körében is észlelhető, nemcsak a mi bajunk, hanem minden erkölcsi erő által nem eléggé áthatott társadalomban mutatkozó káros tünetény.

Érdekes, hogy az orosz folyóiratok ugyanazon hibákat fellelik, csak sokkal nagyobb mértékben, a saját nemzetüknél is, melyeket mi a magyarban kifogásolunk. Azok a kötelességérzet nagyon kevésbé fejlődött voltát az orosz magán-, társas- és közéletben szintén mélyen fájlalják. A hazardjátékok szeretetét, a takarékoság hiányát, a könnyelműséget, az önállótlanyságot és a kezdeményezés ritkaságát korholják az orosz társadalomban.

Azt mondják, hogy a mai autokraticus állapotok ott azért szükségesek, mivel az orosz nemzet a maga egészében kiskorú és még dajkálásra szorul. Szerintük milyen mások az angol, német és francia társadalom lelki hangulatai, erkölcsi érzései, társas ösztönei, hajlamai és kötelességtudása?! Oroszországban a hivatalos világ valóban azt hiszi, hogy a közönség van érte és nem ő a közönségért.¹

Orosz íróknál olvastam azt a kijelentést is, hogy minden nemzet kötelességeinek tudata és teljesítése mértékében boldogul. Feltűnt előttük, hogy a külsőleg is legrégebben és legnagyobb mértékben boldoguló nemzetnek, az angolnak, irodalmában létezik legtöbb olyan mű. mely az elvállalt tisztek pontos betöltésére buzdít.

¹ A „Wremennik“ 1902 évi 74. száma.

Az angolok élénk kötelességérzetével van összefüggésben az ott idegenek által is lépten-nyomon tapasztalható törvénytisztelet, melynek valóban megkapó esete az, midőn a titkos rendőr a legnagyobb tömegben, sok rossz hajlamú ember közepett is, tekintélyt és engedelmisséget biztosít magának, ha rendőri botját egyszerűen felmutatja. Az ilyen nép önfegyelmezési képessége azután valóban képessé teszi azt a legnagyobb szabadság élvezésére. Ezzel szemben csak egy esetre hivatkozom, mely egy előkelő vidéki városunkban fordult elő nem régebén. Egy vadászatra menő úri társaság külön vasúti kocsit akart kapni; de mivel még volt hely a többiekben, nem kapott. Erre daczból és erkölcsi kényszer alkalmazása végett leültek a vágányokra a vonat mozdonya elé, és onnan mindaddig nem távoztak, míg kívánságukat tényleg nem teljesítették. E jellemző esetben is a legjellemzőbb az, hogy ez uraknak rossz példát szolgáltató eljárásuk miatt semmiféle kellemetlenségük nem lett, még a sajtó részéről sem.

A mi közönségünk féktelen magatartásának, bosszantó figyelmetlenségének és sértő tekintetnélküliségének egész hosszú lajstromát állítottam össze, melyből kitűnik, hogy azt a társiaság erénye még ma sem jellemzi. A megtérés azért oly nehéz itt, mert — Széchenyi kifejezésével élve — „farakas-szabadságukat“ aránylag sokan nem fékezik meg, minél fogva a polgárosult szabadság jótéteményei ebben a szabad országban korántsem oly nagyok, mint a minők haladásunk és nemesbülésünk érdekében kellene, hogy legyenek ritka kivétellel mindnyájunknak. De ezt nem kaphatjuk meg, ha az erkölcsstanra csupán és főleg mint elméleti tudományra fogják ezentúl is oktatni az ifjú nemzedéket, hanem csak akkor, ha kétségtelen hasznos voltáról gyakorlatilag folyton meggyőződik azt. Egyúttal az egész társadalmi élet is erről tegyen tehát előtte folytonos tanúságot. Ezt a kívánságot magasabb ethikai szempontból lehet kifogásolni, de a mi gyarló emberi természetünknek az ilyen erkölcsi okulás menete felelt még mindig és fog megfelelni ezentúl is legjobban. Ha pedig valamelyik faj ezt tetteleg is elismerni nem hajlandó, akkor a természetes fejlődés azt egyszerűen ki fogja

selejtezni, mert a haladás nagy törvénye mellett csak azok a fajok maradnak meg, melyek a köznek hasznos, tehát az erkölcsös dolgokban találják gyönyörűségüket. Ezt a természeti törvényt erkölcsi érzésünk egy Magasabb Hatalomnak az egész emberi nemre nézve hasznos parancsául ismerteti el velünk.

Ma már nemcsak a bölcsészetet, hanem az alkalmazott természettudományok is megállapítják ezt. Az elmekörtán kiváló képviselői például újabban azt tanítják, hogy a szellemi, erkölcsi és physikai élet között, alapjaik közössége folytán, nemcsak összefüggés, hanem teljesen arányos kölcsönhatás létezik. A physikailag erősnek fölfogása jobb, önuralma is nagyobb, mely azután az értelmiség által jobban felfogott kötelesség teljesítésére az egészséges testi erőt fokozott mértékben használhatja. Hogy a kötelességteljesítés, továbbá az anyagi és testi jólét között mily kapcsolatot létezik, azt az idegbajok specialistái bizonyítják, a kik szerint a képzelt betegségek az egocentricus emberek közt a leggyakoribbak. Ezek a bajok az embereket képesek örületbe hajtani; de boldogságuk lehetőségét mindenesetre kizárják. Sokkal számosabb öngyilkosság van a képzelt, vagy túlságosan nagyított betegségek által kétségbeesettek, mint a valóban nagy és végzetes testi bajokban szenvedők között. Az, hogy az önbecsérzet beteges izgékonyosága, mely a testi és a vele járó erkölcsi gyengeségnek szokott kifolyása lenni, gyakran adja az emberek kezébe az élet kioltására használt eszközöket, oly jelenség, mely az erkölcsiség tekintetében súlyedő társadalmak jellegzetes tünete. Ezt a gyengeséget pedig leggyakrabban a rosszul számító önzés idézi elő.

Ha ellenben az emberek az önérdek és altruismus középútján haladnak, akkor hajlandókká válnak számtalan testi bajukat könnyebben venni, mert a szellemi élvezetek az erkölcsi felmagasztaltsággal együtt roppant testi fájdalmak elviselésére képesítenek bennünket, miközben a szervezet megzavart egyensúlya is helyreállhat, vagy megzavartatásának mértéke csökkenhet, és így a testi élet továbbfolyásának valószínűsége fokozódik. A természetnek milyen igazsága, és Isten ujjának mily megszívleendő útmutatása rejlik ebben is! Azt nemzetünknek alaposabban kellene megszívlelni.

kötelességek hű teljesítése ellentétben áll a mi társadalmunk egyik uralomra jutott erkölcsi betegségével, a kapaszkodással. Sok emberitt mindig más vágyik lenni, mint a mi, és éppen azért maradandóbb állást az emberek köztiszteletében nem is tud kivívni magának. A legtöbben többre vágnak, mint a mennyi tehetségök, erkölcsi értékek és készségük-nél fogva megilleti őket. A külsőségek utáni kapkodás által vélnek a valónál többet mutathatni, azt hívén, hogy másokat félrevezethetnek, holott csak önmagukat szedik rá, mert azzá sem lesznek, a mivé tényleg válhatnának. — Ez a folytonos kapaszkodás igen káros az egyénekre és a nemzetre nézve egyaránt. Az egyénekre, mivel lehetetlen feladatokra vágyakozva, aközben erejüket elpazarolják. A mit így külső sike-rekben netán el is érnek, az sok szenvedés és azután az ön-magukkal való meghasonlás forrásává lesz reájok nézve. A nemzetre pedig káros az, mivel a különféle feladatok nem a megfelelő erejű kezekbe kerülnek. Az osztályok önbecs-érzete ez úton ingadozóvá lesz, mert az alsóbb osztályok mindig mintegy szegényük magukat a felsőbbekkel szemben, a kiket viszont ez az önkéntes túltisztelet megront, s magasabb rendű, vagyis nemesb erkölcsi tartalmat feltételező kötelességeik teljesítésére alkalmatlanokká tesz. Pedig éppen az a mi szerencsétlenségünk, hogy feladataink magaslatán a nemzetnek egy nagyobb alkotó része sem áll. Nem állanak az osztályok és nem állanak a nemek sem. Nem állnak a férfiak, de nem állnak a jövő magyarság első természetes ányítói, a nők sem.

A nőnevelés a nyugati népek elfogulatlan íróinak véleménye szerint a leghaladottabb népeknél sem czélszerű, nálunk pedig bátran mondható, hogy igen sok tekintetben igazán czélszerűtlen. A nők hivatása a maga egészében semmive sem kevésbé fontos, mint a férfiaké. Jó nők nélkül nincs család, családi élet nélkül pedig nincs népmegújodás. Sőt ennek főleg erkölcsi minősége inkább függ a nőktől, mint a férfiaktól. Kiváló nők kiváló férfiakat szülnek és nevelnek az újabb nemzedékek számára; sőt megtehetik még azt is, hogy a selejtes apák helyett derék fiákkal ajándékozzák meg a nemzetet. Nincs ok ennél fogva kiválóan örvendeni, ha valamely családban fiú, és nincs különös ok szomorkodni, ha leányok

születnek. Egy jó indulatú, jól nevelt, női erényekkel ékeskedő hölgy csak úgy teremthet boldogságot maga körül, mint a férfi, és a lelkes honleányok csak úgy gyarapíthatják fajukat, mint az eszes és hősiés férfiak.

A búr hadvezérek, miután elszántan folytatott háborújukban a mérhetlen túlerővel szemben, nehogy egész fajuk kiirtassék, kénytelenek voltak letenni a fegyvert, európai körútvonalon asszonyaikról úgy nyilatkoztak, mint nemzeti ujjászületésök biztos zálogairól.

Botha tábornok e részben a következőket mondta: „Nehéz küzdelmünk volt, legtöbbet a nők és gyermekeink szenvedtek. Mintegy húszezer asszony és gyermek pusztult el az összpontosított táborokban. Mindazáltal, midőn a legnagyobb kínokat állták ki, azt izenték nekünk, hogy szívesen halnak meg, csak mi kitartók legyünk. Úgy hiszem, hogy egyszerűen csak a becület kötelmeinek teszek eleget, midőn hirdetem, hogy a mi afrikai nőink világtörténetben páratlan hősiességgel viselték magukat. Büszke vagyok rá, hogy ilyen nőink vannak, de még inkább arra, hogy gyermekeink, a jövő búr nemzetnek nevelése ilyen asszonyok kezébe van letéve.”¹

Különben micsoda tanulságok folynak a búrok dicső, de mégis szerencsétlen háborújából? Szerintem az következik belőlük, hogy az odaadó kötelességtudás és a rendületlen hit csodákat mivel, de a természetben nem a csodák döntenek, hanem az erők harca megy végbe. Az erkölcsi erő fölénye, bármily kiváló legyen is az, egymagában az aránytalanul nagy anyagi és szellemi erővel szemben nem győzhet. A megmaradni óhajtó nemzetnek tehát mind a háromféle erő gyarapítására gondot kell fordítania. Ezért kell az egész magyar nemzetnek oktatására és nevelésére együttesen sokkal nagyobb súlyt fektetni, mint eddig. A szellemi, erkölcsi és testi erők párhuzamosan és arányosan fejleszteni, mivel népünk ismeret dolgában nincs hátrább, mint erkölcsi tekintetben, és legújabbán sok mindenféle ok következtében, a miről az újonczások adatai szomorúan tanúskodnak, physikailag is hanyatlak.

¹ Hét Familieblad, 1902. alig 39-iki számj.

Részint a magam, részint a mások megfigyelései alapján arra a meggyőződésre jutottam, mely szerint olyan a mi népünk, mint a lázbeteg: arcza piros, nem látszik rajta a kór, de azért gyöngé és sorvad. Rossz szokások, erkölcstelen életmód, fényűzés, többrendbeli mértéktelenség, a nemes és szent dolgok megvetése kiölik kebléből a jóra való felbuzdulást, a kitartó munkához való kedvet és a becsületérzést. Ennek folytán elpusztul előbb az egyes ember, azután tönkremegy az egyes család, később egész községek és vidékek hanyatlanak és zülленek el. A nép külső körülményei is gyakran igen rosszak, de ezeknél nem kevésbé ádáz ellensége a saját hibáiból származott végtelen gyengesége. E pusztulásnak semmiféle kormányi actio magában nem állhatja útját. Az is szükséges sok helyen; de kiváló ország csak kiváló emberekkel lévén lehetséges, az emberjavítás a fődolog. Ennek pedig nincs más módja, mint a nevelés minden oldalról, de leginkább felülről, a társadalom magasabb műveltséggel bíró osztályai részéről. Azok természetes hivatása az alsóbb osztályokkal törödni és sorsukat — a reájok példák, szavaik és tényleges támogatásuk által gyakorolt befolyás révén — irányítani.

Azonban a mi közép és felsőbb osztályunkban is nagy bajok vannak. A physikai és velök a többi erök hanyatlása ott is megállapítható. A modern élet az értelmes osztályokat megviseli, és az idegesség, mint ma világszerte, nálunk is, és pedig talán még inkább, mint másutt, rohamosan terjed, a minek rombolásait a műveltebb osztályok szellemi, erkölcsi és anyagi erőin egyaránt észlelhetni.

Szakavatott megfigyelök tanúsága szerint a mi társadalmunknak is nagy betegsége az ideggyöngesség. Ennek alapját főleg természetellenes életmódunk és általában a testalkat s a töle várt befogadási képesség közötti aránytalanságban kell keresnünk. Az élvezet, a tanulás és a munka szervezetünk erejét felülmúlja; a legtöbb esetben nem is azért, mivel amazok a maguk benső értékük szerint valami nagy mennyiséget képviselnének, hanem mert rosszul osztjuk be, s koronkint a physikai feltételekkel szemben azok túlságosak. Semmi sem természetesebb azután, mint hogy az emberek közömbösek, tompák és erélytelenek lesznek, minélfogva

sokkal kevesebbet élveznek, tudnak és végeznek, mintha ugyanazt a maga helyén és idején tették volna meg.

A legnagyobb baj azonban nem az, hogy a felnőttek szenvednek e rossz beosztás által, hanem abban az elvitathatatlan tapasztalati tényben lép elénk a maga egész ijesztő nagyságában, hogy az új nemzedékek idegei is, és pedig haladványban gyöngülnek. A rosszul fejlődött gyermekek izgékonyasága és idegessége daczos, szenvedélyes, kötekedő, szeszélyes viselkedésben nyilvánul. Ezen jelenségekkel szemben a rendszerint későn alkalmazott szülői, vagy nevelői szigor a bajt csak fokozza. A gyermekek még izgatottabbakká és szenvedélyesebbekké válnak. Az elkeseredett gyermek azt hiszi, hogy őt nem szeretik, és hogy ő rendszeres üldözés tárgya. Nem kell csak egy külsőleg jelentéktelennek látszó ok, és kedélyvilága fel van dűlva, melyből nem egy esetben öngyilkossággal igyekeznek szabadulni.

A nevelés nagy problémáját képezi tehát a testi erők gyarapítása, s a szellemi és erkölcsi tényezőknek amazokkal való helyes arányba hozatala. Erre azonban sem a közoktatás, sem a köznevelés egymagában nem képes. Azokat a társadalomnak kell hathatósan támogatni. A nevelésnek és oktatásnak ma legnagyobb fogyatékoságát nem annak közszerkezetében mutatkozó hiányai, hanem a legtöbb esetben a gyermekek környezetének nem megfelelő volta képezi. A minő ez, rendszerint olyanná válik a gyermek is. Nemcsak a jót, hanem még sokkal könnyebben sajátítja el attól a rosszat. Ha a környezet léha és szeszélyes, a benne nevelkedő család sarj szintén ilyen lesz. Lelke megtelik számos esetben gyengeséggel, igen gyakran pedig mindenféle fajú és rendű fertelemmel is. A gyermek lélektani mozzanatainak semmibevétele, meg nem értése, vagy félremagyarázása szükségszerű következménye a felnőtt környezet értelmi és erkölcsi elmaradottságának, visszasságainak, vagy romlottságának. Ebből logikai szükségszerűséggel következik, hogy a mai társadalomnak kötelessége már az ifjú nemzedékek, tehát a nemzeti jövő szempontjából is minden igyekezetét megfeszíteni, hogy már maga helyesebb utakra térjen, mint a maiak.

Különben minél romlottabb, vagy hátramaradottabb a

kor, annál nagyobb érdem a helyes úton kitartó megmaradás, vagy arra való rátérés. Hány kezdet szerzett oly embereknek dicsőséget, a kik később ugyanannyival, sőt többel sem tűntek volna ki? Bízni valamely nemzet, nyelv, irodalom és közélet jövőjében, és e bizalomhoz képest a kezdetleges teendőknék is fontosságot tulajdonítani, sokszor nagy érdemek szerzésének alkalma.

Ilyen alkalom a mostani, midőn az üdvös társadalmi átalakulásnál működhetik közre mindenki azáltal, hogy magaviseletével és eljárásával polgártársainak például, és ezáltal vezetőül is szolgálhat. Széchenyi tanácsa szerint a reformot az önnevelés által, melyre rászorul, mindenki kezdje magánál. Ekképp juthatunk el a szellemi és erkölcsi gyarapodás révén a társadalmi és anyagi megerősödéshez is.

Különösen a társadalom regeneratiója életkérdés ma a magyarságra nézve, úgy hogy államunknak sincs fontosabb működési tere, mint a tágabb értelemben vett társadalmi politika.

A magyar társadalom nem általában véve, hanem szaporodott és öregbedett feladataihoz képest ma ugyanis sokkal inkább elhagyja magát, mint a Széchenyi által teremtett reform-korszak óta bármikor. A viszonyok kedvező fordulatait felhasználva hajdan az vívta ki a nemzetnek a magyar államot. De most mintha neki fokozott kötelességei nem volnának, hova-tovább, annál inkább az államra bizakodik. Az öntevékenység és az önfelelenség érzete ijesztő mértékben kezd kiveszni belőle, mert társadalmunkban az erély aggasztó módon megfogyatkozott. És éppen ez okból soha sem voltak a Széchenyi tanításai a kor közszükségei szempontjából actualisabbak, mint jelenleg. Ő a mi első és legnagyobb társadalmi politikusunk, a ki egyúttal a társadalom belső szerkezetét és életműködésének alapelveit is valóban oly helyesen és oly magas szempontokból fogta fel, hogy erre vonatkozó nyilatkozatai alapján azok hézagainak kitöltésével egészen modern társadalomtant és magyar társadalmi politikát lehetne összeállítani. A magyar társadalmi viszonyokra vonatkozó konkrét javaslatai természetesen egyben-másban idejököt múlták, de azok lényege ina sem tekinthető elavultnak. Azoknak szemeink előtt tartása mellett észre kell

vennünk, hogy a jelenkori haladás követelményeivel szemben valamennyien mily kevésbé teljesítjük társadalmi kötelességeinket. Ez nem azt jelenti, hogy közülünk sokan nem dolgoznak eleget a társadalom terén, hanem azt, hogy a valódi társias szellem nem hatja át — kevés kivétellel még a társadalom vezetőit sem, annál kevésbé annak szét-húzásra felette hajlandó tagjait. Roppant káros pazarlást folytatunk a Széchenyi által is megrótt folytonos és legnagyobb részt hivalkódó politizálással. Most is a legtöbb ember szabad idejét társadalmi activ közreműködés helyett passiv politikai bírálgatással tölti. Az élet hullámai így csapnak rajtunk egyenként és összesen keresztül, s azon veszszük később magunkat észre, hogy az árral úszni többé már nem tudunk. — A hazafias érdeklődés a közügyek iránt sokkal kevesebb erőpazarlás és kötelességmulasztás mellett is lehetséges volna. Ekkor több joggal követelhetné a maga helyét megálló társadalom, hogy a kormányférfiak és a politikusok is ugyanazt tegyék, s hogy a maga természetes munkakörében végezze mindenki becsületesen és — amennyiben tőle függ — sikerrel a maga teendőit. Milyen sok felesleges meddő fáradságot lehetne így a termékeny cselekvésnek megmenteni, a mi az egyén, társadalom és nemzet haladását positiv módon mozdítaná elő, és gyarapítaná] az állami erőt is, melynek hasznát megint a közönség vehetné? Ma ellenben csaknem készakarva dobja el a társadalom a maga természetes segédeszközeit, és úgy tesz, mint az a hajós nép, mely ingatag naszádjától a maga munkássága nélkül várja, hogy annak élettelen szerkezete a vészben és viharban mentse meg őt, és vigye minden késedelem nélkül utazásának célpontjára. Követeli minduntalan az állam közbelépését, nem gondolván meg, hogy ez egyúttal felhívás a zsebünkbe való mélyebb nyúlásra. v

Ennek a kóros felfogásnak bizonyítékával és bomlasztó hatásával minden irányban találkozunk kell, de sehol sem annyira mint a társadalmi képződmények és munkásság leg-sajátosabb terén, az osztályok alakulása, azok egymáshoz való viszonyának formálódása és a nemzetgazdaság életműködésének körében. A kezdeményezés itt határozottan csekély, az államtól való támogatás követelése a visszásságig fonák,

a feladatok felfogása ferde és a boldogítás igénye — feltételeinek kerek megtagadása folytán — a képtelenséggel határos.

Ennek csak egy bizonyítékára hivatkozom, arra az eszmeáramlatra, mely azt hívén, hogy a vezetésre hivatott középosztály, és különösen a középbirtokosság főleg a maga nagy erőfeszítése nélkül boldogulhat, lábraállítatását és megerősítését szintén az államhatalomtól reméli és várja.—A középbirtokos nemesség a negyvenes évek alatt hazánkat valóban regenerálta. Az akkor élt nemzedék érdemei elévülhetnek. De ebből az érdemből utódai, a kikhez magam is tartozom, nem élhetnek meg, és azokra visszavonulva még csak folyó kötelességeiket sem teljesíthetik. — Elpusztulásának okai között az első helyen áll a Széchenyi óvatosságra intő szavainak összesen és egyenként való semmibevétele. Ha azonban a középbirtokosság zöme ezt a hibát egyszer már elkövette, annál inkább kellett volna később megfeszítenie minden erejét, hogy nehéz körülményeit legalább a saját tagadhatatlan szerfelett nagy hibáival ne súlyosbítsa. Már pedig ezt jobb tárgyra érdemes kitarással tőle telhetőleg megtette és megteszi. Ez által félig-meddig kiadta kezéből a magyar társadalom vezetését. Ma már az erőviszonyok úgy alakultak, hogy ezt a hatalmat csak a hazafias középosztály nagyban tágult egész széles mezején való érvényesülése útján szerezhethi vissza, de azzal őt nem ajándékoztatja meg senki sem. A középbirtokos osztály még mindig társadalmunk gerincze, és annak erősödése a magyarságnak ma is igen fontos érdekét képezi. Iránta tehát az államnak és a társadalomnak is jóakarattal kell viseltetni. De javára nem akkor dolgoznak, ha kegydíjakat osztogatnak részére, hanem ha erő kifejtéseit nem bénítják meg, sőt azt negatív és pozitív módon előmozdítják. Az olyan osztálynak, mely elől jární, utat törni, kezdeményezni van hivatva, igazi regenerációja azonban csak önmagából indulhat ki. A saját értelmi és erkölcsi ereje által kell physikailag és anyagilag is előbb lábadozni, majd pedig megerősödni. Mindenkinek kegye valóságos méreg reá nézve. Szűkös viszonyai közt a kedvteléseiről való lemondás, az okulás, az önfegyelmzés, a szakszerű tanulás, a kitaró munkásság, a számító termelés és gondos,

észszerű fogyasztás, a tngasb eszmék cultusának megegyeztetése a megélhetés követelményeivel: elengedhetetlen kötelessége önmaga iránt. Ellenben erélytelenítő hatása folytán minden ajándék kiforgatja őt valódi mivoltából. A negatív erények nála csak a pozitív tett utait készítsék elő, melyeken így bizton megtalálhatná a főlényt. Egyedül ebben lakozik a minden osztály által annyira óhajtott társadalmi hatalom. Annyi segédeszköz van a tudás, annyi alkalom az energia fejlesztésére, hogy a boldogulás ezen feltételeit egyenkint is, de különösen társulva a tiszta fejú, a saját osztályát és nemzetét szerető régi nemes-ivadékok, ha komolyan és kitarással akarják, megszerezhetik maguknak. De társadalmi függetlenségüket lelki függetlenség nélkül nem kaphatják meg többé soha. Ha erre nem törekcsenek, akkor a változott idők árjában okvetlenül, teljesen el fognak merülni. — A rég birtokos családok újra azokká lehetnek, ha a jövedelmezőbb gazdasági ágakat, melyek bizony még eléggé el vannak hanyagolva hazánkban, magukhoz tudják ragadni. Már Széchenyi méltán kicsúfolta a köznemességet, hogy anyagi bajai miatt csak panaszkodni tud, de azok könnyítésének módjait és alkalmait nem ragadja meg. — Nem akarok ezen ügyis annyira hangoztatott társadalmi probléma további fejtegetése által unalmassá lenni. Ismerem megoldásának nehézségeit, de annak lehetőségéről is meg vagyok győződve. Ezt a meggyőződést azonban nem szóval, hanem csak tettekkel és példákkal lehet általánosítani, mert a szükség nyomása azok követését biztossá tenné.

A régibb nevű családok erre ráutalt szaporodó ivadékaiknak e hazában az ipar és kereskedelem terén kellene küzdeni. És küzdelmük nem lenne nagyobb, mint más nemzetek fiaié otthon, vagy a gyarmatokban. Ha azután az említett kereseti ágak terén állást tudnának foglalni, akkor az azokat megillető tekintélyt és népszerűséget is megszerezhetnék nemcsak magunknak, hanem a nemzetek életében oly kiváló szerepre hivatott ipari és kereskedői foglalkozásnak is. Regenerálólag hatnának összes társadalmi viszonyainkra, és oly erőt kölcsönöznének a nemzetnek, melylyel az nem bírhat, ha egész osztályai valójának többi részeivel nem homogének.

A nagy ipar és a kereskedelem igazán nemzetesedni soha sem fog nálunk, ha a nemzet régi elemei nem mozdítják azt elő. Hogy a magyar értelmiség legnagyobb része nem felületes módon szóval, de tényleg ezt nem akarja belátni, egyike azon tüneteknek, melyek életképességének organikus bajait jelzik.

És ez természetesen visz engem reá a mi legnagyobb társadalmi kérdéseink egyikére, a zsidóság teljes megmagyarosítására. A zsidókérdés polgári és politikai szempontból már meg van oldva; itt az ideje, hogy társadalmilag is a megoldás útjára tereitessék, a mi 'éppen a zsidók egyenjogúsítása folytán vált lehetővé. — Erről a kényes természetű tárgyról, a mely egyfelől az elfogultság, másfelől a csaknem betegessé vált érzékenység folytán lett ilyenné, a legnagyobb kíméléssel, de a teljes függetlenség és jóakarát érzetében lehetőleg szabadon akarom elmondani véleményemet, melynek elhallgatása e helyen kötelességmulasztás lenne részemről.

E tekintetben is nagy bajt képez az, hogy a kellő különbség-tétel helyett a megoldások absolutismusára törekszünk, vagy legalább 'e tárgyról gondolkozva azt tartjuk szemeink előtt. Persze így csakhamar be kell látnunk, hogy ez a kérdés ekkép megoldhatatlan.— Szerintem ez a feladat is megosztandó, és különbséget kell tenni a magyarországi zsidóság egymástól nemcsak különböző, hanem igen sok tekintetben egymással ellentétes főalkatelemei között. Abban báró Eötvös Józsefnek igaza van¹, hogy a ki csak polgárosodásunk körében mozog, nem vonhatja ki magát azon eszmék uralma alól, melyeket a kereszténység felállított. Azonban ő sem tette meg a múlhatatlanul szükséges distinctiót, midőn azt állította, hogy „maga a zsidóság is egészen csatlakozott erkölcsstan tekintetében a kereszténység alapelveihez s lemondott azon szoros zárkózottságról, melyet törvényeinek egy része parancsolt, hogy szent könyveiből mindenek fölött azt emelje ki, mi által azok az általános emberszeretet tanainak hirdetésében a kereszténységet megelőzték.“ Éppen mivel nem az egész zsidóság mozog a mi polgárosodásunk körében,

¹) Báró Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. Második kiadás. Budapest, 1871, II. kötet, 8. lap.

azért a keresztény szellemű erkölcsstannak is csupán egy jelentékeny és becses része hódol meg, de egy másik nagy része még ma is határozottan azon az elmaradott állásponton van, melynek reakcióját képezte a kereszténység. Ez a haladott zsidóság világszerte hatalmas közművelődési tényezővé vált, az elmaradott részt ellenben a parasitismus káros ismérvei jellemzik. Ez napjainkban is „szoros elzárkózottság”-ban él, és bomlaszt mindenütt. Ez az az elem, mely minden nemzetre nézve, melynek testében magát megfészkelte, a rendkívüli csapás jelentőségével bír. Ez az elem képviseli a zsidóság csaknem összes árnyoldalait, míg előnyös és fényes tulajdonságai túlnyomólag a keresztény szellemének nevezhető, modern műveltséggel bíró zsidóságot ékesítik. Az előbbinek világnézetei, érzelmei, táplálkozása, ruházata, eljárása rideg vallási szabályok szerint igazodik, és az azt hiszi, hogy lényegéből vetkeznék ki, ha életrendjének merev zárközöttségéből kilépné, mert az felfogása szerint a lelki üdvéről való lemondást jelentené. Az képviseli a túlzott individualistikus haszonelvűség szellemét, a faji nemzetköziséget, a modorbeli szertelenségek visszataszító formáit, a faji és felekezeti türelmetlenséget, s többségre jutása esetén a tekintetnélküliség uralmát. Ez a rész az altruismusnak csupán családi és felekezeti válfaját ismeri. A nemzet homályos fogalom előtte, és ha a faji vonzódáson kívül netán más altruisticus közérzelmet még ismer, akkor ez csupán a nemzetközi humanismusban nyilatkozik meg. A nemzetté való tömörülést és a nemzeti életet az ilyen szellemi és lelki tulajdonok egyszerűen lehetetlenné teszik. És valamint ez az elem államot hajdan fenntartani nem tudott, úgy minden nemzeti államiságnak természeténél fogva később is halálos ellensége.

Mennyivel más, sőt mennyire ellentétes ezzel szemben az a zsidóság, mely így nyilatkozik: „Az egyes felekezetek szűk korlátain túl magasan felettünk él és tündököl az az erő, melynek hit a neve. Hit a szeretet megváltó hatalmában, a szenvedés lélekemelő erejében, hit az irgalomban és a jónak jutalmában. A kibben ez a hit nem él, az csak bitorolja az emberformát. A kibben pedig él, az, tartozzék bármely felekezethez, áhítattal tekint azon jelképekre, melyek jegyében kétezer év óta foly az örök ideál tusája a múltó gyarlósá-

gokkal, az eszmének lankadást nem ismerő szentséges munkája. Van valami, a mi közös kincse minden jó embernek. Vannak megkeresztelt pogányok s vannak szelíd ember-szeretet megihlette olyan halandók is, a kiknek nem volt részöke kereszténység szentségében¹.² Ha az ilyenek azután kijelentik s tettekkel, sőt egész életükkel bizonyítják, hogy gondolatban, nyelvben, érzésben és áldozatkészségben magyarok; ha tiltakoznak a mi nemzetünk közösségéből való kirekesztésnek még az eszméje ellen is: nemcsak vétket, hanem, a mi ily esetekben súlyosabb, nagy hibát követnének el, ha őket Széchenyi szójárásával élve „nemzeti családunk“ igazi tagjainak nem tekintenők. — Ha a nemzet az ő gondolatvilágukban is az, a mi a mienkben, t. i. a saját collectiv éniük; ha azt ők is előbbre teszik az egyéni énnél, a családnál, a hitfelekezethéi és az egész emberiségnél; az előbbieknél azért, mivel vele szemben igen kicsinyek, az utóbbinál pedig mivel oly nagy, hogy azt az egyes nem is fogadhatja szívébe, hanem a természet parancsai szerint annak képviselőjeként is a nemzetet imádja: akkor egyesüljünk velők társadalmunknak sikeresen csak együtt végezhető életérdekű nagy munkájára, a magyar társadalmi egységnek elsősorban a zsidókérdés — részre és egészre nézve egyaránt üdvös — megoldása által egyedül lehetséges megteremtésére. — Mint ezen egész művemben, itt is a legteljesebb elfogulatlanságra töreksem, és ez mondatja ki velem azt, hogy nekünk az uralkodó civilisatio szellemétől áthatott hazafias zsidóságra igen nagy szükségünk van. Nemzeti fejlődésünk oly szaggatott és egyoldalú volt, hogy sok a nemzet boldogulhatása szempontjából merőben nélkülözhetetlen funkcionak egyes szervei társadalmunk hiányos organismusában annak valójából nem alakulhattak meg. Nemzeti jellegünk kifejeződése ennek következtében nem volt egyenletes és részarányos.

Nagy szerencséről beszélhetünk, hogy ez, mint annyi más hasonló fejlődésű nemzetre, reánk nézve is nem vált végzetessé. Használjuk fel a jó sorsunk által még engedett időt és tőlünk telhetőleg pótolván a mulasztásokat, hozzuk helyre a múltban elkövetett hibákat. A kereskedelem és a nagyipar, sőt

¹ Budapesti Napló, 1902. évf. 31. szám.

most már a sajtó és a szellemi élet más szervei is hovatovább annál inkább a zsidók kezeibe kerülnek itt. Ez nemcsak a zsidóság jeles tulajdonainak, hanem éppen oly, vagy talán még nagyobb mértékben a keresztény elemek rendkívüli gyengeségeinek tulajdonítandó. Ez a tünemény nem felekezeti és faji, hanem nemzeti szempontból lévén megítélendő, annyiban igen nagy baj, mert a rohamos átalakulás folytán maga után vonandja, nem azt, hogy a nemzeti jelleg új vonásokkal gazdagszik, hanem, hogy meglevő becses alkatrészei is összetörnek és elvesznek, a mi államiságunk további fenntartása és emelése szempontjából pótolhatlan kár, sőt aggasztóan nagy veszély lenne. — A felvilágosult és általunk tényleg jobban, mint bárhol Európa keletén, assimilált zsidóságnak annyit adtunk, mint a mennyit a legelső nagy nemzetek kivételével sehol sem kapott. Tény azonban, hogy ők oly szolgálatot tettek már eddig is nekünk, mint a minőket újabban egy másik népelem sem.

Az igazság nem sértheti az igazakat, mondta Széchenyi. Mi is bevallhatjuk, ha a valót nem akarjuk eltagadni, hogy Budapestnek kiépítésében, a magyar közgazdaságnak a tökéleinségtől való megmentésében, a nemzetközi kulturális mozgalmakban való képviseltetésünk terén, a világot mozgató, különösen gyakorlati nagy eszméknek már foglalkozásuknál fogva körünkben való meghonosításáért, a korszerű fokozottabb törekvésnek versenyök által való, ha nem is elég nagy és elég tiszta jellegű, de nem megvetendő mérvű terjesztésében a felvilágosult, modern gondolkozást! és hazafias zsidóságnak sokat köszönünk. — Mintha Berzeviczy Gergelynek az a mondanása, hogy a zsidóságban rejlő közművelődési erőt nekünk fel nem használni óriási hiba lenne, igazolást nyerne, és mintha Széchenyinek saját maga által elmesélt az az álma valósult volna meg, mely szerint a zsidóság közreműködésével magas fokú közművelődés kezdett itt terjedni. O e látományában csak azért nem bízott, mivel a korabeli nem magyar nyelvű és érzelmű zsidóságtól féltette nemzetiségünket. Ma erre a Mózes-vallású magyarok részéről nincsen ok. De a velők való viszonyunkban egy nagy hiányt én még ma is észlelek. Igaz, hogy ennek nem inkább okai ők, mint vagyunk mi magunk. Az ő különállásuk még mindig sokkal nagyobb

és határozottabb, mint a minő megegyeztethető azzal a ténynyel, hogy a nemzet testének oly részei akarnak lenni, a mely már vér az ő véréből és hús az ő húsából. A nemzetbe való teljes beleolvadást ez a különállás káros módon akadályozza. Nagy hiba az ő részükről, hogy a keresztény társadalom elfogultságából annak fenntarthatására mintegy jogot látszanak formálni magunknak. De nagy hiba ennek részéről is, ha a nemzeti nagy érdekek szem előtt tévesztése által a Mózes-vallású magyaroknak mint ilyeknek feltétlen odaadását a nemzeti ügy iránt bármiben is nehezíti. — Ennek a hiánynak eltüntetésére, és a még mutatkozó hézagnak nem áthidalása, hanem alapos kitöltése végett mind a két résznek, a nagy többségnek és a becses kisebbségnek is, meg kell tenni — és pedig mielőbb — a magáét. A többség legyen őszinte, s jóakarattal áthatott, igazságon alapuló méltányos követeléseinek kimondásában, s ha kell, azok némi donee violence-szal való alkalmazásában bátor. A kisebbség pedig éppen ott, a hol mint pótolhatatlan tényező a nemzetnek megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet, siessen áldozatkész, tökéletes, feltétlen beolvadásának kétségbe senki, egy jóhiszemű magyar által sem vonható bizonyítékait nyújtani. Az a követelés, hogy az egyoldalú nemzetközi érvényesülés hajlamairól szokják le, hogy sikereinek kivívásában a nemzeti jövő minél aggálytalanabb alakulását tartsa mindig szemei előtt, nem több, mint méltányos. A faji elfogultságról a zsidóságnak le kell tennie. Az egymás támogatása igen szép erénye, de annak a nagy nemzeti érdekek cultusában természetes határai vannak. Valamit a felekezeti érzékenységből is engednie kell. De viszont tény, hogy ezt mi is jobban kímélhetnek; feltéve, hogy hasonló türelemmel találkozunk a másik részről is.

Itt nem beszélhetni arról, hogy az erős többség legyen mindenekelőtt kíméletesebb, mert az erőt igen gyakran nem a szám képviseli; sőt nem egy esetben csakugyan a számszerű kisebbség az, mely becsesebb dolgokat adhat a többségnek. A zsidóság valóban magyar része a zsidóság zömével és a magyarsággal szemben nagy kisebbséget képez, és mégis tőle függ, hogy velünk együtt megnyerje a maga felekezeteinek többségét a magyar hazafiság részére és a nemzeti teljes kiépülés nagy horderejű munkájának. Attól függ, hogy

a maga erényeit minél tisztább és eszményibb alakban gyakorolva, azokat belevigye a magyar népjellegbe, és ezáltal annak a jövő s a világtörténeti jelentőségű feladatok követelményeihez mért tökélyesbülését mozdítsa elő. Oktatója lehetne a nemzetnek több életérdekű társadalmi funkció helyes végzése tekintetében. Ezáltal nem is teremtené magának versenytársakat, mert hiszen a mily mértékben ezt sikeresen tenné, épp oly mértékben válnék szívesebben látott nemzettaggá más tereken, és boldogulását a nemzet testével való azonosulás minden irányban elősegítené. — Sokkal nagyobb és hasznosabb gondolat ez, semhogy mindkét oldalon létező s nem kicsinyelhető nehézségei előtt szabad volna meghátrálni. Mély meggyőződés, hogy a magyarországi zsidókérdésnek más megoldása nincs, mint hogy a keresztény elemek megerősödése után a mi hazafias zsidóságunk, mint az egységes magyar nemzet szintén nemzeti alapon szervezkedett egyik felekezete, boldoguljon, s szerzett és szerzendő még nagyobb érdemeinek jutalmául köztisztelet általános becslést és tekintélyt vívjon ki magának.

Míg azonban ez nem következik be, addig a nemzet régibb és erejökben még meg nem fogyatkozott elemei együttesen öngyilkosságot, egyenként pedig árulást követnének el, ha — a hol ezt csak megtartani még képesek a vezetést kiadják kezeikből. Áll ez úgy a társadalmi és közgazdasági téren, valamint a politikai életben egyaránt. E tudatnak fokozott erőfeszítésre kell hangolni és képesíteni mindenkit.

Lehetetlen e helyen a nemzet megerősödése céljából melőzhetetlen főbb közgazdasági és társadalmi teendőket egyenként elemezni. Sokkal tüzetesebben és behatóbban tárgyaljaszó ma azokat a sajtó, az egyleti tevékenység, sőt normális viszonyok közt, néha konkrét módon, maga a törvényhozás is, mintsem én azt itt mellékesen tehetném. Sem az alsó osztályok gondozásának, sem az egyes termelési ágak fejlesztésének, sem azok minél teljesebb összhangjának problémája, sem társadalmunk és nemzetgazdaságunk egyéb, részben természetes, részben feltűnően kóros jelensége, az agrársocializmus, a kivándorlás s a hánykódó népesedés bajainak aggasztó más tünetei nem kerültek el a legilletékesebb tényezők figyelmét, s nem nél-

külözik gondoskodását és ápoló kezét sem. Itt is csak az a baj, mint nálunk általában, hogy azok meggyógyítása, követelményeik kielégítése, vagy irányítása czéljából szintén aránytalanul több szó esik, mint a mennyi tett hajtatik végre. Ekkép igazoljuk legújabbkori eljárásunkkal is Széchenyi azt a vádját, hogy a sok beszédől nem érünk rá cselekedni. Pedig minden attól függ, hogy minő hatályt tudunk most igen gyakran felmerülő jó eszméink megvalósulásának biztosítani. Ez az, a mihez összes tapasztalásaink daczára aránylag igen rosszul értünk. De azt nem is lehet egyszerűen megtanulni, mert e baj főoka a magyar népjelleg fogyatékosságában gyökerezik. Azért szükséges itt a magyar nemzeti jellem tökélyesbülésének kívánalmaival kissé gondosabban foglalkoznom.

^eiTeg** A nemzeti jellegnek az egyes fajok jövője szempontjából való fontosságát már kiemeltém. Hangsúlyoztam, hogy az a külső életkörülmények huzamos behatásának örökletes, de a folytonos adaptatio által lassan, hanem szakadatlanul módosuló eredménye. A népek egyéniségének alapvonásai azok gyermekkorában keletkeznek ugyan, de ifjú korukban még mindig nagyon bővíhetnek és gazdagodhatnak. Minél jobban halad és érik valamely nemzet ezután a természeti viszonyok befolyása mellett, annál nagyobb hatást gyakorolnak arra a szellemi és erkölcsi tényezők, melyek révén az eredeti népjelleg később is átalakulhat, s ezek és a faj-vegyülés folytán a benne rejlő erők teljes transformálódása is végbe mehet. Sőt manapság a polgárosult élet világszerte oly rohamosan ölt más jelleget, hogy e részben igaznak fogadható el az a nézet, mely szerint a mi azelőtt egy negyedszázad műve volt, az most egy pár év alatt köszönthet be. De ha a fajvegyülés mellett bizonyos módosulások lassabban érvényesülnek is, azok újabb irányai egy emberöltő alatt már szintén nagyon jól megfigyelhetők.

Mindebben nincs semmi, a mit 'meglepőnek lehetne mondani. A haladás és hanyatlás igen gyors lévén, a nemzetek külön létre való jogosultságának kidomborodása is előbb történik és változik ma, mint azelőtt. A külön nemzeti lét pedig éppen olyan tünemény az emberiség, mint az egyének értékesebbé, mélyebbé és önállóbbá alakulása a

nemzet szempontjából. A különbség e részben csak az, hogy míg a gyenge emberek a társadalomban annak egyetemlegessége folytán némi támogatásra találhatnak, addig a nemzetek egészen a maguk erejére és életösztoneire vannak utalva. A melyeknek ez ösztönei szerencsésen fejlődtek ki, az nemzeti létét megtartja, ellenben az erőre, vagy hajlamra nézve előnytelen fejlődéséi nemzet egyszerűen ismét népiséggé válik, melyet más nemzetek szelleme mulhatatlanul felbont. Az eredetiségéből, tehát valójából így kivetköztetett tömeg azután más nemzetek által felszívatik, és azok tömegébe mint néptöredék hasonul át. Ez a dolgok fejlődésének természetes rendje. A mely nemzet tehát mint ilyen élni akar, annak a Széchenyi tanítása szerint is saját valójára nagy gondot kell fordítania. Az önálló és emelkedő nemzeti lét ennél fogva minden népiségben tiszteletreméltó tulajdonok jele. Mély értelme van tehát Széchenyi ezen szavainak: «Valóban Isten csodája, hogy a magyar nemzet a szláv, német és török elemek között oly sokáig küzdvén, magát fenntartani tudta, és az ember, kinek szive a maga helyén van, lehetetlen, hogy az oly nemzet iránt sympáthiát ne érezzen, mely századok óta ily körülmények közt szilárdsága által fenn tudta magát tartani“.¹

Maga az a tény, hogy annyi századon át különállásunkat, sőt államiságunkat is meg tudtuk őrizni, a magyar nemzeti jelleget igen becses kincsnek tünteti fel, melynek észszerű ápolása és gondos fejlesztése manapság is elsőrendű feladatunk. De a nemzeti jelleg nálunk nem csupán a faji jelleg alakjában jelentkezik, hanem a látszólag különböző fajokhoz tartozó népelemek is bírnak itt közös jellemvonásokkal, melyek részben a múltnak fajvegyülési titkaiban, részint a huzamos kölcsönhatásban gyökereznek. Ilyen fajvegyülés és kölcsönhatás országunk népiségei között tíz század alatt szakadatlanul ment és megy végbe ma is. Ehhez járul a társas életközösségre ható külső tényezők azonossága, a mi nagyon érthetővé teszi, hogy Magyarország a legkülönbébb nvelveket beszélő egész lakosságának közös jellemvonásai vannak, melyeknél fogva azok minden más idegen

¹ Beszédek 361. 1., továbbá: Politikai programm-töredékek 55. 1.

népiségtől megkülönböztethetők. E mellett a külön nemzetiségek szemlélete természetesen árnyalatokat, sőt ellentéteket is tüntet fel. De ezek az egyes nemzetiségeken belül szintén észlelhetők.

Mindazáltal kétségtelen, hogy e hazában valamennyi faj közül, minden hibái és fogyatékoságai daczára egység, physikai és szellemi erő s befolyásoló képesség tekintetében magasan kiválik a magyar, a melylyel tehát, mint jegecedési központtal, még annak is elsősorban kell számolnia, a kinek nem az ő külön nemzeti léte, hanem az általa alkotott államiság fennmaradása fekszik a szíven. — Nem hangsúlyozhatni ezt eléggé, mivel minden más irányú eljárás itt okvetlenül bomlásra vezetne. A hazai többi nemzetiségek a múltban kétségkívül sokat adtak a magyarnak, de tőle eddig is határozottan többet kaptak, és daczára ennek, vagy talán nem kis részben azért mégis megmaradtak. A nem magyar ajkú nemzetiségek az itt egyedül elképzelhető egységes magyar államban való biztonságukat és a jövőben való megélhetést is tehát a nem aggressiv természetű magyar nemzeti jellegnek köszönhetik.

Újabban a nemzeti mozzanat a nemzetköziség fejlődése daczára folyton határozottabb tényezővé válik. Ennek magyarázata az egész emberiség szükségszerűleg belterjesebb életműködésében keresendő. A nemzeti érzés azonban olyan, mint minden életjelenség, tudniillik sokkal több helyen mutatkozik, mint a mennyin igazi fejlődési képessége is van. Ebből kettő következik az, hogy a nemzeti érzés iránt általában türelemmel kell viseltetni; de másodsor az is, hogy a nemzeti külön fejlődésre nem minden néptöredéknek és néptörpeségnek lévén természetes igénye, arra ezen elemeket nálunk is kíméletesen, hanem azért mégis hatályosan figyelmeztetni szükséges.

És ez a Széchenyi idevágó felfogásának terjesztése által igen üdvös módon történhetik. Mert hisz ő a lehető legszilárdabb, legtermészetesebb és legjogosultabb alapra kívánta fektetni a magyar nemzetiség haladását, midőn azt az emberi nem javára és dicsőségére szolgáló tényezővé akarta emelni, és pedig oly mértékben, hogy ha majdan a mívelt világ bármely részében derék embert emlegetnek, a

hallgatók önkéntelenül is a magyarra gondoljanak. Ez a felfogás a múltban fantasztikusnak tűnt fel, és azt a legnagyobb magyar egyéb különczkódései egyikének tekintették azok is, a kik egyáltalán tudomást vettek róla. Sőt még ma is nem egy magát különben igen jó magyarnak tartó elmosolyodik ennek olvastára, mert annyira merésznek tűnik fel előtte ez a gondolat.

Pedig az életképes — főleg kis — nemzetnek volta-képp nem is volna szabad más eszménnyel bírni körünkben, mely a világgazdaság, a világműveltség és az emberi egyetemlegesség alakulásának, de nem kevésbé a nemzeti érzés megszilárdulásának is kora. A nemzetköziség és a nemzetiség következetes kidomborodásának naponként észlelhető ez a párhuzamossága oly szükségszerűség, hogy annak épp ezért igen mély értelme van. Csak e mellett tarthatók tiszteletben a nemzeti törekvések jogosult határai, s hozhatók összhangba a magunk és mások iránti gyakran ellentéteseknek látszó kötelességek. — Nem csupán a magyar faj, hanem minden itt lakó nemzetiség érdeke az egységes állam fennállását követeli. Már pedig ennek elengedhetlen feltétele a nemzeti társadalom épp úgy, mint a hogy a rendi társadalom nélkül annak idején nem állhatott volna fenn a rendi állam sem. A magyar nemzeti jellem nemes irányban való fejlődése tehát olyan követelmény, melynek semmiféle jogos érdeket nem sértő, általában üdvös nagy hordert kell ez országban tulajdonítani.

A nemzeti jelleg ápolása így felfogva azonban nagy méretű átalakulást tesz szükségessé, melyben mindazáltal a becses alaptulajdonságoknak elveszni nem szabad.

A mi alapjellegünk nemesbülésének eléréséhez mindenképp ^{M@g*ö***} előtt szükséges, hogy annak lehetőségében erősenhinni tudjunk. ^{módjai.} A hit és skepsis korszakainak váltakozása jellemzi az emberi haladást, mely felfelé irányuló spirális vonalban emelkedik. Annyi kétkedés után most tehát a jövő iránti bizalom és az alkotás korának kell bekövetkeznie e hazában. Széchenyivel együtt azért mélyen meg kell győződve lennünk arról, hogy „nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, és neki van fenntartva, hogy a nyugaton az uralattáji keleti fajok polgá-

rosult képviselője legyen.^{1,1} — Ne engedjük ez okból sem a saját kishitűségünk, sem az idegen és ellenséges elemek által megtántoríthatni magunkat. Bizonyos öntiszteletre és önkíméletre van önbírálat közben is szükségünk, hogy a saját magunkban való hitet ne veszítsük el, mert az önkicsinylés sok esetben az elbizakodásnál is többet árt. A nagy hivatásunkba vetett hit és az a meggyőződés, hogy ennek betöltésére csupán saját valónk kifejtése által válhatunk képesekké, fogja a fajmagyarokban és a velünk érdekközösségben élő összes természetes barátainkban a nemzeti jellemképzés roppant horderejét köztudattá tenni, és az e végből elkerülhetetlen, különben aprólékosnak látszó, részletes munkásság fontosságát velünk kellőleg szem előtt tartatni. — Egyedül attól várhatjuk szívós kitartással való helyettesítését ismulékony lángra lobbanásban jelentkezni szokott lelkesedésünknek. Öntudatos erkölcsi bátorságot ez öntend belénk, hogy megzavart és félszeg nemzeti fejlődésünk folytán keletkezett hibáinkat és hiányainkat magunk előtt minden vonatkozás nélkül valljuk be, s azokat kijavítani és pótolni igyekezzünk. — Senki sem állapította meg ezeket oly részletességgel és találóan, mint gróf Széchenyi István. Ha kimerítő akarnék lenni, elő kellene itt adnom, a mit e részben irataiból a magyar jellem vezérszava alatt akadémiai munkámban összefoglaltam. Az ismétlések elkerülése végett azonban arra csupán hivatkozva, hangsúlyozom, hogy midőn a nemzeti jellem ápolásánál a helyes irány megállapításáról van szó, akkor az ő mélyreható, bölcs, szigorú és mégis szeretetteljes kritikáját e tekintetben figyelmen kívül hagyni nem szabad. E kritikában, melyet a lehető legnagyobb jóakarat és elfogulatlanság jellemez, midőn benne Széchenyi egész társadalom-bölcséletének szelleme megnyilatkozik, a megfigyelés ereje és mélysége valóban bámulatos. — De a mit ő a nemzetben gáncsol, az egyúttal mindig irányadás is részére. Megrovásai ennél fogva egyszersmind mély bölcseségen alapuló tanácsok, melyek a műit tévelygéseiből folyó tanulságokon nyugszanak. Midőn fáját korholja, a lényegre és a formára, az erkölcsi törvényre és a m ívelt modor köve-

¹ Zichy Antal: Széchenyi beszédei, 1871.

vetelményeire egyaránt megfelelő tekintettel van. — De a gyakran igen élesen megrótt nemzeti jellemben mindig feltalálja a jónak azt a magvát, mely a jövő iránti reménnyel tölti el őt. így például azt mondja: „Éppen ellenkezőleg a lengyelekkel, kik sok esetekben a legnagyobb barátságban jöttek össze országgyűléseken és hosszas vitatkozások után úgyszólván mindig harcban távoztak el egymástól: mi emígy jövünk az országgyűlésre, és bizony mondhatom, elég hosszasan játszuk a kutya-macska és a többi komédiát, de végre azután kibékülünk.“¹ — Általánosságban tartott tanácsai viszont olyanok, hogy azokból mindenkinek ki kell érezni a kritikát. A legfőbb súlyt a belérték fejlesztésére és az önállóságra fektette. „Ne keressük mentőnket mondá—egyebütt, mint saját személyes erényeinkben s lelki felsőbbségünkben. Személyes tulajdonainkban mondom, mert nemzetnek erénye s felsőbbsege is csak annyiban van, a mennyiben lehetőleg sok egyes tagja ugyancsak férfiasán és szeplőtlenül tölti be a saját helyét.“²

A nevelésről beszélve elmondta annak módját, hogy az egyes és nemzet miként juthat el a lelki függetlenség által a szabadsághoz; de azt is, hogy folytonos gyámkodás mellett mikké válnak a sors kegyeltjei. A magyar fajt egyoldalú protegalással nem szabad elkényeztetni. Annak nem az legjobb barátja, a ki paradicsom-madarat csinál belőle, hanem a ki nevelés, fejlesztés, erősítés és nemesítés útján arra képesíti, hogy a saját lábán is megállani és haladni lévén képes, fölénye által természetes hegemoniáját minden más fajjal szemben folyton megtarthassa itten. — Nem szereti az okosan fáját, a ki az állam és társadalomtól a magyarság ügyének közvetlen előnyök nyújtása által való előmozdítását követeli. A nepotismus és a protectio, az u. n. sógorság, komaság és az egyoldalú kegyosztás csak az irigység a nélkül is elterjedt kórságát terjeszti, s egyfelől az erők elernyedését, másfelől a kajánságot, és a mint lehetőségessé válik, az üldöztetést fokozza. Szerinte nem az érte hozandó áldozatok folytonos követelésére, hanem arra kell nevelni a

¹ Beszédei 325. 1.

¹ U. o. 250. 1.

magyart, a mit ő „érzékenyebb áldozatkészség“-nek nevez, és a mely főleg ebből áll: „Sokat tenni és kevésnek látszani; elől állni s mégis másnak adni elsőséget; a legtöbbet áldozni és a legkisebb köszönetét sem várni; szívünkben mélyen hordani a honért buzgó vért és nemcsak ajkainkon pengetni a hiú szót.“ Pedig szerinte „a magyarok betegsége mindig kérni valamit; akárcsak czímet, vagy rendjelet is, de kérni folyton“.¹

A fennebb jelzett erények lehető megközelítése képezi előfeltételét a társasságnak, mely a nemzetek életképességének legfőbb ismérve. A közreműködéshez szükséges tulajdonokat, az önfegyelmélet, a fölény tiszteletét és elismerését, a jog- és kötelességérzetet s a felelősség élénk tudatát Széchenyi nem győzte eléggé ajánlani. A nemzet rokonszenvének irányát akarta megváltoztatni, hogy azt ne pazarolja az ügyes szemfényvesztőkre. Ellenkezőleg a józan számítást törekedett nemzeti jellemvonássá tenni.— De tudta, hogy ezek egyszerű ajánlgatása nem fog mélyebb nyomokat hagyni, azért magas célokat tűzött ki a magyarnak, a ki csekély díjakért nem pályázik és nem embereli meg magát, ellenben a nagy pályabérért hallatlan erőfeszítésre képes. A létező és adott tényezőkkel számít tehát a nemzeti jellem fejlesztésére vonatkozó javaslataiban is, és lehetetlen dolgok után itt sem törekszik. De a fokozatos haladás folytonosságát vitatja szükségesnek e részben is, és nem késik annak eszközeit, utait és módjait tüzetesen megjelölni. Ezek együtt jól átgondolt egészet képeznek, csak kellőleg meg kell azokat érteni?— Ő a nemzet nevelése céljából az egész társadalmi életet egy nagy nemzeti iskolává akarta berendezni. Az eszményiséget a gyakorlatiassággal, a szépet a hasznossal, a nemzetit az emberivel a jellemképzés terén is párosítani óhajtotta, midőn ezeket mondta: „E földgömbön nem a jobb olvadoz az aljasban, de megfordítva. Minden nép, egyet sem véve ki, csak önmagában, t. i. . fiaiban hordozza az élet s dicsőség, vagy a halál és szégyen csíráját.“²

¹ írott naplói 1826. szeptember havából.

² Beszédei 250. 1.

„Azt akarjuk: hogy nemzetünk lassankint, bár számra kicsiny, de mégis azon nemzetek sorsátérje el egykor, melyek az emberiség évkönyveiben, mint olyanok ragyognak, kiknél több volt- a lélek, mint az állatiság.¹ De a nemzetnek regeneratív működésében többet mozdít elő a szerény méh és a munkás hangya, mint a sok szópompa, meg a nagy lelkese-
dés! zaj.“² „Remélni akarjuk, hogy azon gyermek-hazafiak szarna, a kik minden fennállót megunván, mindent csak kezdeni, de végezni semmit sem tudnak, napról napra kevesedni fog.“³ — Külön könyvet lehetne írni arról, hogy Széchenyi miként akarta a magyar jellem létező alapvonásait erősíteni, átalakítani és nemesíteni. Mindenikben talált valami felhasználhatót, ésczéltudatosan kívánta azt továbbfejleszteni. „Van valami indestructibilis ebben a keleti fajban, a mit fel kell használni jövője érdekében, a mely új korszakot képezvén, új modort kíván.“⁴

Hanem azért fennen hirdeti, hogy valónkat soha sem szabad levetkőzni. Ellenkezőleg mindent: irodalmat, tudományt, művészetet, gazdálkodást és alkotmányt is annak a szolgálatába kell hajtani. A magyar nemzet jelleme pedig hozassék összhangba a nagy természet változatlan örök törvényeivel. A nyelv, a nemzet valójának leghívebb kifejezése, azért szent kincsnek tekintendő. Ahhoz minden magyar embernek úgy kell ragoszkodni, mint életéhez, a mit következő szavai fejeznek ki: „Embernek, bárminő koronát viseljen is fején, reám hatása soha sem volt, soha sem lesz. Bezárhat, fejemet vétetheti, de lelkemet le nem alázhatja, s azt, hogy magyar lenni megszűnjek, nem teheti, mert nyelvet Istentől vettem és csak Istennek adom a halálban.“

Ezt a kincsünket azonban nem becsüljük meg eléggé ma sem, mert azt most már kevésbé köz-, mint magán-életünk minden viszonyai között nem ápoljuk kellőleg. Elég legyen ennek bizonyítása végett utalni arra, hogy miként rontják meg a magyar nyelvérzékét idegen dajkák, bonne-ok és nevelőnők által már a gyermekeknél. A magyar nyelvet a társadalom hanyagul beszéli, a sajtó germanismusokkal

¹ Beszédei 284. 1.

² U. o. 256. 1.

³ U. o. 479. 1.

⁴ U. o. 543. 1.

telítve írja, a tudomány és a hivatal általában hallatlan módon rongálja és ékteleníti. A magyar nők, az anyanyelv természetes oktatói, igen jelentékeny részének keblét még korántsem hatja át az oly nemzeti szellem, melyben a jövő nemzedékek kívánatos irányú fejlődése tekintetében meglehetnek nyugodva. A nagy nemzeti szükségek iránti fogékonyság az anyákban napjainkban sem elég élénk, és fájdalom sok irányban még ma is áll, a mit Széchenyi a maga korában többször hangoztatott, mondván, hogy „a magyar nemzet hölgyeinek fagyos közönye folytán gyakorlatilag voltaképp nőtelen“.

A nemzeti jellem ápolása, nemesedése és finomodása terén sokkal nagyobb eredményeket mutathatnánk fel, ha a nőnevelést egészen és valóban észszerű nemzeti alapokra tudnók fektetni. Ez jövőnknek oly biztos záloga lenne, hogy azt ma sem lehet elég erőlesen hangoztatni és követelni. Erre is alkalmazható Széchenyinek az a mondása, hogy a nemzetiesedés terén csak a való győzhet, mivel az anyagi győzelem magában nem diadal, csak elnyomás.

Ennélfogva a nemzeti jelleg ápolásának és fejlesztésének eszközévé kell tennünk mindent, hogy annak nemesbülése a közműveltség teljes átértése és biztonságban élvezhetése által szebbé, kellemesebbé tegye az életet, és így az összetartozás érzetét, tehát a nemzet tömörségét is fokozza közöttünk. „Nem a folyók, hegyek és tengerek természetes határai az országoknak, mivel manapság azok a közlekedésnek mindmegannyi hídjaivá válhatnak, hanem a nyelvek és, hozzáteszem, főleg az együttérzés a nemzetnek igazi védfalai“.¹ Ezt az együttérzést a kiválóan nemes emberi tulajdonok tömeges jelentkezése minden népnél hatalmasan fokozza. „Szerencsések az emberiség azon nemzetei, melyek sajátosságait híven ápolják és a soha nem változó valónak lépcsőin emelkedtek magasabbra, mert azoktól nem marad el a tartós nemzeti közdicsőség és közboldogság; míg az elzagyvásult népek, jóllehet ezek is fel felvergődhetnek valamelyes jobb-
létre, csakhamar ismét örök enyészetbe dűlnek, s még csak egy húr sem lesz, mely énektől kísérve zengené, hogy valaha léteztek. De szerencsések azért is, mert régi ereklyéiket imádvá

¹ Beszédei 232; Világ 505.

tisztelek, és a hol tiszteletre méltó nincs, oda olyant állítanak, s így nemzeti zománczukat védve csak a szépnek és valónak emelnek oltárt.¹

Azonban semmi sem annyira sarkalata Széchenyi nemzeti politikájának, mint az az elve, hogy minél több jó eszme kellő sorrendban, de még idejekorán a megvalósulás útjára terelendő. Ezt a gyakorlati érzéket akarta ő fajában uralkodó nemzeti jellemvonássá tenni. Az önálló gondolkozásra való képességet is azért törekedett emelni a magyarban, hogy ez a körülötte lévő természetet és összes viszonyait jól megfigyelni, helyesen felfogni és azokat minél okosabb számítással felhasználni tudja. Ettől várta a magyar jellegű cultura kibontakozását, mert hiszen az igazi nemzeti közműveltség semmi más, mint a nép benső természetének minden irányú külső megvalósulása.

Az ilyen önműködés alapjából eredt saját cultura nélkül a nemzeti különállást egyfelől soha sem lehet biztosítottnak tekinteni, de az másfelől minden gyengébb és kevésbé összhangzatos lelkületű szomszédos népekre vonatkozó hatással is bír.

Világosan következik ebből, hogy a magyar nemzetnek igen nagy munkát kell culturájának kiépíthetése végett folytatni, és el kell követnünk mindent, hogy a külföldi példák ne majmolásra, hanem csak igazán czélszerű, sikerbiztosításra alkalmas, valóban belterjes gondolkozásra s önálló törekvésre indítsanak bennünket. így kell felfogni a Széchenyi eszményét, melyet jövődöbeli nemzetéről alkotott megának. Erre azt mondani, hogy ez az eszmény nem magyaros, és hogy felfogása sem gyökeredzik a valóban, annyi mint a tényeket és azok követelményeit félreismerni, és bevallani azt, hogy a nemzetek boldogulásának feltételeibe való belátás képességével nem bírunk. — Széchenyi eszményi magyarsága semmi egyéb, mint a nemzet legbensőbb, sőt legtitkosabb, de csak feltételeesen jogosult aspirációinak kifejeződése. Az ő szelleme a magyar nemzeti törekvések tisztult logikája. Nem kívánt ő lehetetlen dolgokat, csak azt követelte, hogy a távolabb előttünk fekvő szebb jövő felé okosan és

¹ Pesti por és sár 126—127. I.

következésetesen haladjunk. Meg volt arról győződve, hogy a magyar csupán mint kiváló nemzet élhet meg, azzá pedig egyedül a természetes alapon mozgó ideális haladás útján válhatik. Az volt hite, hogy fajunk alaptulajdonai olyanok, melyek segítségével abból a szeretet, igazság, az ész és józan természetesség, az ízlés kultusza, s a jó szokások és minden fajú tisztátalanságnak utálatát¹ által egy Istennek tetsző, embereknek kedves és mindenkire nézve vonzó nemzetet lehet képezni. Azért, ha az a természet törvényeit folyton szeméi előtt tartván, igyekvő lesz türelmetlenség, határozott elhamarkodás és igazságtalanság, éber idegesség, mérsékelt gyengeség, előre látó aggodat másság, lelkes lobbanékonyág, reális szívtelen-ség, jószámító az eszményiség levetkezése — és nagy ezé- lokat szem előtt tartó ábrándozás nélkül: akkor boldogulása nem leend más, mint egyszerű következménye és jutalma el nem vitatható érdemeinek.

Képeseknek kell lennünk a világegyetem legfőbb köve- telményéhez, a haladás kényszerűségéhez való alkalmazko- dásra, és pedig nemzeti sajátosságaink megtartása, ápolása és fejlesztése mellett. Azonban szerinte legyünk meggyőződve, hogy valamint nincs a magyarnak őszintébb jóakarója széles e világon, mintönmaga, úgy nem lehet önmagánál nagyobb ellen- sége sem, mivel minden idegenektől jövő támadás most még csak nevelné erejét. Mi egyedül magunkban találhatjuk fel a nemzeti megerősödés rugóit. Azok fel használásának szándéka kézfogásra int, megsértésük pedig jövőnket veszélylyel fenye- geti, mert ez esetben „nemcsak nem virúl fölöttünk többé élet, de meg végünk sem lesz díszteljes.“²

A haladás magunkban rejlő rugóinak felhasználására irányuló okos kézfogás pedig semmi más, mint a nemzet czélszerű szervezkedése. Széchenyi ennek proclamálásával kezdte és ennek szánt önfeláldozásával végezte reformatori pályáját. Nem szünt meg hirdetni soha, hogy mivel helyezé- tünk súlyosabb, erőnk pedig csekélyebb, és így nekünk sok minden hasonlíthatlanul nehezebb, mint más nemzeteknek, azért jobban kell egymás mellé állani, hogy igazán vállvetve

¹ Pesti por és sár 9. I.

² Beszédei 518. 1.

dolgozhatunk. Az ő tanításai szerint az a nemzet, mely erre tényleg képes, a mieinknél nagyobb bajok közepett sem volna elveszve, mivel így a nagy romlásból is kiemelkedhetik, teljesen szétszórt részei is tömöríthetők és a legidege-
nebb elemeket is összeolvaszthatja.

A népek sorsát gyermekkorukban magasb hatalmak intézik, de az öntudatra jutott nemzetnek önmagának kell a neki való utakat feltalálni és követni. Ehhez pedig helyes beosztás, rendszer és szervezet szükséges. Különösen megszívlelendő ez ma, midőn a nemzeti létet közvetlenül fenyegető pusztulás nem ötlük szemünkbe, és így sokan a biztonság illúzióiba ringatják magukat. Szerinte „nincs veszélyesebb állapot, mint a félig nyert csata, minthogy lankadást szül, és a biztosnak vélt sáncz megett nem ritkán még az olyan lelkesebb is elszunnyad, a kit a csatatéren, a síkon sohasem érne álmom“.¹ „Az előtt messze valánk a jobb rendtől, most azonban annyira haladtunk, hogy arról tanácskozhatunk: miképp keli egyetmást tökéletesebb kifejtésre bírni“.² „Most töméntelen hasznok kiállítására úgy szólván nincs egyéb hátra, mint a felébredés, akarat, egyesülés, az ásó és kapa“.³ Azonban ma is áll. hogy „egy ember semmi, a széthúzó sokaság még kevesebb, és csak az egy-soron állók tömege valami“.⁴

A teendők halmazában rendet tartani, a létező erőket e végből helyesen elosztani, a hiányzókat megszerezni és társaut pótolni, a követendő irányt helyesen megállapítani, és a rajta való haladást állandóan megfigyelni: sem az egyes, sem a szükkörű és hézagos társulás nem képes. Egy egész nemzet társítása pedig az észszerű közreműködés céljaira, a minden osztályának és abban minden rétegének való munka kiosztása és egyesítése, az összhang megteremtése és fenn-tartása: óriási feladat. Ezt még mi nem oldottuk meg egészen, és részleg is sok tekintetben helytelenül. Nincs ennek nyomatékosabb bizonyítéka, mint a szervezetlenség és rossz szervezetek által előidézett bajok tömegében

¹ Beszédei, 476 I.

² Pesti Por és Sár 16 1.

³ Pesti Por és Sár 32 1.

⁴ U. o. 31 1.

jelentkező bajok élesen elítélő bírálata. — Nem vádolólok ezért a nemzet zömét, sőt vezető osztályainak isjavára, illetve mentségére tudandó be összes köz- és magánviszonyainknak az az óriási ütemben történő változása, melyekhez eddigi gyenge iskolázottságunk folytán nem tudunk elég gyorsan és okosan alkalmazkodni. Ez a hiány még elsőrangú nagy tehetségeink legtöbbszörénél is feltalálható. Fényes tulajdonaik és jóhiszeműségök mellett csak az meggyarazza meg, hogy rendszerint alig említésre méltó eredménnyel végzik pályájukat. Pedig dolgoznak, vagy legalább kínlódnak eleget. Törekvésük közben többet szenvednek, mint más nemzetek nagy képességekkel megáldott fiaai. De sikerök a magán- és a közéletben vajmi csekély. Gyakran tekintélyüket is elvesztik, a mint általában a tekintélyek kora nálunk a mai, már nem is demokratikus haladás, hanem sok irányban anarchikus rohanás közben, úgylátszik, hosszabb időrel ejárt. Minek tulajdonítható ez? .

A mi nemzetijnegujhódásunkat akadályozó okok mélyebben rejlenek, és szerintem azok legfőbbike a dolgok lényegének és az emberek benső értékének nem kellő megbecsülésében, ennél fogva ez utóbbi fejlesztésének elhanyagolásában keresendő. A társulás hiányossága is erre viendő vissza. Még ma is áll, a mit Széchenyi mondott, hogy „ez ország sohasem volt koncentrálvá; atyáink jeles intézményeink mellett is egy eszmében sohasem forrtak össze, ezért egyik jobbra, a másik balra húzott“.¹ Korunkban is óva kell inteni a közélet embereit attól, a mi a helyes alapon való szervezkedést szintén nagy mértékben akadályozza: a népszerűség hamis utakon való keresésétől. „Fel kell hagynunk mindazon violentiákkal, melyekkel sokan popularitást vadásznak, vagy jobban mondva: meg kell szüntetnünk a popularitásért való licitációt violentiák által, mert ez homlokegyenest az önkénynek békóiba vezet, minthogy a túlságok tőszomszédok“.²

A közszolgálat a dolog természete szerint áldozat, azért nem szabad azt az egyéni boldogulás terének tekinteni. De a közszolgálat alkalmi nemcsak a törvényhozás termében s

¹ Beszédei, 212 I.

² U. o. 185 I.

az állam és törvényhatóságok hivatalaiban kínálkoznak, hanem annak a társadalmi élet és az irodalom is épp oly fontos tere. Az ilyen szellemű közszolgálatához, annak megértéséhez, követeléséhez és méltánylásához kell szoktatni a közvéleményt, hogy valóban alkalmas mértéket adjunk a kezébe. A kik ezt megteszik, és ebben a szellemben haladva, a bírálatot nem fájlalják, sőt kikérik maguknak, azok a szavak kultusza helyett meghonosíthatják a tettek általános megbecsülését nálunk is. A hatalomért folytatott ádáz tusa, a bizalmi állások utáni lealázó futkosás így csökkenni fog, és lassanként a valóban dolgozni akaró és képes emberek kezébe mehet át a vezetés. Mennyi hamis becsvágyat lehet ekkép leszorítani arról e térről, mely a nemes ambícióknak lesz megnyitható. — De ennek az eljárásnak előbb a szellemét kell elsajátítanunk. Attól áthatva aztán semmi sem lesz természetesebb, mint az, hogy a közügyeket intézők a helyek betöltésénél egy téren sem fogják a folyton alkalmatlankodó toladók és kapaszkodók által félrevezettetni, vagy megfélemlítetni magukat, hanem ezeknek az útból való elhárításával valóságos tanulmányt folytatandnak a végből, hogy az alkalmas tehetségeket s a kellő készüliséget feltalálják és megnyerjék. Azok ily körülmények közt később ápolás nélkül is valósággal szabadon nőnének és szaporodnának. A benső érték ez a megbecsülése közvetlen haszna mellett oly hangulatot teremtené, melynek hatása alatt egyedül fejlődhetik ki az állam és társadalom czélszerű szervezete. A mai haladás tempója mellett minden szakmában elegendő számmal gyorsan lennének oly gyakorlati szakembereink is, a kiknek jelenleg sok irányban érzékeny híjával vagyunk még.

A társadalom plasticus gyarapodását kell tehát mindenekfelett megindítani, és akkor az államnak sok mindenről nem kellene majd, oly tüzetesen gondoskodni, mint ma. — A gazdasági hazafiságot sem lenne szükséges ekkor annyit hangoztatni, mert az érdekek tudata és mindjobban kidomborodó solidaritása természetes nyomásával maga teremtené meg azt a közgazdasági szervezetet, mely neki a legjobban megfelel. — Az emberszeretet sem egyszerűen az irgalomban áll, és Széchenyi bölcs mondását ne téveszszük szem elől, mely szerint felebarátaink és honfitársainknak akkor

teszszük a legnagyobb szolgálatot, ha arra tanítjuk meg őket, hogy saját erejökben miként boldogulhatnak. Ez az a tisztult kereszténység is, melyről ő azt mondta, hogy az nem érzelmi, hanem értelmi jelenség. Ezt a keresztény civilizációt terjesztjük tehát akkor, midőn jószívünket is a jó fő által kormányozhatjuk. Ekkor magunk szintén nemesbülünk és belbecsben gazdagszunk, de a legdrágább kincsekkel gazdagítjuk az országot is. Csak ezekkel bírva váihatik nagykorúvá e nemzet, mely azután a saját sorsának intézését bizonyára nem fogja többé senkinek sem átengedni, hanem, azt minden esélytől mentesítendő, a maga kezében tartandja folyton. Ha egyszer idáig tudunk majd eljutni, akkor úgyszólván összes nemzeti hátralékainkat csakhamar elintézhettük. És mint elmaradottnak vigaszul szolgálhat nekünk is, „hogy mintegy aratásnál foghatjuk meg a többi nemzeteket, s a mások tapasztalatait hasznunkra fordíthatjuk“.¹

A társadalmi szervezkedés azonban nem az egyleti élet túltengését jelenti, mely mellett komolyan és sikeresen nem dolgozhatnak senki sem; a helyes idő- és feladatbeosztás annak a valódi lelke. De hogy mennyi e részben még a teendő másutt is, bizonyítja az a tény, hogy a mívelt nyugat felfogása szerint csak az okos, egészséges társulási szellem érvényesülése mellett van kilátás oly nagy és állandó bajok enyhülésére is, a minő pl. a gümőkór félelmes terjedése a mívelt emberiség keblében. A betegek elszigetelése, azoknak bizonyos csekély tartózkodása olyasmitől, a mi nekik nem árt, a köznek pedig kiszámíthatatlan mértékben használ, nyújt egyedül reményt arra, hogy e részben javulás fog beállani. A szövetkezés mellett ez okból az egyének oly átalakulása is szükséges, melynél fogva az egészre való tekintet azok második természetévé válik. Ennek fejében a társadalom is egyre fokozottabb mértékben gondoskodnék egyes gyenge részeinek — ezek önálló fejlődését nem akadályozó — támogatásáról. — Egész újkori haladásunk nyitja tehát nem lehet más, mint a társadalmi egyetemlegesség minél teljesebb megvalósulása. Világosan állhat így előttünk is, hogy minő feladataink vannak az állami és társadalmi munkafelosztás tekin-

¹ Széchenyi beszédei, 224 1.

tétében. Ezen munkamegosztás alkalmával minden teendőre nézve leelőbb is az a kérdés döntendő el, hogy azt a legkevesebb áldozat mellett, és így az egésznek legnagyobb hasznával melyik nagy tényező végezheti. — Az állam és társadalom viszonya nálunk azelőtt olyan volt, hogy az elsőt valósággal ez utóbbinak kellett újból megteremteni. Ma ellenben az állam erősebb; de éppen azért ennek kötelessége a helyes arányú közreműködés megteremtése végett állandóan nagy-szabású társadalmi politikát folytatni: azaz törvényhozása, kormányzata, közigazgatása, sőt még gyámkodása s az egyéni és osztályérdekek ápolása által is a társadalmi tényezők megerősödését és önállósulását igyekezzék előmozdítani.

De a kezdeményezés kötelessége e végből éppen olyan mértékben terheli a társadalom felső osztályait is. Ezek sem vonhatják ki magukat az észszerűbb irányba való térés és terelés osztályok különösen független elemeit a nemzet sorsának alakulása miatt. Közbelépésük mulhatatlanul szükséges, mert miként minden nemzetben, úgy nálunk is vannak jó és rossz áramlatok, melyek erősödése, vagy gyengülése attól függ, hogy a külviszonyok behatása mellett a társadalom természetes vezető elemei milyen állást foglalnak el velők szemben. Manapság a nemzetben rejlő jóindulatok feltétlenül hátrányos helyzete állapítható meg; azok tehát igen erős gyámoh'tásra szorultak. De ebben a vezető tényezőknek eleinte nagy kisebbsége is hathatósan részesítheti azokat, mivel a jó, értelmes és kitartó elemek tömörülve, a bennök rejlő igazság roppant erejénél fogva óriási erkölcsi hatalmat képviselhetnek. Az, hogy erre egyelőre csak kevesen szánják el magukat, nem ok a Széchenyi szellemében való activ társadalmi vezetés elhanyagolására.

A politikai szervezkedés tekintetében nem a napi szűk-szemponyjából írott jelen munkában a mai pártok kereteinek és irányainak bírálatára nem térj eszkeged hete in ki. De azt hiszem, a kellő határokön nem lépek túl, ha itt különösen hangsúlyozom, hogy Széchenyinek a „Középpárt“ alakítására vonatkozó felfogása szerintem ma sem tartható elavultnak.

Hazánkban a gondos ápolást és kíméletet igénylő al-

kormányos viszonyok mellett a parlamentarismus egészséges tovább fejlesztése, a mint ezt a lefolyt három és fél évtized tapasztalatai is bizonyítják, a pártok váltakozó rendszere alapján lehetetlen. Nagyon megközelíthető ez azonban úgy, hogy az erősödő társadalom alapján majdan egy olyan párt alakú, mely minden tekintetben lehetőleg független elemekből állván, arra törekszik, hogy a nemzet nagy érdekei szempontjából hagyományossá válандó nagyszabású nemzeti politikát okosan és lépésről lépésre haladva valósítsa meg. Ennek célját nem képezheti csupán a jelen állami u. n. szükségyszerűségek ellátása, hanem az által e mellett a jövőbeli nemzeti haladás és erősödés tekintetei is folyton szem előtt volnának tartandók. Az, a mit egyik nem régen elhunyt híres politikusunk úgy fejezett ki, hogy mi alkotmányos kormányzatunk körében úgyszólván csak a közvetlen sikerrel szülő, rövid lejáratú váltókkal dolgozunk, egyszerűen kifejezve nem más, mint hogy a szilárdabb alapot nemzeti politikánk részére sokkal kevesebb gondozásban részesítjük, mint kellene.

A gyakorlati politika csinálása közben a feladatok e téren néha mereven összeütköznek egymással. Ily esetekben a középpártnak mindig a nagy nemzeti érdekek állandó képvisellete mellett kellene maradni. Ebből az következik, hogy az ilyen középpárt coalitio útján szabatosan megállapított feltételek mellett a kormányzásban ugyan szintén részt vehet koronként; de a mint a jelzett összeütközés bármily okból nagyobb mérvben fordulna elő, rögtön a kormányzat tárgyilagos ellenőrijének állására vonulna vissza. Egészen konkrét módon meg tudnám okolni, hogy ez a mi viszonyaink között a legczélszerűbb alakja lenne a . parlamentarismusnak, és hogy egy állandóan fennmaradó középpárt nemcsak ennek, hanem vele együtt a nemzeti politikai iránynak is a leghatékonyabb biztosítékát képezné. Az ily alakulat keletkezése és fenntartása azonban az önállóbb és függetlenebb társadalmi elemeknek nagyobb erejét és számát tételezi fel, mint a minőkkel és mennyivel jelenleg rendelkezünk. De ez csak egy okkal több, hogy a társadalmi erősödés minden útját és módját használjuk fel.

Ez a kapcsolat élénken állott a Széchenyi szemei előtt

is. Annak mindig szorosabbra fűzésétől remélte ő azt, hogy a magyarság, mint valódi nemzet, mindenre képes, és annak semmiféle észszerű politikai vállalkozás sem lesz majdan lehetetlen. Azért kezdte ő reformjait kizárólag a társadalmi téren, és csak később vette igénybe az akkor idegen kezekben volt állami hatalmat. Azonban ezt is úgy tette, hogy a magyar társadalom csak bizonyos támaszt nyerjen benne, de ne bizakodjék arra teljesen.

És ez utóbbi felfogás nagyban és egészben véve mais a leghelyesebb. A mi állami életünk jelenleg már oly terhes épület, melynek csak fennmaradása is, annál inkább tökéletes kiépítése, társadalmi és nemzetgazdasági alapjainak folytonos és lehetőleg nagymérvű szilárdítását múlhatatlanná teszi.

A régi épületek egyre-másra dűledeznek Itáliában, mert alapjaik elporladtak. Hollandiának fennmaradása nemcsak épületei alapjainak, hanem területe legnagyobb részeinek is vízmentesítésétől függ. Hasonló módon kell nekünk politikai és nemzeti életünk részint rozzant, részint süppedékes fundamentumát értelmi és erkölcsi eszközökkel folyton alacsonyítani és ellentállóbbá tenni. Erre pedig semmi sem oly ^N@ásu^S u? alkalmas, mint az állandóan ható és működő, s lélektani és p@?,@'^*. tapasztalati alapon kifejtendő nagyszabású társadalmi politika.

Mélyen meg vagyok arról győződve, hogy látván meg-rögzött bajait, melyeket elemi részeinek nagy többsége nem vesz elég komolyan, és látván ennél fogva azt a lanyhaságot, melylyel gyógyításához fognak, a magyar nemzet, ha mint egy nagy személy beszélni tudna, akkor így szólna a maga alkatelemeihez: „TömörüljeteK és óvjátok meg az enyészethez vezető hanyatlástól. Ne várjátok természetfeletti, vagy idegen segítségre, hanem lássatok magatok, minden kezeitek ügyében fekvő eszközzel, a dologhoz. Ne egyenként akarjátok gazdagok, boldogok, híresek és dicsők lenni, hanem együtt és általam, s ne csak most, hanem utódaitokban is örökké. Álljátok össze, tegyetek félre minden kételkedést, bízzatok szent feladatotok sikerében, mert a hol ketten-hárman egybegyűltek az én nevemben, egész hatalommal én is ott leszek veletek.“

És a nemzet, nem ugyan emberi szavakkal, hanem em-

berfeletti szenvedéseivel és az egész valójában megnyilatkozó s minden értelmes magyar által érthető aspiratióival tényleg ezt mondja. Én úgy tapasztaltam, hogy e szöveget sokan értik is nálunk. Nagyszámú jóakarattal telt, a hazáért és nemzete jövőjéért aggodó s gondolkozni, dolgozni és áldozni hajlandó ember van elszórva, egymást nem, vagy alig ismerve és nem támogatva ebben az országban. Mennyi kitűnő, de parlagon heverő tehetség és erő, mennyi hűség és szeretet a nemzet iránt vész így el teljesen?! Mily mértékben fokozódnának mindezek, ha kölcsönhatásba léphetnének egymással, s ha a nemzet legjobbjai bonthatatlan szövegségbe állanának össze?

Az ily szövetségben megnyilatkozhatnék a nemzet lelki ismerete. Az becsületének igazi védpaizsává, szellemének, csengéseinek és vágyainak letéteményezésévé válhatnék. Irányt adhatna a tétovázóknak, hitet önthetne a kételkedőbe, nyugodtsággal tölthetné el a türelmetleneket, s mérsékelné a lázas törekvésűeket; a nemzeti életérdekeinket vívő hajónak pedig súlypontját oda helyezné át, a hol annak lennie kell, az öntudatos, kiváló, önmagával és feladataival tisztába jött magyar társadalomba.

A csodákat a tudomány emlőjén táplálkozó jelen nemzedék ma nem tartja lehetségeseknek. És az ily liga mégis csodákat riivelne, mert feltámasztaná gróf Széchenyi Istvánt, azt a providentialis férfiút, kihez hasonló látnokot csak kevés nemzetnek adott a Gondviselés. Megcsinálná azt, hogy minden földi alkatrésztől megtisztulva, a maga egész nagy valójával jelennék meg közöttünk, és mindazt pótolhatná, a mit életében az ő korabeli viszonyok miatt nem végezhetett be. Intene, óvna, útbaigazítana s oly szavakat intézne hozzánk, melyeket a mostani nemzedék jobban érthetne meg, mint a korábbi. A nagy természet örök törvényeit, a mint azok a nemzetek életfolyásában nyilvánulnak, megmagyarázná. Lelkének melege, lángeszének fénye folyton áradna egész nemzetére. Fennkölt emberies fajszeretete átvinné egész közéletünkbe azt az összhangot, mely állítása szerint is a józan természetbölcsélet, a tisztult kereszténység és az ő országglási rendszere között létezik. Az egységes nemzeti felfogás a magyar államiság fokozatos és biztos fejlődésének követel-

ményeivel egyensúlyba helyezkednék. Számptalan nemzetiségi s felekezeti ellentétet békítene ki, és a mellőzhetetlen küzdelmeket is a békülékenység szellemével hatná át. Új, eddig nem létezett vonásokkal gazdagítaná a nemzeti jellemet, a nélkül, hogy annak becses alaptulajdonai eltűnének. Megmutatná, hogy ész, nemzeti érzés, szellemi s erkölcsi erő és egységes akarat a kis nemzetet is nagyon becsessé teheti az egész emberiségre nézve.

Midőn tehát abbéli ígéretemet, mely szerint megmondandom, hogy mily feltételek mellett és minő módon lehetne a Széchenyi szellemét uralkodóvá tenni, munkám végén teljesíteni akarom, annak ezt a második felét néhány szóval leghelyesebben úgy válthatom be, ha röviden ajánlom, hogy a jelzett czélok elérése végett alakítsunk egy megfelelőig ^{Sz¹^enyi} szervezendő Széchenyi-ligát.

Ennek szerkezetét tüzetesen itt nem adhatom elő, habár nem csupán alapvonaláival, de főbb részleteivel is tökéletesen tisztában vagyok. Azonban az egyletekkel való nemzetboldogítás annyira elterjedt az utóbbi időben, hogy látszólag már nálunk is elkoptatott eszmén nyugvó javaslatomat kissé mégis összerúbban kell bemutatnom.

A Széchenyi szelleme által áthatott oly független, nem kapaszkodó, tisztult világnézetű és névtelen hősiességgel telt férfiak tömörülését tartom itt szem előtt, a kik azon szellem hű és odaadó képviselőivel járó fáradságra az állásukból, ismereteikből, vagyoni helyzetükből folyó erkölcsi kötelességérzet által vezetettve szívesen határozzák el magukat. Ennek a ligának kettős célja lenne: a tagokat a folytonos kölcsönös érintkezés által is megerősíteni a közügyek minden faja iránti odaadásban, szóval a Széchenyi szellemében; továbbá eszközül szolgálna arra, hogy ez a szellem kifelé is mennél jobban terjedjen. — Az első cél szempontjából társadalmi és magánéletünk nem közönséges nehézségei között még a legjobbaknak is szükségük van a polgári erényben való folytonos gyakorlatra. Mennyi gúny, kicsinylés és frivolság nyilvánul ez országban minden eszményibb törekvéssel szemben. Hányán vannak, a kik egyedül állva, azoknak csúfolódásait és maró lúgját el tudják viselni, a kik önös céljaik elérésének ezen szellemben akadályát látják, vagy ma-

guktól akármilynemű nagyobb kellemetlenségeket elhárítani nagyon is hajlandók. Tömörülve ellenben ugyanazok az erkölcsi jónak mesésen fokozódó hatalmát tudnák kifejteni. Számos igen sok finom árnyalattal bíró fontos kérdés volna valóban czélszerű társadalmi politikánk terén előzetesen is, később is folyton tisztázandó. A széles látkörű, nemes indulatú egyének lehetőleg tárgyilagos és józan eszmecseréinek oly tágas tere kínálkozik itt, melyet sem az irodalom, sem a részleges feladatú egyleti élet nem mívelhet meg eléggé.

Egy ily gyülekezési pontnak a magyar társadalom eddig híjával van, pedig a concentratio iránti szükségérzet ma már minden irányban a központok központjait teremti meg. Ilyent kellene a Széchenyi-1 igában összes köz- és magánéletünk társas intézményei számára megteremteni, hogy ez azok szer- ves életműködésének valóságos observatoriuma legyen.

De ugyanaz egyúttal oly fény- és hőforrás is lehetne, melyből vetített sugarakkal a legelrejtettebb sötét társadalmi helyek és irányok is megvilágíthatók, a melegség hiányában szenvedő nemzeti testrészek pedig nagyobb organicus tevékenységre volnának birhatók.

Azt hiszem, nem kell hosszabb magyarázat annak bizonyítására, hogy ilyesmire nekünk szükségünk van, és hogy efféle közegünk eddig még nem létezik. Azzal is tisztában vagyok, hogy ez az egyáltalán nem felesleges alakulat mily eszközökkel, mily szervekkel, minő egyszerű erkölcsi tényezőkkel, milyen simán, semmiféle jogosult érdekekkel és kímélre igényt tartható felfogásokkal ellentétbe nem helyezkedve működhetnék.

Tudom, hogy számtalan kifogás emelhető ellene abból a szempontból, hogy elfajulhat és retrográd irányt követhet. De ez irányban is vannak biztosítékok, melyek okvetlenül alkalmazandók lennének, mert annak csak a Széchenyi hami- sítatlan szellemében volna szabad működni. A békét előmozdítani, az ellentéteket kiegyenlíteni és nem élesíteni lévén hivatva, eljárásának a tapintat kívánalmái és a jó taktika képeznék alaptörvényeit.

A nagy, nemes és bensőleg igazságos célok kitűzése és követése általában nem teszi szükségessé a homályt. De vannak esetek, midőn a legnemesebb és legönzetlenebb el-

járás közben is zárt ajtóknál kell tanácskozni. A tanári értekezletet a tanulók, az orvosi consiliumot a betegek, az esküdtek tanácskozását a felek és a közönség, a cselekvést megelőző benső küzdelmeit mindenkinek nem szokás és nem helyes, még reánk nézve kedves és megbízható más egyének szemeláttára és fülehallatára folytatni. — Ha e ligából a szereplés viszketege lehetőleg ki nem zártnék, ha az önzetlen odaadás feltételei nem adatnának meg benne, az könnyen eltévesztené célját. Idebenn részletes vitái által a nemzetiségek, felekezetek, osztályok és társadalmi rétegek közt nyugtalan-ságot idézhetne elő. Sok félreértésre és balmagyarázatra, sok ferdítésre adna alkalmat kifelé is, s a kisebb-nagyobb különböző fajú rosszakaratnak számtalan foggantyút szolgáltatna kezébe, hogy üdvös hatását megbénítsák s visszahatásokat indítsanak meg ellene. Erejének nagy részét így azután ezek ellen-súlyozására kellene fordítania. Nem titkos, de azért többnyire zárt ajtók mellett tanácskozó collectiv személy lenne tehát, melynek külső hatása tagjainak egyszellemű és egyirányú, de kifelé egyénileg szabad működésében jelentkeznek a magán, az irodalmi, egyleti, törvényhatósági és politikai életben egyaránt.

De ez a liga csak a meggyőzésre és irányításra szorítkoznék. Központi és vidéki szervezkedése szintén ezen célnak lenne megfelelő.

Legvégül néhány szóval még csak azt akarom megokolni, hogy ezen ligának a Széchenyi névvel való össze-fűzése miért okvetlenül szükséges. A ki jelen munkámat elolvasásra méltatta, az tudja, hogy a nagy reformer iránti legnagyobb kegyelet daczára én az egyoldalú Széchenyi-személy-kultuszt nem hirdetem és nevét pártászlóvá sem kívánom alacsonyítani. Én folyton hangoztatom azt, hogy az ő valójában az összhang életének folyása alatt nem valósíthatott meg. Ezért sok félreértésnek is volt kitéve. Legnagyobb erényei nem egyszer — bizonyo sáltalam már eléggé megvilágított túlzásai folytán — míg e földön járt és működött, elhomályosultak. Önmagának nemzetével való teljes azonosítása még előkelő gondolkozású kortársaiban is gyakran azt a gyanút ébresztette, hogy az ő hazaszeretete magasabb rendű önös-ségen, hiúságon és irigységen alapszik. Pedig az nem volt más, mint feltételt és korbátot nem ismerő második természete.

Szomorú vége, sőt majdnem tizenkét évre terjedő, jó-részt önkéntes száműzetése egy tébolydába, és ezalatt utolsó pillanataig őszinte, egy perczig sem szünetelő, vagy csak lankadó szívén-hordása a magyarság ügyének: erről tesznek tanúságot. Ezt bizonyítja az is, hogy míg a közélet rohamossá lett áradatát minden erejének felhasználásával, személyeknek kíméletlen megtámadásával is fékezni igyekezett, midőn a mértéktelen izgatásoktól, s az eszéiytelen, taktikátlan politikai agitációtól féltette nemzetének simán és folyton haladó fejlődését, melynek köny- és véráldozat nélkül való vezetését életérdekű fontossággal bírónak tartotta: addig a katasztrófa után annak első sorban hatályos tényezőit soha egy szóval sem okolta, és a szemeik elé korábban élénk színekkel festett nagy következményekért felelősségre soha sem vonta őket.

A maga előrelátását és okosságát soha sem hánytor-gatta, mivel nem kereste azt, a mi őt a nemzet tagjaitól bármiben is elválaszthatta, vagy neki az osztrák abszolút hatalom kezelőinek szemeiben javára válhatott volna> Ellenkezőleg: nemzeti érzésének, az őszinte magyarokkal való együttgondolkodásának és lelkileti egységének magára nézve igen veszélyes, és, mint öngyilkosságának körülményeiből kiderült, valóban végzetes módon adott- kifejezést. Még örege, betegen és személyére nézve teljesen reménytelenül is utolsó válságos perczéig az maradt, a ki volt, midőn 1825-ben első és legnagyobb reformatori lépését megtette.

Harminczöt évnek ilyen következetessége képzelhető-e másként, mint úgy, hogy ő meggyőződése, önfegyelmzése, összes képességei és tehetségeinek állandó gyakorlása, minden testi, szellemi és erkölcsi akadályokon diadalt ült vas-akarátának bámulatos ereje által a magyar nemzet önfenn-tartási ösztönének, önszeretetének, józan okosságának, ildomosságának és életfeltételeinek, a nagy természettel általán, elsősorban pedig az emberiség létérdekeinek követelményei-vel való összefüggését felismerő bölcseségének személyesítője és megtestesülése volt?!

A Széchenyi István történelmi alakja ma tehát nem egy ember emlékezete csupán, hanem egységes nagy nemzeti mentő gondolat, egy óriási nemzeti eszmény kifejezése

és jövőjének symboluma. Valódi fenséges nagysága mellett az ő jellemzése ennél fogva nem lehet olyan, mint bármely más nagy magyaré, vagy, mint Kazinczy Ferencz magát kifejezte, a nemzet többi szentjeié. Nála a hátrányok, hibák, tévedések, kicsinyes emberi vonások, testének gyarlóságai, lelkének benső küzdelmei alatt mutatkozó aprólékos tévelygése, határtalan hazafiságának érvényesülése közben jelentkezett kíméletlenségei, szóval a tökélytől bármily irányban észlelhető elmaradásai — csupán valója anyagának oly egyenetlenségei, mint a minőket a legremekebb óriási szobor egyes részeinek igen közelről, vagy talán nagyító üveglencsén át való megtekintése mellett is láthatunk. Azonban melyik józan í ész fogja ezeket a tökéletes műremek hibái és fogyatkozásaiként felsorolni?

Széchenyi a maga alkotásaival, műveivel és működésének emlékével oly örökséget hagyott nemzetére, hogy ennek ő nemcsak, ha iránta hálátlan nem akar lenni, de ha csak önmagát nem kívánja is megkárosítani, nem szabad azzal a feltételes bizalommal a magáénak vallani, a mely a legtöbb halandóval szemben az osztóigazság nevében ítélkező történelemnek elengedhetlen kötelessége. Széchenyi az által a mit tett, a hogyan cselekedett, a mit reánk hagyott, oly halhatatlanságot vívott ki magának, mely mellett a magyar nemzet Őt a felfelé törekvés, a haladás mellözhetlen és nem szünetelhető nagy erkölcsi munkája közben teljes bizalommal és eszményi szeretettel állandóan mesterének, vezérének és jövő nagysága küldéiészterű apostolának kell, hogy tekintse. Ő nekünk nemzeti emelkedésünk és biztonságunk kivívása tekintetében valóban az út, az élet és az igazság.

Kövessük tehát Őt és intelmeit, minél fogva ezek értelmében „merjünk nagyok lenni, de legyünk egyszersmind bölcsék is“.

Az ő neve alatt teremtsenek tehát azok, a kiket e részben a kezdés megillet, oly társadalmi közeget a nemzetnek, mely iskolája lenne az isteni eredetű természeti törvényekhez való alkalmazkodásnak, mely a nemzeti lelkiismeretet hathatósan képviselné, mely az egységes nemzeti gondolkodás biztosítékait teremtené meg, s alkalmas volna a veszélyes visszaeséseket megakadályozni. Mentésithetne az

bennünket a rajtunk kívül álló hatalmi tényezők esélyei és szeszélyeitől, sőt azokra is üdvösen hatna vissza. Az végül a nemzeti önfejlesztés oly példáját mutatná, melynek tanulságai általános nagy emberi becszel is bíznának, de a melyeknek elsősorban a mi nemzetünk venné hasznát.

Az idő rohamosan halad felettünk, pedig sok, igen sok mulasztást kell pótolnunk; ennél fogva szívleljük meg a mit Ő annyszor mondott, hogy: „Magyarország pillanatai drágák!”¹

(Vége.)

¹ Beszédei 304.